ZDANIA
O
STANIE
POLITYCZNYM
PANSTW
EUROPEYSKICH
PRZEZ
ICHMCIOW PANOW
KAWALEROW
ZOSTAJĄCYCH
IN
COLLEGIO NOBILIUM
VILNENSI
SCHOLARUM PIARUM
WYRAZONE

W WILNIE
W DRUKARNI J. K. Mci y Rzeczypospolitey
XX. *Scholarum Piarum* R.P. 1769

DO

WIELMOŻNEGO JMć PANA

ONUFREGO STANISŁAWA GOZDAWY GIZYCKIEGO

SKARBNIKOWICZA POWIATU RZECZYCKIEGO.

Od pierwszego poznania zacney Osoby Wielmożnego WMć Pana Dobro-

)(2 *dzie-*

dzieja chęć moja była publicznym jakim oświadczeniem okazać, y prawdziwe moje ku niemu przywiązanie, y ſzacunek wyſokiey rodowitości ozdobioney pięknemi jego przymiotami. Wypełniam teraz to żądanie moje, ninieyſze zdania o Stanie, w ktorym Europeyſkie znayduią ſię Mocarſtwa, godnym jego zaſzczycaiąc imieniem. Powolność, ktorey doznałem

w pozwoleniu tego dla mnie ſzczęścia, okazuje jego upodobanie w wiadomościach politycznych, jako rzeczy Obywatelowi wolnemu, y do publicznych Oyczyzny uſług ſpoſobiącemu ſię nayprzyzwoitſzey. Uſilne zaś do nauk przykładanie ſię, z wyſokim rozumem y przeniknieniem złączone, dwie do oſiągnienia chwały nauk nieodbicie potrzebne rzeczy, ktorych,

maiąc honor bydź po nieiakiey części iego przewodnikiem, sam byłem świadkiem, cieszą nie płonną nadzieią całe Zgromadzenie nasze, widzenia w przyszły czas w zacney iego Osobie Oyczyznie potrzebnego, y do piastowania naywyższych kraju urzędow zdolnego Obywatela. Wrodzona umysłu iego wspaniałość nie dozwoli iemu, na samych Imienia y znakomi-

tych

tych w Oyczyznie Przodkow przeſtając zaſzczytach, w podłey zoſtawać nieczynności: ale y owſzem ſkuteczną jemu będzie pobudką, do wypełnienia powziętego już o nim oczekiwania tak złączonych z nim pokrewieńſtwem Domow, jako też całego prześwietnego Powiatu. Niech że ta moja przyſługa dowodem będzie prawdziwego mojego ku godney jego Oſobie

przywiązania, y wyſokiego ſzacunku, z którym w każdey okoliczności pragnę ſię pokazać

WIELMOŻNEGO WMĆ PANA DOBRODZIEJA

Nayniżſzym Sługą

X. JULIAN SIEMASZKO

S. P.

Wiadomość ſtanu, w którym tak w ogólności cała Europa, jako też w ſzczegulności każde zoſtaje Państwo, y interesſow, ktòrych jako ſwemu krajowi właściwych wſzyſtkie Europeyſkie przeſtrzegają gabinety, tak jeſt iſtotnie wolnego zwłaſzcza narodu obywatelom potrzebna, iż bez niey żadną miarą ſkutecznie Oyczyznie ſwojey uſłużyć, y w zachodzących ją trudnościach ratować nie potrafią. Iż bowiem nic o zagranicznych nie wſpomnę krajach, ſama naſza Oyczyzna ſmutne nam częſtokroć wyſtawuje ſkutki niewiadomości tak domowych, jako też poſtronnych intereſſow. Rozſzerzać ſię nad ich wyrażeniem, byłoby to nieutulone z inney miary narodu odnawiać żale: ktòry nie raz z nieprzeniknienia właſne-

ſnego ſwojego ſtanu, dla uleczenia bądź rzeczywiſtey, bądź podeyrzaney rany śmiertelną na ſiebie ściągał niemoc: a za jey niewczeſnym poſtrzeżeniem przeſtraſzonemu podobny, w cięższe coraz wpadał labirynty; z ktòrych wybrnienia podziśdzień jeſzcze bardziey jemu życzyć, niż winſzować potrzeba. Na dowod tey prawdy doſyć jeſt wziąć w ręce dzieje Polſkie: a obaczemy, jakeśmy częſto tam wſparcia ſzukali, zkąd ſzkody tyle oczekiwać należało; do tych udawaliśmy ſię, ktòrym właſny ichże nie pozwalał interes, życzyć nam jakiegokolwiek ſzczęſliwości y potęgi ſtopnia. Z żalem tedy a razem y podziwieniem uważać przychodzi zaniedbanie tey tak wiele ważącey o ſtanie y intereſſach każdego Pańſtwa nauki. Niepamiętnym już to zwyczajem

młodź

młodź u nas ſzlachetna, zamiaſt wprawienia ſię do użyteczności krajowi ſwojemu, z nienadgrodzoną czaſu ſtratą trudniła ſię nad mniey potrzebnym, w pamięć ſwoią wrażeniem dziwnych przypadkow Ninuſow, Semiramid, Cyruſow, Xerxeſow, Romułow, y innych: których prawdę ſamo wieloważney ſtarożytności ſtwierdzało poważanie; korzyść zaś na ſzczegulnym kończyła ſię przypominaniu, iż ſię tego kiedyś uczyło. Z uwagi tedy nie odbitey potrzeby, grutownego wiedzenia, jaki naſzego kraju, jaki innych Europy Mocarſtw jeſt ſtan, y jaki między ich a naſzemi intereſſami bydź może związek, przedſięwziąłem dla pożytku zacney młodzi ninieyſze zebrać zdania. Namienienie to jeſt rzeczy do Geografij, Hiſtoryi, intereſſow y pretenſyi Dworow

ścią-

ściągających ſię; z których każda zoſobna obſzerne w innych językach napełnia tomy. Krotkość naznaczonego przez cierpliwość godnych ſłuchaczow do wyrażenia czaſu niedozwoliła mnie tey użyć obſzerności, któreyby rzecz ſama wyciągała. Po zaſzłym zaś rozkazie, aby te zdania z pod praſſy wyſzły drukarſkiey, oſądziłem za rzecz potrzebną obſzernieyſzemi nieco notami je objaśnić. Nie będą one, jako ſię wielu na to żałących ſłyſzeć nadarzyło, naymnieyſzego uwadze czynić roztargnienia, jeſli nie wprzod czytane będą, aż ſię całe zdanie czytać zakończy. Niedoſtateczność, jeżeli jaka jeſt, początkowey tey pracy mojey łaſkawy Czytelnik względem na okoliczności wymòwić raczy.

RE-

REJESTR ZDAN.

Krò

IMPRIMATUR.

Actum Vilnæ Die 13. Mensis Maji 1769. Anno

A. HORAIN *Episcoscopus Hirenensis, R. M.D.L. A.Viln:* Librorum Censor mppr.

ZDANIE I.

O
Europie w ogulności.

Zapatrując się na wszystkie świata całego obroty, osądzić zaiste potrzeba; iż naymnieysza jego część Europa, jest to, jakby jakie ziemskie teatrum; na ktòregoby nieustanne zabiegi y odmiany inne świata części z podziwieniem zapatrywały się; wycięczając siebie samych z bogactw y kleynotow, dla dostarczenia jemu do wykonania przedsięwziętych jego zamysłow. Jakoż w rzeczy samey jedna jest Europa,

 któ-

która naybardziey powierzchownie jak naydłuższego życzyć sobie zdaje się pokoju; w istocie zaś w stanie y ułożeniu swoim jest naynieſtalſza. Któżby się nie spodziewał, aby wycieńczone trzydzieſtoletnią woyną nayznacznieyſze Europy państwa ustanowioney na traktacie Weſtfalſkim (*a*) planty jak naydłużey trzymać się niemiały? a jednak jak wiele poczyniły odmiany: Welawſka, (*b*) Oliwſka

(*a*) Ten traktat ſtanął *R*. 1648. Zakończona tym traktatem troiſta woyna Ceſarzow Niemieckich Ferdynanda *II.* y Ferdynanda *III.* z Czechami, Szwecią y Francią. Trwała ona lat 30. Ten traktat fundamentem jeſt wſzyſtkich intereſſow; ſtoſuiących się do Niemiec mianowicie, co się ściąga do wymuſzoney wolności ſumnienia w Niemczech, władzy Ceſarzow, y ſwobod Rzeſzy Niemieckiey.

(*b*) Jan Kazimierz Kròl Polſki, osłabiony długą a ciężką wòyną z Kozakami zbuntowanemi, Moſkwą, Szwecią, y Ragocym Siedmiogrodzkim Xiążęciem; uchodzący z Państwa z przyczyny więkſzey

ſka, (*c*) Pireneyſka, (*d*) Nimegſka,

---

kſzey części obywatelow z Szwecią wiążącychſię; dla oderwania od ligi Szweckiey Fryderyka Wilhelma Margrabi Brandeburſkiego, przymuſzonym był za pośrzednictwem Ceſarza Ferdynanda *III.* z pomienionym Margrabią ten uczynić traktat. Zaczęty on w Welawie, a dokończony w Bydgoſzczy, mocą jego Pruſſy Xiążęce do Domu Brandeburſkiego należące, od hołdowania Polſzcze ſą uwolnione: Bütow y Lawenbnrg lennym, a Drahim y przedmieście Elblońſkie zaſtawnym prawem w ſummie 400. tyſięcy talarow temuż domowi uſtąpione.

(*c*) Ten traktat uczyniony był między Janem Kazimierzem Krolem Polſkim, y Karolem *XI.* Krolem Szweckim *R.* 1660. Jan Kazimierz zrzekł ſię na nim ſwoich pretenſyi do Tronu Szwedzkiego; Inflanty takoż prócz powiatu Dyneburſkiego Szwecyi ſię doſtały.

(*d*) Zowie ſię ten traktat Pireneyſkim z przyczyny, iż na wyſpie *Faiſans* przy górach Pireneyſkich leżącey jeſt zawarty, między Filippem *IV.* Krolem Hiſzpańſkim, y Ludwikiem *XIV.* Krolem

(*e*) Riświcka, (*f*) y Karłowicka (*g*) ugo-

---

lem Francuſkim, przez Miniſtrow ſławnych Mazaryniego y *de Haro* R. 1660. Doſtały ſię na nim Francyi Rouſſilon, Artezia, y część Flandryi. Uſtawione takoż ożenienie Ludwika *XIV*. z Maryą Tereſſą Filippa *IV*. Côrką, ražem z zrzeczeniem ſię jey pretenſyi do Tronu Hiſzpańſkiego.

(*e*) Nimegſki traktat ſtanął R. 1678. z jedney ſtrony między Ludwikiem *XIV*. Francuzkim, y Karolem *XI*. Szwedzkim Krolami; z drugiey źaś Leopoldem Ceſarzem, Karolem *II*. Hiſzpańſkim, Karolem *II*. Angielſkim, Chryſtyernem *V*. Duńſkim Królami, y Hollandyą. Mocą tego traktatu Francya Hiſzpanom oderwała Hrabſtwo Burguńſkie.

(*f*) Ten pokoy R. 1697. zawarł teńże Ludwik *XIV*. z Karolem *II*. Krolem Hiſzpańſkim, Leopoldem Ceſarzem, Wiktorem Amedeuſzem Xiążęciem Sabaudzkim, y innemi Pany Niemieckiemi. Zakończona tym pokojem była wòyna wſzczęta przez ligę Auſzpurſką R. 1686. uczynioną przeciw Francyi.

(*g*) Karłowicki traktat ſtanął R. 1699. mię-

ugody? śmierć zaś Karola *II.* oftatniego z linij Auftryackiey Króla Hiszpańfkiego, y która po niey naftąpiła czternaftoletnia' o fukceffyą Hifzpańfką woyna, z gruntu całey Europy ftan odmieniła. Nowa ze wfzyftkim planta, nowe na traktacie Utrechtfkim (*h*) intereffow ftanęło ułoże-

 nie.

---

między Muftafą *II.* Sułtanem Tureckim, a Leopoldem Cefarzem, Piotrem Alexiewiczem, Auguftem *II.* Królem Polfkim, y Wenetami. Zapałem tey wony była chęć Węgrow wybicia fię z pod władzy Cefarza, y oddanie fię ich pod protekcyą Turkow. Uftąpili na nim Turcy Cefarzowi Xięftwa Siedmiogrodzkiego, Mofkwie Azofu, Polfzcze Ukrainy y Kamieńca z Podolem, Wenetom przywyfpu Morei.

(*h*) Karol *II.* oftatni był z linii Auftryackiey w Hifzpanii panującey. Ludwik *XIV.* Król Francufki miał za fobą Maryą Tereffę Jego Sioftrę. Po Jego tedy śmierci Ludwik na fundamencie prawa żony fwojey, y teftamentu Karola *II.* promowował na Tron Hifzpańfki Filippa Xiążęcia Andegaweńfkiego wnuka fwojego. Leopold Cefarz, zafadzając fię nao-

nie. Usiłowano na nim wszystkim zabiec okolicznościom, ktoreby napotym ugruntowaną narodow mieszać mogły spokoyność. Ludwik *XIV*. Krol Francuski starał się, a przynaymniey zdawał się starać o ułożenie wiecznie trwać mającego pokoju. Lecz długoż on trwał? Iż nic nie wspomnę o fatalnym Szwecyi, a pomyślnym Moskwie traktacie Neusztadzkim; (*i*) na ktorym Państwo Moskiew-

na opisach Filippa *III*. Króla Hiszpańskiego z Ferdynandem *II*. Cesarzem względem wzajemney sukcessyi, jeśliby ktora linia zgasnąć miała; y na zrzeczeniu się Krolowey Francuzkiey na traktacie Pireneyskim uczynionym, utrzymywał Karola swojego drugiego Syna. Cięszka z tey przyczyny wszczęta woyna zakończyła się traktatem Utrechtskim R. 1713. y Badeńskim R. 1714. Filip przy Hiszpanii y krajach zamorskich utrzymał się: lecz Neapol, Sycylia, y Niderland Austryi się dostały.

(*i*) Ten traktat uczyniony między Szwecyą, a Fryderykiem *IV*. Krolem Duńskim, Fryderykiem Wilhelmem Pruskim

ſkiewſkie, ſamym do owych czaſow Tatarom y Polſzcze znajome, grunt ſwojey założyło wielkości, w Europeyſkich Dworow intereſſa wpływać zaczynając: iż żadney nie uczynię wźmianki o Wiedeńſkiey (*k*) wprzòd,

---

ſkim, y Auguſtem *II*. Polſkim R. 1720. R. 1721. z Piotrem Alexiewiczem. Uſtąpiła Szwecya Angielſkiemu Krolowi Xięſtw Bremeńſkiego y Ferdeńſkiego, Danii Sleswiku, Pruſſom Szczecina y Anklamu, Moſkwie Inflant, Ingryi, y części Karelii z Wiburgiem.

(*k*) Elekcya Auguſta *III*. Krola Polſkiego przyczyną była tey woyny między Karolem *VI*. Ceſarzem, a Ludwikiem *XV*. Francuzkim, Filippem *V*. Hiſzpańſkim, Karolem Emmanuelem *III*. Sardyńſkim Krolami. Traktat Wiedeńſki zakończył ją R. 1735 zaczęty, a zakończony R. 1738. w ktorym Ceſarz zrzekł ſię Neapolu y Sycylii na Karola Krolewica, a teraz Krola Hiſzpańſkiego. Lotaryngia y Bar oddane Staniſławowi Leſzczyńſkiemu w nadgrodę utraconey Korony Polſkiey. Xiąże Lotaryńſkie wziął Xięſtwo Toſkańſkie, Auguſt *III*. przy Tronie Polſkim utrzymał ſię.

a potym Akwiſgrańſkiey (*l*) ugodzie; z ktorych pierwſzą Auſtrya Neapolitańſkie utraciła Krolestwo, drugą przy nierozdzielności dobr zoſtała Auſtryackich: oſtatnia za naſzych czaſow woyna, Paryſkim (*m*) y Hubertſburſkim (*n*) traktatem zakończona, czyliż nie zawiodła nadzieje y oczekiwania wſzyſtkich Narodow? Anglia, która dotąd z Hollenderſką jednomyſlnie Rzecząpoſpolitą, na ſłabſzą ſię zawſze chyląc ſtronę, ſzali pilnowała Europeyſkiey; ſama teraz na mieyſce domu Auſtryackiego na niey ſtanąwſzy, wzmocniona tak obſzernemi w Ameryce przez woynę nabytemi krajami, zjednoczona ściśle

---

(*l*) Wòyny tym traktatem zakończoney R. 1748. przyczyną była śmierć Karola *VI.* Ceſarza, oſtatniego z linii Auſtryackiey męſkiey płci. Auſtrya na nim uſtąpiła: Parmy, Placencyi y Gwaſtalli Filippowi Krolewicowi Hiſzpańſkiemu, Sląſka zaś y Glacu Krolowi Pruſkiemu.

(*m*) Tą ugodą uczynioną R. 1763. między Luuwikiem *XV.* Krolem Francuzkim,

śle z Rossyą, Hollandyą, Prusami, Danią, Szwecyą, y Portugalią, Dom nieco Burboński przeważać zaczęła. Austrya zagrzebłszy w niepamięci poczynione sobie od Francyi szkody; zapomniawszy o utraconych, Hiszpanij, Neapolu, Sycylii, Alsacyi, Burgundyi; y znaczney części Niderlandu, w stałą teraz z tymże Francuskim Dworem, weszła jednomyślność: odkazując się przeciw Anglii, ktòra ją tylekroć od Burbońskiego Domu ratowała zamachow. Ale y te nowe Państw Europeyskich związki aby długo trwać miały; bardziey

zkim, y Karolem *III.* Hiszpańskim; między Jerzym *III.* Angielskim y Jozefem Portugalskim, Francya ustąpiła Anglikom Kanady aż po rzekę *Missyssypi* y wysp Tabago, S. Wincentego, S. Dominika, y Kap Breton. Hiszpania także zrzekła się dla Anglikow Florydy z miastem S. Augustyna.

(*n*) Po cięszkiey między Austryą y Królem Pruskim wòynie, każdy się traktatem Hubertsburskim R. 1763. zawartym przy swoim utrzymał.

życzyć, niż ſpodziewać ſię można. Dwa (*o*) ſtraſzne z ſiebie, a wzajem złączone Mocarſtwa przeważeniem ſzali Europeyſkiey, wielu na ſiebie oczy obracać zaczynają. (*p*) Dwa dotąd zniemi złączone Państwa, aby jakiey nie uczyniły odmiany, obawiać ſię potrzeba. Samym nawet powſzechnym Europy maxymom (*q*) tey, na ktòrey ſię wſzyſtkie gruntują narody, trwałości nie bardzo obie-

(*o*) Przeczyć temu nie można, iż traktaty, Paryſki Anglią, Neuſztadzki Moſkwę w wielkim ſtopniu potęgi poſtanowiły. Niepodobna, aby ten ich ſtan Państwa ſzali Europeyſkiey poſtrzegające obchodzić nie miał. Ale to obſzerniey w ſzczegulnym Państw opiſaniu pokaże ſię.

(*p*) Naypodobnieyſza do tego jeſt Szwecya, Hollandya, toż ſię mòwić może o Danii y Portugalii.

(*q*) Takie między innemi całą Europę obchòdzące maxymy ſą: aby Dania Szwecya y Norwegia w jednych ręku nie były,

biecywać możemy. Ale to wszystko czasowi, y niedościgłym, chyba z skutkow swoich, Gabinetow zostawując obrotom; do opisania nineyszego państw Europeyskich stanu, y jaki kogo przy ninieyszey lidze trzyma interes, przystępujemy.

ZDANIE II.

O

Królestwie Portugalskim.

Tak szczupłe w rozległości swojey, y na samym końcu Europy położo-

ły, aby Francya Niderlandu Austryackiego nie opanowała, aby Portugalia Hiszpanom się nie dostała, aby Szwaycary ani od Francuzow, ani Niemcow opanowane nie były, aby Hiszpania z Francyą się nie złączyła, y inne tym podobne. Inaczey, całeyby Europy stan odmieniać się musiał.

łożone (*a*) Portugalſkie Krolеſtwo, żadnego wcale z intereſſami połnocnych naſzych krajow nie ma związku: y tyle tylko w Europeyſkie wpływa zamieſzania, ile do ſzkodzenia Hiſpanom Anglikow wyciąga potrzeba. Z nikim bowiem prócz ſamey Hiſzpanii niegraniczy. Do cudzych ſię

(*a*) Portugalia leży na zachod Europy, ma wzdłuż od połnocy ku południowi na mil Polſkich 120. wſzerz od wſchodu ku zachodowi na mil 40. Procz ſamey Portugalii należą do Krola Portugalſkiego: *w Azyi* miaſta, *Goa*, *Chaoul*, *Baſſaim*. y *Diu*: *w Affryce* miaſta *Magazam*, *Teta*, *Sena*. *Sofala*, *Melinda*, *Ampaza* z gorami złotemi *Manninaz*, także oſady *Gambre*, *Ginala*, *Angola*, *Kongo*, *Bengwela*, z wyſpami *przygorku Zielonego*, *Madera*, *S. Tomaſza*, *Principe*, *Fernand Po*, *Anuobon*, *S. Marcina*, *Wniebowſtąpienia*, y *Mozambika*. W Ameryce *Brezylia* na 600. mil rozległa, z wyſpami *Azores*, y *Tercera*. Hołdownikami Portugallii ſą: w Affryce Rzeczpoſpolita Brawańſka, Krolеſtwa: Jubańſkie, Pempańſkie, Zangwebarſkie: Monfiańſkie. Kwiloańſkie, y Sofalańſkie.

ſię zaś wtrącać intereſſow nie pozwalają jemu: nayprzod, ſzczupłe kraju granice, powtóre ziemi nie żyżność, (*b*) potrzecie słabe, y własney obronie niedoſtarczające tak na lądzie, jako y na morzu siły, nakoniec nie wielka liczba obywatelow, (*c*) a coraz jeſzcze zmnieyſzona nieuſtannym do Azyi, Affryki y Ameryki oſad przenieſieniem. Naywiękſzą narodu zabawą jeſt handel. Zadna bowiem kraina w tak wygodnym do żeglugi nie jeſt

---

(*b*) To prawda, iż ziemia Portugalſka żyźnieyſza nierownie jeſt od Hiſzpanii, wyjąwſzy jedną Andaluzią; z urodzaynością jednak Polſki, Niemiec, y Francyi rownać ſię nie może. Naywięcey zaś w tym Portugalczykom ſzkodzi zaniedbalnie rolnictwa. Obfituje w wino, oliwę, owoce, y inne rzeczy ciepłym krajom właściwe.

(*c*) Krol Portugalſki ma woyſka lądowego 12. tyſięcy piechoty, 3000. jazdy, Okrętow 20. od 50. do 90. armat noſzących, liczba mieſzkańcow tego kraju do połtora miliona dochodzi, dochod zaś roczny do ſkarbu wynosi na 13. milionow talarow.

jeſt położeniu, jako Portugallia na wſzyſtkie świata części wydatna. Kray ten dawniey z Hiſzpanią był złączony. Alfons *VI.* Król Kaſtylſki uſtąpił jego Henrykowi (*d*) Xiążęciu Burguńſkiemu: ktòrego familia panowała aż do Sebaſtyana, (*e*) albo raczey Henryka jego ſtryja. Po nim Filip

---

(*d*) R. 1093. Henryk Syn młòdſzy Roberta Xięcia Burguńſkiego, a wnuk Roberta Kròla Francuzkiego, za dopomaganie Alfonſowi *VI.* Kròlowi Kaſtylii przeciw Maurom pojął w Małżeńſtwo Tereſſę Alfonſa Còrkę, y w poſagu wziął część Portugalii od Maurow zawojowaną: jako to, Entre-Mincho & Douro Tra-los Montes y Beirę. Syn tego Henryka Alfons zbiwſzy Maurow, reſztę im kraju odebrał y R. 1139. mimo zezwolenie Hiſzpanow, Kròlem ſię Portugalſkim nazwał.

(*e*) R. 1578. Sebaſtyan Król Portugalſki wſzedł wgłąb Affryki dla dania pomocy Kròlowi Marokańſkiemu *Muley-Mechemet* zwanemu, ktòrego Brat młòdſzy *Muley-Molukko* z Państwa wyzuł. Lecz w batalii wſzyſcy trzey ci Kròlowie poginęli. Po bezpotomnym Sebaſtyanie Kardynał Henryk Stryi jego rządy objął

Filip *II.* ſławny w hiſtoryi Kròl Hiſzpańſki bardziey orężem, aniżeli prawem po Matce opanował to Kròleſtwo (*f*) Wnuk jego Filip *IV.* ciężką wiodąc woynę z Ludwikiem *XIII*, Królem Francuzkim, dla poſkromienia buntow Katalońſkich; Portugalczykom do broni brać ſię kazał. Chwycił ſię narod tey ſpoſobności, do wybicia ſię z pod jarzma Hiſzpanow: a ogłoſiwſzy Kròlem Jana Xiążęcia Bragańſkiego, z linij dawnych Królow idącego, przeciw ſamymże Hiſzpa-

objął. Po ktòrego w lat 2. zeyściu naſtąpiła rewolucya o ſukceſſyą Portugalſką R. 1580.

(*f*) Emmanuel Kròl Portugalſki Pradziad Sebaſtyana còrkę Izabellę wydał za Karola *V.* Ceſarza, z ktòrego urodzony Filip *II.* byłby naybliżſzym Portugalij dziedzicem; gdyby Narodowe prawa nie przeſzkadzały. Katarzyna zaś Còrka Edwarda Kròlewica, a wnuczka tegoż Emmanuela, była za Janem Xięciem Bragańſkim, ktòrego Syn Teodor był Oycem Jana Xiążęcia Bragańſkiego, a potym Kròla Portugalſkiego pod imieniem Jana *IV.*

panom broń obròcił. Po długiey woynie, zrzekłać się wprawdzie Hiszpania na Dom Bragański swojego do Portugalij prawa, na traktacie Westfalskim, a poźniey jeszcze na Utrechtskim; lecz widzieliśmy podczas ostatnîey woyny teraźnieyszego Kròla Hiszpańskiego (g) dawne do Portugalii pretensye ponawiającego. Zkąd naypierwszy Dworu Lizbońskiego interes jest: ozierać się zawsze na potęgę Hiszpańską; y szukać pomocnikow w razie, jesliby na niego Dwòr Madrycki chciał następować. Dawniey nadzieja jego zalegała na Francyi; lecz gdy teraz jeden dom na Hiszpańskim (h) y Francuskim siedzi tronie; Portuga-

(g) Obacz Manifest Kròla Hiszpańskiego wòynę Portugallii wypowiadający R. 1760.

(h) Poki Dom Austryacki rządził Hiszpanią, Francya przeciwna temu Domowi niedozwalała, aby Portugallia w ręce Hiszpanow wpadła: lecz powyniesieniu na Tron Hiszpański Filippa *V.* z Domu Burgońskiego w R. 1701. interesa Hiszpańskie z interesami Francuzkiemi wielki mieć zaczęły związek.

tugalia całość swoją na samych Anglikach y Holendrach zakłada: lubo y do tych wielkie y sprawiedliwe ma żale. Anglia bowiem za rządow Kromwella (*i*) uciążliwy dla Portu-

B ga-

(*i*) R. 1640. Kiedy Portugalia, dla utrzymania się przy podniesionym przeciw Hiszpanom bunćie, przyjaźni y obrony Angielskiey potrzebowała; rządzący pod ów czas Anglią Kromwell potrafił na Portugalczykach wytargować traktat; mocą ktòrego Anglicy wszystkie Portugalskie towary zakupowali, y wzajem potrzebnych im rzeczy, mianowicie do żywności y odzienia należących dostarczali. Postrzegłszy tę narodu szkodę wielki Portugalski Minister Hrabia d' *Erceira*, lniane, wełniane, y jedwabne rzemiosła w kraju założywszy, zabronił wprowadzenia do kraju zagranicznych towarow sukiennych y materyalnych. Po jego śmierci Anglia wyjednała R. 1703. na Portugalii traktat pozwalający wprowadzać Angielskie towary. To pozwolenie Anglia tłumaczyła za wyłączenie innych Narodow: lecz teraźnieyszy Król Portugalski nie tylo wszystkich narodow towary wprowa-

galii handlowny uczyniła traktat: od którego podziśdzień nawet, mimo wielką usilność, uwolnić się nie może. Holendrowie zaś za rządow Hiszpańskich, wiele im w Azii y Affryce mieysc poodbierali, y handlom Portugalskim, przez ujęcię im kredytu w Japonii, nienadgrodzoną (k) uczy-

wadzać pozwolił; ale jeszcze rolnictwo y rękodzieła w kraju otworzył. Ztąd ninieysza między Londyńskim y Lizbońskim Dworami niechęć. Szkoda Portugalczykow była znaczna; gdyż R. 1713. Anglicy Portugalskich towarow ledwie za milion talarow wykupili; swoich zaś do Portugalii za dziewięć milionow 200. tysięcy talarow wprowadzili.

(k) Pod czas rządow w Portugalii Hiszpańskich od R. 1580. aż do R. 1640. trwających, Hollendrowie bunt podnieśli przeciw Hiszpanom. Mając zaś zabronione sobie do handlu Hiszpańskie y Portugalskie porty, sami do Azyi popłynęli, gdzie odebrali Portugalczykom: osady *Moluckie*, y Brezylią. Lecz R. 1650. Brezylia bunt podniozszy, Portugalii się poddała: pod czas woyny ztąd wszczętey

uczynili ſzkodę. Mimo jednak tak wielkie krzywdy, te tylo dwa ſą narody, ktòre Dwòr Lizboński przeciw Hiſzpanom ratować mogą. Rząd w Portugalii dziedziczny jeſt y Monarchiczny. Sukceſſya do tronu należycie na walnym zieździe w *Lamego* (*l*) jeſt opiſana. Stany także przy ogłoſzeniu za Kròla Jana Xiążęcia

tey Holendrowie zawojowali wyſpę *Ceylan*, oſady *Koromandelu*, *Malakki* y *Malabaru* z miaſtami *Kanamor*, *Kochin*, *Kranganor*, y *Trawankor*: w Affryce zaś przygòrek *dobrey nadziei*. Ile już do Japonii, dawniey ſami tam handlowali Portugalczykowie, y wprowadzeni przez nich do Miſsyi XX. Jezuici doſyć wielu Japończykow do Religii Katolickiey nawrócili. Lecz przez oczernienie Holendrow wſzyſtkich Chrześcian na 300. tyſięcy duſz R. 1638. okrutnie pozabijano; od tego czaſu ſamym tylo Holendrom do Japonii płynąć wolno.

(*l*) Ziazd ten uczyniony przez Alfonſa *I.* przy jego Koronacyi R. 1139. Prawo na nim uſtanowione zowie ſię fundamentalnym Króleſtwa. Znacznieyſze jego pun-

cia Bragańſkiego, okryſlili nieco Królow ſwoich powagę, nowych im podatkow bez ſwego dozwolenia czynić nie dozwalając. Z tym wſzyſtkim wiele w tym kraju wewnątrz ſtanęło odmian, a jeſzcze o żadnym ſtanow nie ſłyſzeliśmy zieździe. Pretenſye Kròla Portugalſkiego do ſamych Aziatyckich y Affrykańſkich oſad ściągają ſię. (*m*) Wewnętrzny zaś interes jeſt: większą mieć baczność na wóyſko; przez wyſtawienie pograni-

punkta te ſą: *I.* Korona dziedziczna przy Synie pierworodnym. *II.* W niedoſtatku Synow Còrka Tronu jeſt dziedziczką, byle poſzła za Portugalczyka, inaczey prawo traci. *III.* W niedoſtatku Synow z prawego małżeńſtwa Syn naturalny przed Còrką Tron oſiada.

(*m*) Prócz wyrażonych pretenſyi do Hollendrow o kraje zawojowane, pretenſye do Hiſzpanii ſą o miaſto *Ceuta* w Affryce, pod czas rządow Hiſzpańſkich oderwane, o wyſpy *Filippińſkie* y *Salomona* zawojowane pod czas buntu Portugalskiego.

nicznych Fortec przeciw Hiſzpanom ſię ubeśpieczyć; y wprawować Obywatelow do woyny, mianowicie w innych świata częściach: gdzie dla gnuśności y zdzierſtwa, nie wielką u tamecznych mieſzkańcow mają miłość y poważanie. Dodać także, iż większe, aniżeli teraz jeſt, do rolnictwa y rękodzieł przykładanie ſię mogłoby za czaſem uwolnić Portugalią od polityczney Anglikom podległości przez traktat Kromwellowſki wprowadzoney. Oſtrzeżony także narod Portugalſki ſmutnym dla ſiebie za Filippa *II.* Króla Hiſzpańſkiego przypadkiem, wielkiey w kolligaceniu ſię z Dworem Madryckim oſtrożności używać powinien.

ZDANIE III.

O Króleſtwie Hiſzpańſkim.

Przy tak pomyſlnym położeniu, w jakim jeſt Króleſtwo Hiſzpańſkie prawie ze wſzech ſtron morzem opaſane, graniczące z Francią y po-

krewieńſtwem y intereſſami nierozdzielnie z ſobą złączoną; nie ważyłoby tyle, ile dziś u całey waży Europy; gdyby z innych świata części (*a*) tak wielkie do Hiſzpanii nie wchodziły ſkarby. Kray ſam w ſobie doſyć jeſt obſzerny: ale nieludność y nieżyżność jego przyczyną jeſt; iż Król Hiſzpańſki ani licznego wóyſka (*b*) bez uſzczerbku goſpodarſtwa zacią-

---

(*a*) Prócz ſamey Hiſzpanii na 180. mil długiey, a na 160. ſzerokiey, y wyſp na morzu śrzodziemnym Balearſkich *Majorki* y *Iwiki*, ma Korona Hiſzpańſka w Affryce: wyſpy Kanaryiſkie prócz *Madery* do Portugalii należącey, także miaſta: *Ceuta*, *Marſalquivir*, *Oran*, y *Pignor de Velez*. W Azyi wyſpy: *Filippińſkie*, y *Maryańſkie*. W Ameryce: *I.* ziemia tęga *terra firma* na mil 600. *Peru* na 500. *Chili* na 600. *Magellan* na 600. Paragway na 650, Dawna Mexyko na 900, Nowa Mexyko na 500, Luiziana na 450. *Kalifornia* na 500. mil naſzych rozległe. Prócz tego wyſpy *Antylſkie*, *Lukayſkie*, *Karybſkie*, y *Salomona*.

(*b*) Król Hiſzpańſki na morzu nad 120. okrętow rożney wielkości więcey nie ma.

ciągać, ani zaciągnione właſnego kraju chlebem wyżywić nie potrafi. Towary, które z Hiſzpanii wychodzą, na ſamey prawie wełnie, winie, y żelezie zalegają: gdy na to mieyſce zboże, y cokolwiek do żywności należy, z Affryki ſprowadzać potrzeba. Rząd w tym kraju z ſamych prawie początków dziedziczny był y ſamowładny. Przywileje Nawarry, Aragonii y Katalonii, któremi ſię zdawna cieſzyły, za dopomaganie Domowi Auſtryackiemu podczas woyny o ſukceſſyą Hiſzpańſką, od Filippa *V.* ſą znieſione. Po Rzymianach Króleſtwo Hiſzpańſkie Gottom podlegało. Na początku wieku óſmego Maurowie z Affryki przybywſzy, cały prawie ten kray opanowali:

ma. Lądowe jego wóyſka ſkładają ſię z 60. tyſięcy w Europie, y tyleż w innych częściach świata. Intrata zaś roczna wynosi na 30. milionow 507. tyſięcy talarow, nie rachując w to miner Amerykańſkich, z których piąty groſz ſrebra, a dwudzieſty złota wybiera. Liczba duſz w Hiſzpanii ſamey dochodzi do 6. milionow.

li: aż dopiero Ferdynand *V.* zupełnie ich z Hiſzpanii (*c*) wypędził; y przez uſtanowienie inkwizycyi świętey, (*d*) zaſłużył ſobie na imie Katolickiego Kròla, którego y po-

---

(*c*) *R.* 713. Maurowie albo Saracenowie wezwani od Juliana Gubernatora Gibraltaru y Affrykańſkich prowincyi, urażonego na Roderyka Króla za znieważenie Córki ſwojey Floryndy, wpadli do Hiſzpanii, y po zabiciu Króla w batalii pod *Medina Sydonia* całą Hiſzpanią y złączoną razem Portugalią opanowali; prócz Aſturyi. Sukceſſorowie Pelagiuſza Aſturyi Króla mogliby ich wypędzić; gdyby równe między Synow kraju podziały nie przeſzkadzały. Ztąd ſię porobiły Króleſtwa Legionu, Kaſtylyi, Galicyi, Nawarry, Aragonii y Portugalii. Aż nakoniec Ferdynand Aragonii Kròl pojąwſzy Izabellę dziedziczną Królewnę Kaſtylii y Legionu, R. 1492. zupełnie Maurow z całey Hiſzpanii wypędził.

(*d*) Po zruynowaniu Króleſtwa Maurow w Hiſzpanii, Ferdynand wydał dekret, aby wſzyſcy Machometanie y Zydzi z Pańſtwa uſtąpili, wyſzło tedy tym razem

podziśdzień Królowie Hiſzpańſcy używają. Za tego to Ferdynanda Kolumbus (e) Amerykę odkrył; zkąd niezmierne ſkarby do Hiſzpanii ſpływać poczęły. Còrka Ferdynanda Katolika Joanna Hiſzpanią z ſobą w

B 5 Dom

---

razem 170. tyſięcy familii: poźnieyſzych zaś czaſow wyſzło ich 900. tyſięcy duſz. Y ta jeſt pierwſza przyczyna nieludności kraju. Ferdynand, aby jeſzcze którzy Zydzi y Machometanie potaiemni nie znaydowali ſię w kraju; uſtanowił Inkwizycyą Swiętą. Tytuł zaś Katolickiego Kròla Hiſzpanii nadał Alexander *VI.* Portugalii wiernego Benedykt *XIV.* R. 1740. Francyi Chrześciańſkiego y pierworodnego Syna Kościoła Paweł *II.* R. 1467.

(e) Krzyſztof Kolumbus rodem Genueńczyk dościgający, iż muſi bydź jaki kray prôcz wiadomych trzech części świata, udał ſię nayprzòd do Henryka *VII.* Angielſkiego, potym do Sebaſtyana Portugalſkiego Królow, proſząc o okręta y expens na podróż: wyśmiany od obydwòch, wymogł u Ferdynanda 3. okręta, y ſummę 17. tyſięcy czerwonych złotych. Za tę to ſummę Hiſzpani całey Ameryki doſtali.

Dom Austryacki wniosła. Karol *V.* Cesarz jey Syn wielkością potęgi swojey (*f*) przyczyną był szali Europeyskiey; która podziśdzień tak troskliwie między mocarstwami się utrzymuje. Ostatni z tego Domu Karol *II.* (*g*) zapisawszy testamentem Hiszpanią Filippowi Ludwika *XIV.* Króla Francuskiego prawnukowi, wźniecił straszną czternastoletnią o suk-

(*f*) Karol *V.* Cesarz Syn Filippa y Joanny Còrki Ferdynanda Katolika był Królem Hiszpańskim pod imieniem Karola *I.* Należała do niego Hiszpania, Królestwa Neapolitańskie, Sycylyiskie, y Sardyńskie, wyspy Balearyiskie, Niderland tak własny jako ninieysza Rzeczpospolita Hollenderska, Austrya cała, Xięstwo Medyolańskie, Hrabstwa Burgundyi y Alsacyi, osady Azyatyckie y Amerykańskie. Pròcz tego Cesarzem będąc, cała jemu Niemiecka Rzesza dopomagała. Gdyby nie Franciszek *I.* Kròl Francuzki, całaby Europa zaledwie jemu wytrzymała.

(*g*) Karol *II.* umarł R. 1700. Traktat za[s] Utrehtski stanął R. 1713. Badeński R. 1714.

ſukceſsyą Hiſzpańſką woynę. Mocą traktatu Utrechtſkiego, ktòry ją zakończył, Niderland y Kròleſtwo Neapolitańſkie, od Hiſzpanii oderwane, przy Domie zoſtały Auſtryackim. Lecz wkrótce Karol *III.* teraźnieyſzy Król Hiſzpańſki (*h*) Neapol odebrał. Interes tedy naypierwſzy Hiſpanii byłby, powròcić do Niderlandu; gdyby Anglia poczynionemi podczas oſtatniey woyny ſzkodami Króla Hiſzpańſkiego nie rozjątrzyła; y nie przymuſzała łączyć ſię z Domem Auſtryackim dla oparcia ſię potędze Angielſkiey. Swieża pamięć wziętey od Anglikow w Ameryce Florydy, (*i*) dawniey zaś Gibraltaru y Minorki

(*h*) Filip *V.* Krol Hiſzpańſki miał 4. Synow: z Maryi Ludwiki Gabryeli Królewny Sardyńſkiey Filippa y Ferdynanda; z Elżbiety zaś Còrki Edwarda Farneziuſza Xiążęcia Parmy, Karola teraznieyſzego Kròla Hiſzpańſkiego ſławnego wprzòd pod imieniem Don Carlos, y Filippa teraznieyſzego Parmy, Placencyi, y Gwaſtalli Xiążęcia.

(*i*) Podczas oſtatniey wòyny Anglicy opanowali wyſpę w Ameryce *Kubę* z miaſtem Hawana, lecz Traktatem Paryſkim R. 1763. zamienili ją za Florydę.

ki (*k*) tak prędko z ſerca Hiſzpanow wypaść nie może. Pròcz tych poczynionych ſobie od Anglii ſzkod ma Król Hiſzpańſki pretenſye do królewſtwa Portugalſkiego; (*l*) jako ſię wyżey

żey

(*k*) Pod czas woyny o ſukceſsyą Hiſzpańſką, Anglia na Tron Hiſzpańſki promowowała Karola Arcy Xiążęcia Auſtryi pod imieniem Karola *III.* y dla niego opanowała Fortecę Gibraltar y wyſpę Minorkę. Na Traktacie Utrehtſkim uznając Filippa *V.* za Króla Hiſzpańſkiego, obietnicą wrócenia Gibraltaru y Minorki Hiſzpanow zbyła. Y tak podziśdzień przy nich utrzymuje ſię.

(*l*) Pretenſye Hiſzpanow do Portugallii na trzech ſię zaſadzają dowodach. *I.* Ze Alfons *VI.* Król Kaſtylſki uſtąpił tego kraju Henrykowi R. 1093. prawem lennym tylo y hołdowniczym: y Alfons Syn Henryka nie mógł bez dozwolenia Hiſzpanow Królem ſię nazwać. *II.* Ferdynand Król Portugalſki R. 1340. poſzlubił Córkę ſwoją Beatrykę Janowi *II.* Kaſtylſkiemu Królowi z warunkiem, że ich potomſtwo miało po jego zeyściu objąć Portugallią. Z tym wſzyſtkim Jan *I.* Syn jego naturalny przy Portu-

gal-

żey namieniło: ktòregō opanowanie Hiſzpanią ſtraſznymby w Europie uczyniło Mocarſtwem. Rzeczpoſpolita także Hollenderſka częścią niegdyś była Hiſzpanii, wybiwſzy ſię z pod jey władzy za Filippa *II.* (*m*) ktòry przez głębokie maxymy ſwoje po-

---

ga!ii utrzymał ſię. *III.* że Filip *II.* Król Hiſzpańſki bliżſzym był do odziedziczenia Portugallii, niżeli Xiążęta Bragańſcy.

(*m*) Monarcha ten objąwſzy po Karolu *V.* Ceſarzu Oycu ſwoim prócz ſamey Hiſzpanii, we Włoſzech: Neapol, Sycylią, Sardynią, y Medyolan; z drugiey ſtrony Niderland, Burgundyą y Alſacią; za morzem bogate w Azyi, Affryce, y Ameryce oſady, opanowawſzy ſam Portugallią; za naypierwſzą obrał maxymę uſtawiczną w Madrycie rezydencią ſam kray w ſpokoyności utrzymać; a licznym wóyſkiem y płynącemi z zamorza ſkarbami z odległych od Hiſzpanii prowincyi inne osłabiać narody, bardziey przez fakcie, niżeli przez wóyny. We Włoſzech okazywaniem ſwojey o wiarę gorliwości, Dwór Rzymſki na ſwoją przeciągnął

potęgę Hiſzpańſką do naywyżſzego przywiodł ſtopnia. Nawarra (n) y Ruſ-

gnął ſtronę: we Francii ſekretnym Hugonotow wſpomaganiem, Króla zaś przeciw im poduſzczaniem, domową nieuſtanną woynę utrzymał. Tymże ſamym ſpoſobem y Niemieckie kłócił Ceſarſtwo. W Anglii edukowaniem ze ſkarbu ſwojego Angielſkiey Katolickiey młodzi w założonych na to w Hiſzpanii y Niderlandzie Konwiktach, liczbę ſwoich w Anglii partyzantow pomnożył. Sam we wſzyſtkie innych Państw wtrącał ſię intereſa, do ſwoich zaś nikogo nie przypuſzczał. Y lubo oderwanie ſię ſiedmiu Holenderſkich prowincyi pomieſzało nieco jego zamyſły, Hiſzpańſka jednak podówczas potęga w całey Europie była nayſtraſznieyſza.

(n) Po Gaſtonie *II.* Królu Nawarſkim R. 1470. Katarzyna jego Córka, a żona Jana Albretta dziedzictwem Nawarrę objęła, oddaliwſzy Jana Stryja ſwojego, którego Córka Germana żoną była powtórnym małżeńſtwem Ferdynanda Katolika. R. 1510. podczas kłótni Ludwika *XII.* Króla Francuzkiego z Juliuſzem *II.* Papieżem, Ferdynand Rzym-

Ruſſylon (*o*) odebrane po części Hiſzpanom od Francuzow, mogłyby między dwòma temi narodami jakie wźniecić kłòtnie; gdyby jeden Burboński Dom w obydwuch tych Krò-
le-

Rzymſkiey, Jan zaś Albrett Francuzkiey ſtrony trzymał ſię. Wchodząc z wóyſkiem do Francii Ferdynand, wolnego przez Nawarrę przeyścia u Jana domagał ſię. Urażony zaś jego odmówieniem, całą Nawarrę z tey ſtrony gór Pireneyſkich opanował, gdy reſzta podziśdzień przy Francii zoſtaje.

(*o*) Hrabſtwo Ruſſylon R. 620. Klotaryuſz *II.* Król Francuzki oddał Godfrydowi. Tego familia panowała aż do R. 1178; którego Gerard zapiſał Ruſſylon Alfonſowi *III.* Królowi Aragońſkiemu. R. 1464. Jan *II.* Król Aragońſki przedał to Hrabſtwo Ludwikowi *XI.* Królowi Francuzkiemu za 300. tyſięcy czerwonych złotych, Ale Syn Ludwika Karol *VIII.* mocą teſtamentu Oycowſkiego wrócił ie Ferdynandowi Katolikowi. Aż nakoniec Ludwik *XIII.* woyną R. 1642. odebrał je Filippowi *IV.* Królowi Hiſzpańſkiemu. Podziśdzień jeſzcze Ruſſylon w ręku jeſt Francuzow.

leſtwach nie panował. Naywiękſzy tedy interes Hiſzpanii jeſt, łączyć ſię jak nayściſley z Francuzkim y Wiedeńſkim Dworem, dla dopomnienia ſię ſwoich pretenſyi do złączonych z ſobą: Anglii (*p*) y Portugalii.

ZDANIE IV.

O Królestwie Francuzkim.

Zważając głębiey wewnętrzny y powierzchowny (*a*) Króleſtwa Francuzkiego ſtan, oſądzić potrzeba,

(*p*) Pretenſia Hiſzpanow do Korony Angielſkiey funduje ſię na zapiſach Filippa *II.* Krola Hiſzpańſkiego uczynionych przy weſelu z Maryą Królową Angielſką Córką Henryka *VIII.* względem wzajemnego dziedzictwa. Po bezpotomnym Maryi zeyściu Anglicy ogłoſili Królową Elżbietę tegoż Henryka z Anny Boleny Córkę.

(*a*) Prócz ſamey Francii na 12. prowincyi podzieloney, należy do Korony Fran-

ba, iż naywięcey powinno w Europeyſkich ważyć intereſſach. Od ſamey natury kraju mając obronę, granicząc z Szwaycarami *Jurą*, z Włochami Alpeyſkiemi, z Hiſzpanią Pireneyſkiemi górami, ku Niemcom zaś y Niderlandowi liczne y mocne mając fortece; wolnym y beśpiecznym bydź może od nieprzyjacielſkiego w śrzòd kraju wpadnienia. Kray ſam ludny y żyżny: (*b*) w domu ma wſzy-

Francuzkiey *Lotaryngia*, *Bar*, *Alſacya*, Hrabſtwo *Burgundyi* albo *Franche Comté*, *Alaſcya*, część *Flandryi*, *Hannonii*, *Luxemburgu* y *Namuru*. *Ruſſylon*, y część *Nawarry*. *W Azyi* wyſep *Pondichery*, *w Afryce*, wyſpy *Gorea*, *Bourbon*, y *France*: *w Ameryce* część *Gwiany* y wyſpy *Martynika*, *Gwadaluppe*, *Grenada*, *S. Bartłomieja*, *S. Marcina*, *S. Lucyi*, *S. Piotra*, *Aluzya*, *Kajenna*, *Deſiderata*, *S. Marya Galanta*, y *Mikieron*.

(*b*) Kray Francuzki między nayżyżnieyſzemi w Europie liczyć ſię może, co do zboża, owocow, wina, oliwy, ſoli, bydła, y źwierzyny: ma doſyć kruſzcow

wszystko, tak co do wygody, jako co do potrzeby y siły: osadzony obywatelami, ani w dzielności, ani w przemysłach, żadnemu narodowi nie ustępującemi. Oblewające ze dwóch stron morza, jako do pomnożenia handlow, tak do ratowania albo też szkodzenia innym narodom znacznie pomagają. Sciśle pokrewieństwem y interessami z Hiszpańskim, Sycylyiskim, y Sardyńskim Dworami złączenie się, wielkie skarbu dochody, (c) sposobność utrzymania znaczney na morzu flotty, na lą-

szcow żelaznych, ołowianych, y miedzianych; srebro także w niektòrych mieyscach znayduje się. Handle w dobrym są stanie, w rzemiosłach zaś y naukach żadnemu narodowi nie ustępuje.

(c) Lądowe Króla Francuzkiego wóysko składa się z 180. tysięcy ludzi, nierachując 60. tysięcy Milicyi narodowey, y Gwardyi albo Dworu Królewskiego. Intrata Francyi wynosi na 566. milionow złotych, nadzwyczayne zaś w potrzebie podatki dochodzą do 200. milionow. Liczba dusz we Francyi będących R. 1767. dochodziła de 22,144,000.

lądzie zaś łatwe tak zaciąganie, jako też wyżywienie licznego y dzielnego żołnierza, wszystkie narody do poważania y lękania się potęgi Francuzkiey przywieść powinny. Nie razem to państwo do tak wysokiego sił przyszło stopnia. Wiele Dom Kapetyński (*d*) użył pracy; pòki własnych Xiążąt ku niepodleganiu Królom

---

(*d*) Hugo Kapet po zgasłey Karlowingow linii w R. 987. Tron Francuzki osiadł. Ten Monarcha dla zawdzięczenia znacznieyszym Panom Francuzkim za daną sobie do osiągnienia Tronu pomoc, wzmocnił ich przywilejem swoim w posiadaniu prowincyi, ktòre niesłusznie sobie poprzywłaszczali. Nayznacznieysi z nich byli: Xiąże Normandyi, do ktòrego y Brytania należała; Xiąże Burguński, Xiąże Gwienny y Gaskonii; Hrabia Flandryi, Hrabia Tuluski, ktòry razem był y Xiążęciem Langwedoku: Prowanzya zaś y Delfinat z Sabaudyą składały Królestwo Arelateńskie. Ci wszyscy imieniem tylo hołdownikami byli Korony, w rzeczy zaś samey żadnych Królewskich wyrokow nie słuchali. Z tych Langwedok z Tulu-

lom ſwoim zmierzających poniżył. Wąlezyuſzowie zaledwie mogli wyrugować Anglikow (e) bliſko połowę kraju po Eleonorze Gwienny y Poatyeru dziedziczce poſiadających. Franciſzek dopiero pierwſzy potęgę państwa ſwojego poznawać zaczął; używając jey przeciw Włochom, Niemcom, Hiſzpanom, y Niderlando-

luſem przyłączony do Korony od Filippa *II.* w R. 1204, Burgundya od Ludwika *XI.* R. 1477. Delfinat za Filippa *VI.* R. 1349. Prowanzya od Ludwika *XI.* w R. 1480. Flandrya wpadła wprzòd w Burguński, a potym w Auſtryacki Dóm: Brytania przyłączona od Karola *VIII.* 1491. Normandya zaś y Gwienna doſtała ſię Anglii, jako ſię niżey powie: y nie odebrana, aż R. 1453. przez Karola *VII.* Króla Francuzkiego.

(e) To przyłączenie do Anglii Gwienny y Poatyeru przyczyną było ſtraſzney między Francuzkim a Angielskim Króleſtwem woyny. Namieni ſię o tey nayciekawſzey części hiſtoryi Francuzkiey, gdy o pretenſyach Korony Angielskiey mówić będziemy.

dowi: państwom pod jedną Karola *V.* Cesarza głową będącym: y nie doznałby podobno tego, które jego potykało, nieszczęścia; gdyby albo jego przeciwnik w wspaniałości, albo on przeciwnika w chęci podeyścia chciał wyròwnać. Następujący Kròlowie ciężkiemi w domu względem religii z Hugonotami, (*f*) woynami byli zatrudzeni. Dom nakoniec Bur-

(*f*) Hugonotami nazwani byli Dyssydenci Francuzcy. Domowa niezgoda, y z niey pochodząca ciężka woyna, zaczęła się R. 1559. z początkow samych rządow Franciszka *II.* Króla. Przyczyną jey było: *nayprzòd* poniżenie Domu Burbońskiego, a zbyteczna potęga Gwizyuszow; *powtòre* zabiegi Katarzyny z Xiążąt Medyceuszow Matki Królewskiey; która przy niezdolności Króla do rządow, w domowym zamieszaniu, rządy nad krajem mieć chciała. *Potrzecie* Maxymy Filippa *II*, który domowe we Francyi zamieszanie sekretnie utrzymywał; aby osłabiwszy narod, albo Syna albo Córkę swoją prawem żony swojey Królewny Francu-

bońſki, ten to jeſt, który pokazał światu, co Francuzka może potęga. Ludwik *XIV.* ſzczęſliwym wóyſk ſwoich powodzeniem tak całą zatrwożył Europę; iż gdy prawem żony ſwojey Królewny Hiſzpańſkiey, y mocą teſtamentu Karola *II.* oſtatniego z linii Auſtryackiey Króla Hiſzpańſkiego Filippa Andegaweńſkiego Xiążęcia, a ſwojego prawnuka, na Hiſzpańſkim chciał oſadzić tronie: wſzyſtkie znacznieyſze Dwory, obawiając ſię, aby mocne z ſiebie tego Monarchy ſiły, Hiſzpanią, Sycylią, Niderlandem, y Amerykańſkiemi bogactwy powiękſzone, całey Europie praw nie przypiſywały: jednomyſlnie przeciw Ludwikowi *XIV.* ſprzyſięgły ſię.

---

zkiey na Tronie Francuzkim mógł utrzymać. Pod czas tego to zamieſzania nadarzyło ſię ſławne weſele Paryskie, na którym dnia 24. Sierpnia R. 1572. na 300. tyſięcy ludzi wycięto. Woynę tę zakończył Henryk *IV.* Król Francuzki pierwſzy z Domu Burbońskiego R. 1594.

się. (g) Pokazało się natenczas, co może Francya: opieraiąc się własnemi siłami Domowi Austryackiemu, Cesarstwu Niemieckiemu, Anglii, Hollandyi, Sardynii, Portugalii, y większey części Hiszpanow. Po różnym woyny powodzeniu, Filip Ludwika *XIV.* prawnuk przy tronie Hiszpańskim y Ameryce utrzymał się. Jego zaś Syn Karol mocą traktatu Wiedeńskiego wziął Neapol y Sycylyą; gdy Francyi Lotaryngia się dostała. Rząd we Francii jest absolutny; po przytłumioney stanów powadze przez Ludwika *XI.* a zgaszoney ze wszystkim za rządów Domu Burbońskiego. Ma Król Francuski swoje pretensye do Niemiec (*h*) o tytuł Cesarstwa, któ-

 ry

(g) Liga ta zowie się powszechnie ligą wielką (*grande alliance.*)

(*h*) Karol Wielki Król Francuzki y Niemiecki otrzymał od Leona *III.* Papieża R. 800. tytuł Cesarza zachodniego. Syn jego Ludwik pobożny podział między Synami czyniąc, zapisał Lotaryuszowi Królestwo Austrazyi, w którym

ry Karol Wielki Kròl Francuzki na siebie y potomków swoich otrzymał: Niemcy zaś po zgasłey jego linii sobie przywłaszczyli. Druga wielka Francyi pretensya doDomu Austryackiego jest o prowincye Niderlandu. (*i*) Były one pierwiastkowym dawnych

rym się zawierały: Szwaycary, Sabaudya, Prowanzya, Delfinat, Burgundya, Lotaryngia, Alsacya, Luxemburg, Namur, Hannonia, y Brabancya z Biskupstwem Leodyceyskim; do tego Włochy y tytuł Cesarstwa: Ludwikowi Królestwo Niemieckie, Karolowi zaś Francuzkie dostały się. Po zgasłey linii Ludwika Króla Niemieckiego, na Ludwiku *IV.* któremu się razem y tytuł Cesarski dostał; Niemcy ominąwszy Karola *III.* Króla Francuzkiego, obrali Cesarzem y Królem Niemieckim Konrada *I.* R. 912. Franciszek *I.* Król Francuzki odzywał się z tym Korony Francuzkiey do Cesarstwa prawem przeciw Elekcyi Karola *V.* Toż samo wedle niektórych miał w intencyi y Ludwik *XIV. Les interets des puissances de l'Europe. fol.* 550.

(*i*) Odzywają się w tym Francuzi do prawa Salicznego, podług którego Monar-

wnych Frankow ſiedliſkiem. Królowie powierzali je prawem dziedzicznym zaſłużonym ſobie oſobom. Po długim czaſie Dom Burguńſki je objął, od którego przez małżeńſtwo Maxymiliana z Maryą oſtatnią z Domu Burguńſkiego Xiężniczką, doſtały ſię Domowi Auſtryackiemu. Do tych czas Francya nie miłym na nie patrzy okiem: lubo poznaje, iż przez to wſzyſtkie nadmorſkie potencye przeciw ſobie obróci. Portugalia (*k*) ta-

---

narcha od Korony nic odrywać ani zapiſywać nie powinien. To zaś prawo uſtanowione było od Faramunda Frankow Króla nad rzeką Salą wieku *IV*. *Dictionaire Hiſtorique & Critique*. Odzywa ſię takoż Francya do prawa Maryi Tereſſy Królewny Hiſzpańskiey jedynaczki z pierwſzego Małżeńſtwa, a żony Ludwika *XIV*.

(*k*) Pretenſya Francuzka do Króleſtwa Portugalskiego na dwóch ſię zaſadza punktach. *I.* że Alfons *III.* Król Portugalski miał za ſobą Mechtyldę Córkę Reynalda Hrabi Bulońskiego, lecz w krótce rozwod z nią uczyniwſzy, po-

kożNeapol, (*l*) Sycylia, Sardynia, (*m*)

---

pojął Beatrykę Alfonſa *X.* Kaſtylii Króla naturalną Córkę: Dyonizy Alfonſa y Beatryki Syn Tron Portugalski objął. Francuzi tedy mówią, iż z Roberta Mechtyldy z Alfonſem Syna pochodzi Katarzyna, Franciſzka *II.* Karola *IX.* y Henryka *III.* Królow Francuzkich Matka. Portugalczykowie zaś twierdzą, iż Alfons z Mechtyldą żadnego nie mieli potomſtwa. *II.* Antoni Syn naturalny Ludwika Syna Emmanuela Króla Portugalskiego, wypędzony z kraju przez Filippa *II.* Króla Hiſzpańskiego, zrzekł ſię ſwoich do Portugalii pretenſyi na Henryka *IV.* Króla Francuzkiego R. 1593.

(*l*) R. 1254. Manfred Syn naturalny Fryderyka *II.* Ceſarza y Króla Neapolu y Sycylii, zabiwſzy Brata ſwojego Konrada, Neapol po nim y Sycylią opanował. Urban *IV.* Papież wzbudzony tym jego wyſtępkiem, ofiarował Neapolu y Sycylii Królestwo Karolowi Xiążęciu Andegaweńskiemu Ludwika *IX.* Króla Francuzkiego Bratu. Jakoż Karol R. 1265. w Rzymie ſię koronował. Manfred w batalii zabity. Konradyn zaś Syn Konrada, ma-

(*m*) Genua (*n*) Medyolan, (*o*)

---

mając bydź ściętym przez kata, pierścień ſwóy Piotrowi Aragońskiemu Królowi poſłał. Ten podarunek Piotr tłumacząc za teſtament zapiſujący ſobie prawo do Neapolu y Sycylii, Sycyliiczykow do buntu pobudził. Jakoż wzruſzeni złym z ſobą Francuzow obchodzeniem ſię Sycyliiczykowie, na ſławnych Sycyliiskich nieſzporach w poniedziałek Wielkonocny R. 1282. Francuzow wſzyſtkich wycięli. Po ciężkiey woynie Piotr przy Sycylii utrzymał ſię. Dom Karola przy Neapolu ſię jeſzcze utrzymywał. Aż nakoniec oſtatni z niego Karol w R. 1480. ſwoich de Neapolu pretenſyi zrzekł ſię na Ludwika *XI.* Króla Francuzkiego, zapiſując jemu razem Prowanzyą y Andegaw.

(*m*) Piotr *II.* Król Aragoński na początku wieku *XIII.* przedał Sardynią z Hrabſtwem Montpellier Filippowi *VI.* albo Waleziuſzowi Królowi Francuzkiemu za 120. tyſięcy czerwonych złotych: wedle zdania Francuzow: gdyż Hiſzpani twierdzą, iż ſame tylo Hrabſtwo Montpellieru bez Sardynii było przedane.

(*n*) Genueńczykowie, nie mogąc wybrnąć z dawnego zamieſzania, y częſto

(o) liczą się pròcz innych wielu (p)

---

sto z niego wynikających domowych wojen, naypierwszy raz poddali się Karolowi *VI.* Królowi Francuzkiemu R. 1396. Niekontenci z Francuzow poddali się Xiążęciu Medyolańskiemu Filippowi Wiskontemu. Lecz y od tego się wkrótce oderwali. R. 1458. nie czując się po siłach do oparcia się Janowi *II.* Aragońskiemu Królowi, powtóre poddali się Karolowi. Aż nakoniec Andrzey Dorya R. 1529. oderwawszy się od Francyi, otrzymał Genuę od Karola *V.* Cesarza; y dawną narodowi wolność przywròcił.

(o) Wacław Cesarz dał inwestyturę Xięstwa Medyolańskigo Janowi Galeasowi Wiskonty R. 1376. Córka jego Walentyna poszlubiona była Ludwikowi Xiążęciu Orleańskiemu, Bratu Karola *VI.* Króla Francuzkiego R. 1389. pod warunkiem, iż po zeyściu Synow Ludwik naybliższym Medyolanu dziedzicem bydź powinien. Jakoż Jan y Filip Walentyny Bracia zeszli bezpotomnie. Francya zaś domowemi z Anglią woynami zatrudniona, nie mogła przeszkodzić Franciszkowi *Sforcya* do objęcia Medyolanu prawem żony jego Blanki naturalney Filippa Córki. Ludwik

(p) między krajami, do ktòrych Francuzi jakiekolwiek mają prawo. Lecz co

---

dwik dopiero *XII.* wſkrzeſił ſwoje do Medyolanu pretenſye R. 1499. Po ſtraſznych woynach przy Medyolanie Filip *II.* Król Hiſzpański Karola *V.* Ceſarza Syn utrzymał ſię Traktatem zaś Utrechtskim Auſtryi to Xięſtwo przyſądzone R. 1713.

(p) Inne Francyi pretenesy ściągają ſię do Króleſtw Kaſtylii, Aragonii, y Nawarry; także do Katalonii, Sabaudyi, Pedemontu, Nicei, Awenionu, y wyſp Balearskich: o których w krótkości. *I.* Kaſtylska pretenſya funduje ſię na teſtamencie Alfonſa Legionu Króla y Hrabi Kaſtylii, którym Karolowi Wielkiemu Ceſarzowi dziedzictwo Kaſtylii zapiſał R. 814. pod warunkiem, iż przeciw Maurom jemu dopomagać będzie. Lecz po zeyściu Alfonſa, Ramir y Garſiaſz jego Synowcowie Tron Legionu y Kaſtylii opanowali. *II.* Początek pretenſyi Francuzkiey do Króleſtwa Aragońskiego ztąd pochodzi. Jan *I.* Król Aragoński miał jedną tylo Córkę Jolandę, którą po uczynionym zrzeczeniu ſię dziedzictwa, poſzlubił Ludwikowi *II.* z domu Andegaweńskiego Kró

co naywiękſzy im żal zadaje, jeſt Ka-
na-

Królowi Neapolitańſkiemu. Po jego śmierci naſtąpił Brat Marcin; po tego także bezpotomnym zeyściu R. 1410. kiedy wielu ſię do Tronu pokazało pretendentow, narod Aragoński, y ſtrony pretenſye mające, wyznaczyli dziewięciu mężow, dając im moc wſadzenia na Tron tego, któryby wedle pokrewieńſtwa był naybliżſzym. Przyſądzona zatym Aragonia Ferdynandowi, który z męzkiey płci był naybliżſzym. Ponieważ zaś wſzyſtkie dobra y pretenſye Domu Andegaweńskiego zapiſane ſą teſtamentem Ludwikowi *XI.* Królowi Francuzkiemu, Francya przeto na tym fundamencie ſwoje rości pretenſye: zwłaſzcza że prawem Salicznym żaden Król Francuzki nie ma mocy oddalać od Korony to, co albo do niey należył, albo należeć powinno. *III.* O Nawarrze namieniliśmy wyżey, mówiąc o Hiſzpanii, *IV.* Do Katalonii zaś pretenſya Francuzow na tym ſię gruntuje. Karol W. Ceſarz wezwany R. 814. od Alfonſa Kaſtylii Króla do pomocy przeciw Maurow, wypędził ich z Barcellony ſtołecznego Katalonii miaſta, y rządy jego oddał Bernardowi. Ludwik *I.* Ceſarz a Karola W. Syn uczynił Hrabią
Ka-

nada (q) w Ameryce ostatniey woyny

Katalońskim Godfryda prawem lennym. R. 1180. Alfons Król Aragoński Syn Raymunda y Petronelli dziedziczki Katalonii, objął to Hrabstwo, y z podległości Francuzow wybił się. *V.* R. 1471. Filip *II.* Xiąże Sabaudzkie poymując Małgorzatę Xiężniczkę Burbońską, opisał się, iż potomstwo jego bez różnicy płci ma osiadać Sabaudyą. Po bezpotomney śmierci Syna jego Filiberta, Karol *III.* Syn także jego, ale z drugiego małżeństwa w objęciu Sabaudyi uprzedził Ludwikę Filippa y Małgorzaty Córkę. Syn jey Francissek *I.* Król Francuzki Sabaudyą opanował R. 1535. Aż potym część jedną tego Xięstwa oddał Henryk *II.*, niektóre miasta Karol *IX*, resztę zaś Henryk *III.* wymówiwszy następcom swoim do Sabaudyi pretensyą. Tenże sam fundament pretensyi Francuzkiey do Pedemontu y Nicei. *VI.* Awenioneńskie Xięstwo dawniey złączone z Prowanzyą należało do Domu Andegaweńskiego. R. 1360. Joanna pozostała tego Domu dziedziczka przedała je Innocentemu *VI.* Papieżowi, y dotąd to Xięstwo do stolicy Apostolskiey należy. *VII.* Wyspy Balearskie, *Majorka*, *Minor-*

ny] od Anglików opanowana: przeciw którym wzmacniać się, jest naypier-

---

ka, *Iwika*, y *Formentera* opanowane były od Maurow czyli Saracenow. R. 1228. Jakub *I*. Kròl Aragoński woyną ich nabywszy, oddał Biskupstwu Magiellońskiemu, które teraz zowiemy Montpellierskim. Lecz wktótce odmienił tę intencyą, y zapisał Jakubowi swojemu drugiemu Synowi. Ten R. 1344. wypędzony od swego Synowca Piotra *IV*. Aragońskiego Króla, udał się do Francyi; gdzie przedawszy Hrabstwo Montpellieru za 120, 000. czerwonych złotych Filippowi Walezyuszowi Królowi Francuzkiemu, R. 1347. bezdzietnym umarł. Siostra jego Joanna prawa y pretensyi swoich zrzekła się na Dom Xiążąt Andegaweńskich.

(*q*) Kanadę kray w Ameryce położony, na 800. mil wzdłuż od wschodu ku zachodowi, a na 300. wszerz od północy ku południowi rozległy, Francuzi podczas ostatniey woyny utracili, Luizianę zaś na zachod rzeki *Missyssypi* leżącą Hiszpanom oddali. Tak niepomyślney z Anglią woyny przyczyną był niedostatek sił morskich, nieporządne podatkow wybieranie, fakcye w ga-

pierwszym Francyi interessem. Dawniey nieustanne z Domem Austryackim wiodła woyny: lecz teraz przewyższeniem jego uspokojona, przez wzięcie Hiszpanii, Neapolu, y Sycylii, wszystkie kroki swoje przeciw Anglii obraca: z którą aby w długim żyła pokoju, zaledwie się można spodziewać. Szwecya dawniey z nią trzymająca, (r) domową nieufnością, y wprowadzeniem polityczne-

D go

gabinecie. Przewyższające lądowe Francyi siły mogłyby wybornie tę w Ameryce stratę nadgrodzić, przez opanowanie w Niemczech dziedzicznych Króla Angielskiego Państw; ale częsta przez fakcye Marszałkow Francuzkich odmiana przeszkodą była w korzystaniu z lądowey potęgi. Dodać także mały tak w domu jako za granicą kredyt, y naywiększa mocy Państw żyła, handel w nikczemnym wcale stanie będący. *La voix de la paix pag.* 45.

(r) Henryk *IV.* Król Francuzki uwolniwszy się od domowego zamieszania przez przyjęcie obrządkow Katolickich R. 1593, całą usilność swoją naponiże-

go pewnemu północnemu Państwu podlegania jest zatrudniona. Ludwik *XIII.* jako obrońca wolności Niemieckiey, y Gwarant traktatu West-

---

żenie Domu Austryackiego obrócił. Na ten koniec wszedł w ścisłą ligę z Karolem *IX.* Królem Szwedzkim. Liga ta trwała aż do R. 1743; którego Szwecya osłabiona ciężkiemi z Moskwą woynami dla interessu Francyi podjętemi, traktatem w *Abo* mieście Finlandyi zawartym ściśle się z Moskwą złączyła, przez przyjęcie na instancyą Moskwy do sukcessyi Korony Szwedzkiey Gustawa Fryderyka z Domu Holsztyńskiego.

(*s*) Dawniey w Niemczech większa nierównie, aniżeli teraz jest, Cesarzow była władza y powaga. Naywyższemi oni będąc sędziami, a przez to życie y dostatki Xiążąt Niemieckich w swoich mając ręku, łatwo całą Rzeszę w bojaźni y poważaniu siebie utrzymać mogli. Ostre z Xiążętami Niemieckiemi Karola *V.* postępowanie rozjątrzyło nieco narodu umysły: ale zbyteczna Domu Austryackiego potęga tlejącemu w sercach ogniowi wybuchnąć nie dała. Za Ferdynanda dopiero drugiego Panowie Niemieccy pomocy y obrony tak swobod

ja-

falſkiego, (s) wiele ſobie w Niemczech zjednał przyjacioł: ale wielka ich część, za Lutra y Kalwina uſtawami idąca, do Anglii y Kròla Pruſkiego oderwała ſię. Cała tedy Francyi potęga na właſney familij ſiłach, y jednoczeniu ſię jak nayściſleyſzym z Do-

D 2

---

jako wolności ſumnienia u Ludwika *XIII.* Kròla Fraucuzkiego ſzukać poczęli. Monarcha ten więcey ſobie ſzacując interes Państwa ſwojego, aniżeli pobudki właſney o wiarę gorliwości, chwycił ſię chętnie tey obrony, jako nayſkuteczznieyſzego do poniżenia Auſtryi ſpoſobu. Trzydzieſtoletnia w Niemczech woyna dziełem była Francyi. Traktatem Weſtfalſkim przez poniżenie władzy Ceſarſkiey potęga Auſtryacka oſłabiona: ſiły Niemieckie podzielone na części, a każdą ſię prywatnym rządzącą intereſſem: otworzone źrzòdło pomocy, ktòrey napotym Francya u Panow Niemieckich przeciw Auſtryi aż do Akwisgrańſkiego traktatu doznawała. Lecz pòźnieyſzemi czaſy Edyktu Nantſkiego R. 1598. przez Henryka *IV.* uczynionego odwołanie, ktòrym Ludwik *XIV.* wſzyſtkim Dyſſydentom z Fran-

z Domem Auſtryackim zalega: do ktòrych gdyby Hollenderſką jeſzcze Rzeczpoſpolitą przyłączyć potrafiła; y w natężonych, względem podbicia Korſyki, (t) y uwolnienia od podległości dwóch Narodów, ſprężynach nie zawiodła ſię, śmiałoby nie tylo o poſtawieniu czoła, ale o poniżeniu ligi Angielſkiey pomyſlić mogła.

ZDANIE V.

O króleſtwie wielkiey Brytanii.

Króleſtwo Angielſkie do tak wyſokiego teraz potęgi, przyſzło ſto-

Francyi uſtąpić kazał R. 1685, Francyą u Proteſtantow Niemieckich uczyniło podeyrzaną. Po zawartym zaś R. 1754 między Werſalſkim y Wiedeńſkim Dworami traktacie, y ugruntowaniu tey, ktòra podziśdzień między niemi trwa jednomyſlności, żadnego dla ſiebie Rzeſza Niemiecka od korony Francuzkiey w utrzymaniu ſwobod ſwoich wſparcia ſpodziewać ſię niemoże.

(t) O Korſyce niżey będzie, gdy ſię o Genueńſkiey Rzeczypoſpolitey namieni.

ſtopnią; iż naywiększą ma w intereſſach Europeyſkich powagę; y ledwie się nie może mówić, iż całeyby Europie prawa przepiſywać potrafiło. Kray ſam w ſobie nie jeſt tak rozległym: (a) obfitość co do ży-

D 3 wno-

(a) Anglia w koło morzem oblana ſkłada się z trzech Królestw: Anglii, Szkocyi, y Irlandyi albo Hibernii. Sama Anglia ma wzdłuż od połnocy ku południowi na mil Polſkich 100. wſzerz zaś od wſchodu ku zachodowi na tychże mil 80. Szkocya ma wdłuż mil 85. wſzerz zaś 65 Irlandya ma wzdłuż 77., wſzerz zaś 43. Do Anglii należą wyſpy, *Wight*, *Yarmuth*, *Jerſcy*, *Garneſey*, y 145. *Soryng*; do Szkocyi: *Orcades*, *Hebrides* albo *Weſternes*, y *Schetland*. Należy prócz tego do korony Angielſkiey *Gibraltar* w Hiſzpanii, y wyſep *Minorka*. W Azyi: oſady *Senegalſkie* od Francuzow traktatem Paryſkim Anglii uſtąpione, y Bengalſkie z miaſtami: *Madras*, *S. Dawida*, y *Jerzego*. w Affryce miaſta: *Capo-Corſo*, *Karlsfort*, *Komenda*, *Emiachan*, *S. Jakuba*, *Infulma*, *Wimpa*, *Zakonda*, y wyſep *S. Heleny*. w Ameryce: Kraje *Florida*, *Ka-*

wności ma wielką: (*b*) w ludności ledwie któremu ustępuje Narodowi: (*c*)

Karolina, Wirginia, Maryland, Pensylwania, Nowy Jersey, Nowy Yorck, Akadya Kanada, y część *Luiziany*; z wyspami *Nowa ziemia, Antykosta, Kap-Breton, S. Jana, Jamaika, Barbada, Antygoa, S. Krzysztofa, Barruda, Monserrat, Nevis, Dominika, Tabago, S. Wincentego, Angwilla, Grenada, Grenadyny*, y *Bermudy*. Prócz tego dziedziczne Króla Angielskiego Państwa w Niemczech są Xięstwa, *Hanowerskie, Bremeńskie, Lawenburskie, Luneburskie, Ferdeńskie*, y Hrabstwo *Hoyskie*.

(*b*) Handle Angielskie polegają: *nayprzòd*, na pożytkach własnego kraju. Obfituje zaś kray ten w zboże, bydło, konie, owce, miedź, ołów, cynę, węgle mineralne, sol, &c. *powtòre* na rękodziełach, *potrzecie* na łowieniu ryb, mianowicie śledzi, stokwiszu, wielorybow, y ostryg, *poczwarte* na najęciu okrętow, *popiąte* na wexlach, *nakoniec* na osadach Azyatyckich y Affrykańskich, w których Anglicy zakupionemi niewolnikami handlują. Z Ameryki zaś mają cukier skóry, korzenie,

(c) co zaś naywięcey jego wzmacnia, jest handel, ktòry na wszystkie zgoła świata części prowadzi. Dostoyność Królow Angielskich lubo jest dziedziczna, y wielką w Kraju mająca władzę; z tym wszystkim jednowładnemi ich nazwać Monarchami nie można. Parlament Angielski Królewską ogranicza powagę:

D 4 (d)

---

nie, y innych bardzo wiele pożytkow, ktòre Anglia po całey Europie rozsyła. Przy tych handlu zrzódłach zapewnieby Anglia wszystkie w kupiectwie przewyższała narody, gdyby niezmierne narodowe długi: nadzwyczayne podatki, y coraz wzmagające się w tym narodzie zbytki, na przeszkodzie nie były.

(c) Cała Anglii potęga na morskich zalega siłach. R. 1763. po zawartym traktacie Paryskim Anglia miała okrętow 262. uzbrojonych, noszących 11633. armat, nieuzbrojonych zaś 63. do tych okrętow chowa ludzi 61,230. lądowe jey woyska dochodzą 40. tysięcy prócz zagranicznych posiłkow y garnizonow zamorskich. W czasie woyny nadwor-

ne

(d) nie dozwalając mu bez dołożenia

---

ne Xiążąt Niemieckich wòyska w żółd swòy bierze. Intrata skarbu wynosiła R. 1765. 320. milionow złotych naszych; z ktòrych 48. milionow na samego szło Kròla; teraz nieròwnie muszą bydz większe dochody, po znacznym podwyższeniu podatkow y zdobytych w Ameryce krajach. Lecz większą tych dochodow część obracać musi narod na prowizyą od długow, ktòre po traktacie Paryskim R, 1764. przechodziły 140. milionow funtow szterlingow, albo 5.600. milionow złotych naszych. Liczbę dusz w kraju *Bilfeld* ściąga do 8. milionow. Monitor zaś Warszawski na R. 1766. n. X. samey Anglii prócz Szkocyi, y Irlandyi siedm milionow naznacza. Angielscy zaś pisarze do 9,500. tysięcy pomnażają.

(d) Dawniey Królowie Angielscy jednowładnemi byli Panami; y jeżeli jakie narodu były zjazdy; te żadney prawodawczey nie mieli władzy, ale tylo rozkazy Dworu przyimowali, y każdy w swoim Hrabstwie do exekucyi je przywodził. Jan dopiero bezziemny zbytecznemi podatkami y złym rządem swoim do tego Panow Angielskich przywiodł

nia się siebie: naznaczać podatków, praw ani dawnych znosić, ani nowych stanowić. Słada się on z izby wyższey y niższey. W wyższey zasiadają; Ministrowie, Arcybiskupi, Biskupi, Xiążęta, y Hrabiowie. Ma ona moc zapozywać y sądzić występnych przeciw Oyczyźnie. Niższa izba składa się z Posłow Powiatowych y Mieyskich. Wniey to na-

---

wiodł, iż rokosz uczyniwszy, Króla samego schwytali, y wymogli na nim przywileje *Magna charta* nazwane R. 1215. Henryk *III.* R. 1265. chcąc Panow Angielskich powagę osłabić, do prawodawczey władzy miasta y powiaty przypuścił. Posłow jednak Królowie wedle swojey woli naznaczali. Lecz za Karola *I.* R. 1640. Stany przywłaszczyli sobie władzę obierania posłow; których teraz zasiada w Parlamencie 553. za Jerzego *I.* R. 1716. ustanowiony Parlament siedmioletni: to jest, iż co lat siedm nowych do Parlamentu obierają posłow. Jeśliby zaś Parlament Dworowi był przeciwny, mają we zwyczaju Królowie Angielscy jego kassować, y wszystkie akta odrzucać.

znaczają podatki, y prawa ſtanowią: które jednak bez podpiſu Kròla żadney nie mają wagi. Państwo to z trzech ſkładające ſię Kròleſtw: Anglii, Szkocyi, y Irlandyi albo Hibernii, oſobnych dawniey miało Monarchow. (e) Anglia w ſzczegulności po Rzymianach podlegała Szkotom, potym Anglo-ſaxonom, Duńczykom, aż nakoniec Gwilhelm Xiąże Normańſkie (f) ją opanował. Henryk *II.* Pod-

---

(e) Irlandya zawojowana była od Henryka *II.* Króla Anglii około R. 1170. Szkocya zaś złączyła ſię z Anglią R. 1602; kiedy Jakub *VI.* Król Szkocyi Syn Henryka Sztuarda y nieſzczęśliwey Maryi, Królowey Szkockiey, ściętey od Elżbiety R. 1587. oſiadł na Tronie Angielſkim, jako nayblizſzy dziedzic: gdyż Oyciec Maryi Jakub *V.* był Synem Jakuba *IV.* Kròla Szkocyi y Małgorzaty Còrki Henryka *VII.* Króla Angielſkiego.

(f) Z początkow ſamych kray ten pod imieniem Brytanii na wiele Państw był podzielony. Juliuſz Ceſarz wyſiadł z wóyſkiem Rzymſkim na brzegi Brytańſkie bardziey dla zdobyczy, niżeli dla

podbił Irlandyą; a przez małżeństwo z Eleonorą (g) Gwienny y Poatyeru dziedziczką, założył fundament strasznych

---

dla zawojowania. Aż dopiero około R. 50. po narodzeniu Chrystusa Pana Rzymianie opanowali tę Brytanii część, którą teraz zowiemy Anglią: y dla uwolnienia się od napadania Szkotow, murem ją y fossą w poprzek daną od Szkocyi odzielili. Wieku *V.* po wyciągnieniu z kraju wóysk Rzymskich, Brytonowie dla oparcia się częstym Szkotow wycięczkom, sprowadzili Anglo-Sasow lud Niemiecki w Xięstwie Holsztyńskim osiadły: ktorzy panowali w Brytanii od R. 450; aż do R. 1017. którego Kanut Kròl Duński po bezskuteczney przez 180. lat usilności, Kròlem się Angielskim ogłosił. Nakoniec R. 1069. Gwilhelm zdobyczny Syn naturalny Roberta Xiążęcia Normandyi Anglią opanował pod pozorem, jakoby Edward ostatni Król Angielski zapozwolone sobie u Roberta Oyca jego w Normandyi schronienie się, testamentem go swoim sukcessorem Anglii uczynił.

(g) Po zgasłey linii Normańskiey na Henryku *I.* Królu Angielskim R. 1135. Henryk

ſznych napotym z Francyą wojen: które ſię nie zakończyły, aż za Henryka *VI.* przez zupełne Anglików z Francyi wypędzenie. Oſtatnia z tego Domu Elżbieta, przez rozſzerzenie handlow, (*h*) wprowadzenie rzemioſł, y uſtanowienie ſił morſkich, potę-

ryk *II.* Syn Machtyldy Córki Henryka *I*, a żony Godfryda Andegaweńſkiego będąc dziedzicem Normandyi y Andegawy, pojął Eleonorę Córkę jedynaczkę Gwilhelma Xiążęcia Gwienny y Poatyeru; z którą wziął rozwod Ludwik *VII.* Krol Francuzki R. 1142. Nie mogli znieść tak mocnych korony ſwojey hołdownikow Krolowie Francuzcy; y za naymnieyſzą okazyą, wyrugować Anglików z Francyi uſiłowali. Ztąd ciężkie między dwóma temi narodami powſtały woyny; które jednak prawie zawſze dla Francyi były nieſzczęśliwe. Aż nakoniec Karol *VII.* Król Francuzki za pomocą ſławney Heroiny Joanny Darcyi proſtey z urodzenia Paſterki Lotaryńſkiey Anglikow z Francyi wyrugował R. 1451.

(*h*) Elżbieta była córką Henryka *VIII.* y Anny Boleny. Rządy jey przez 44. lata trwające dla Anglii były naypomyſl-

potęgę Angielską znacznie pomnożyła.

---

myślnieysze. Na nich założony fundament tey potęgi, w ktòrey podziśdzień Koronę Angielską widziemy. Objęła ona Państwo wewnątrz w bardzo nikczemnym stanie będące: skarb bez pieniędzy, y owszem cięszkiemi długami obciążony, siły na morzu od Narodu prawie nieznane, lądowe zaś wóysko nie porządne y nie opatrzone; narod na fakcye podzielony, y ślepey nienawiści granic nie zakładający; pospòlstwo wielkiemi podatkami do ostatniey nędzy przywiedzione; rękodzieła opuszczone, rolnictwo zaniedbane, handel kredytu niemający, ministerium same bez maxym, y czynności. Umiała Elżbieta profitować z okoliczności, w ktòrych mogące jey szkodzić zostawały Państwa. Wspierając Hugonotow Francuzkich, y Hollendrow przeciw Hispanii buntujących się, te dwa narody w takim trzymała stanie, iż nic przeciw niey knować nie mogli. Uchodzącym przed okrucieństwem Hiszpanow Niderlanczykom do Anglii wynosić się pozwalając, kray swóy zaludniła; y przez nich wełniane, płocienne y jedwabne manufaktury otworzyła: kompanie Turecką y Indyi wschodnich ustano-

żyła. Po Jey zeyściu Jakub z Domu Sztuartow Kròl Szkocki na tron Angielſki wſtąpiwſzy, Szkocyą do Anglii przyłączył, Za tego to Kròla znaczna Anglików liczba do oſad ſię Amerykańſkich przenioſła. Syn Jego Karol *I.* od obmierzłego Kromwella publicznie ścięty. (*i*) Wnuk zaś Jakub

ſtanowiła; wyſtawieniem flott, y wprowadzeniem robienia w domu okrętow, Anglikow do morza przyzwyczaiła. Lubo tak chwalebne dzieła ſwoje przyćmiła nieco okrucieńſtwem, od ktòrego y Marya nawet Królowa Szkocka, cioteczna jey Sioſtra uwolnić ſię niemogła.

(*i*) Niegodna ta y okropna akcya ſtała ſię w Londynie przed pałacem *White-hall D* 30 Stycznia R. 1648. Przyczyną jey była niechęć, y wſzczęta z niey woyna między Królem y Parlamentem narodowym. Karol *I.* znalazł po Oycu ſwoim długu zaciągnionego 1,200, tyſięcy funtow ſzterlingow, ſam na niepotrzebną przeciw Francyi y Hiſzpanii woynę mimo wiedzę Parlamentu zaciągnął 400. tyſięcy. Parlament uchwalił był podatek dla Kròla, lecz po uczy-

Jakub *II.* dla religii Katolickiey ſpędzony z tronu (*k*) od zięcia ſwojego Gwilhel-

czynioney uchwale, od ſamego Króla był kaſſowany. Karol zatym przeciw prawom fundamentalnym ſwoją władzą uſtanawiał różne podatki. Prócz tego protekcyą dawał Katolikom, ktòrych narod cały, chwyciwſzy ſię wprowadzoney przez Elżbietę religii kalwińſkiey, w wielkiey miał nienawiści. To było źrzòdłem wſzyſtkiego złego. Skłonności zaś obu ſtron doſyć jaśnie opiſuje Hrabia Klarendon, Wielki podówczas Kanclerz Angielſki y teść Jakuba *II.* „ We Dworze, mòwi on, panował ambit, nieſtałość, obłuda, y zbytek w niedoſtatku. w narodzie zaś „ ociąganie ſię, proſtota gruba, ſkępſtwo przy wielkich bogactwach, y „ podeyrzliwość. „ Cożkolwiek bądź, nie może ſię podziśdzień nie wſtydzić narod Angielſki tego poſtępku. Pokazał to jaśnie, gdy przy koronacyi Karola *II.* zmarłego Kromwella kości z grobu dobyć, y pod ſzubienicą ſpalić kazał; dla pokazania, iż ſię taką brzydzi zbrodnią.

(*k*) Rewolucya ta nadarzyła ſię R. 1689. Jakub *II.* Syn nieſzczęſliwego Karola *I.* a brat

helma Sztathudera Hollenderſkiego. Na-

---

a brat Karola *II.* Królow Angielſkich, Katolikiem ſam będąc, nie mógł znieść tego uciemiężęnia, w ktòrym Katolicy Angielſcy zoſtawali. Nienawiść ku nim narodu tak była wielka, iż w podźwignieniu ich zwolna bardzo trzeba było poſtępować: aby Narod nie poznał, dokąd ſię zmierza, aż ſię wſzyſtkie należyte uczynią kroki. Zywość Jakuba *II.* nie dozwalała tey użyć ſymulacyi. Po otrzymaney w Parlamencie wolności ſumnienia dla wſzyſtkich religii, znagła Katolickie Kościoły fundowano, Biſkupow ſtanowiono, zakonników u narodu podeyrzanych wprowadzano, ludzi religii narodowey ze Dworu rugowano, naywyżſze urzędy Katolikom ſamym oddawano. Te nagłe zbytecznie kroki cały narod obruſzyły; Urodzenie Jakuba Królewica y ſukceſſora Tronu bojaźnią przeraziło, aby Syn w Oycowſkie nie wſtępował kroki. Gwilhelm zaś Xiąże Orańſkie y Sztathuder Holenderſki a Jakuba *II.* zięć, ſpoſobney tylo do oſiągnienia tronu Angielſkiego wyglądał pory. Wźniecone przez niego w Europie zamieſzanie przez uknowaną na ten jedynie koniec, pod pozorem oparcia

Natenczas to uſtanowione prawo, którym Katolików od dziedzictwa Tronu oddalono. Pretenſye naywię-kſze ma Anglia do Francuzow: o Normandyą, Brytanią, Gwiennę, Poatyer, y Andegaw (*l*) Henrykowi *VI.* przez Karola *VII.* Króla Francuzkie-

---

parcia ſię zbytkującym ſiłom Francuzkim Ligę Auſzpurſką, wſzyſtkie Katolickie Dwory mogące interes Jakuba weſprzeć uśpiło. Rozſiane umyſlnie między Anglików wieści, jakoby z namowy Jakuba Ludwik *XIV.* Kalwinow z Francyi wypędził odwołaniem edyktu Nantſkiego, cały narod Angielſki ku Gwilhelmowi nakłoniły. Te uczyniwſzy kroki, bez trudności Anglią opanował.

(*l*) Normandya dawniey nazywała ſię Neuſtryą. Imie ſwoje wzięła od Normannow ludu z Norwegii przybyłego. Karol *II.* Kròl Francuzki oddał tę prowincyą Normannom lennym y hodłdowniczym prawem, dla uwolnienia całego kraju od ich rabunkow. Pierwſzym ich był wodzem *Rollo.* Familia jego panowała aż do Jana bezziemnego Kròla Angielſkiego y Normandyi Xiążęcia. Ten Monarcha zapozwany do ſądow Francuzkich od Filippa Auguſta Króla Francuzkiego o zabicie wnuka ſwojego *Ar-*

go odebrane: do Hollendròw, o łowienie na brzegach Angielskich ryb a miano-

---

tusa Xiążęcia Brytanii, dał się kondemnować: mocą dekretu Paryskiego Normandya na skarb Francuzki zajachana R, 1202. Opanowali znowu byli Normandyą Anglicy R. 1417; lecz wzajemnie R. 1451 z niey byli wypędzeni. R. 870. Karol *II*. Kròl Francuzki ustąpił Akwitanii czyli Gwienny *Eblowi*, dziadowi zas jego Ranulfowi Gaskonii, czyli Gwienny drugiey. Jego potomek Gwilhelm *V*. Xiąże Gwienny y Gaskonii objął po matce swojey Poatyer. Córka zaś Gwilhelma Eleonora idąc za Henryka *II* Kròla Angielskiego, swoje do tych trzech Prowincyi prawo koronie Angielskiey zostawiła. Andegaweńskie Xięstwo z dawnych czasow należało do domu *Plantagenetow*. Godfryd z tego domu pojął Machtyldę Henryka *I*. Króla Angielskiego còrkę. Syn Jego Henryk dziedzic Andegawy prawem po matce został Królem Angielskim pod imieniem Henryka *II*. Hrabstwa *Ponthieu* y *Montreuil* w Pikardyi leżące wniosła do Anglii Eleonora Symona ostatniego Ponthyeńskiego Hrabi còrka, idąc za Edwarda *I*. Kròla Angielskiego około R. 1270. W kró-

mianowicie śledzi; (*m*) z których niezmierne do Hollandyi spływają skar-

E 2 by

W krótce Filip *IV.* Król Francuzki je opanował; lecz znowu je oddał R. 1297. pod warunkiem, aby Edward *II.* Edwarda *I.* Syn pojął Izabellę Królewnę Francuzką Filippa *IV.* córkę. Hrabstwa także *Touraine*, *Maine*, *Limousin*, *Querci*, *Perigord*, *Agenois*, *Saintonge*, Anglikom od Ludwika *VIII.* były za Normandyą ustąpione, lecz R. 1451 Karol *VII.* wszystko odebrał.

(*m*) Profit, który Hollendrowie mają z łowienia śledzi na brzegach Angielskich wyrazi się niżey, gdy o Hollandyi mówić będziemy. Dawniey Anglicy żadnemu Narodowi nie zabraniali tego połowu: aż dopiero Jakub *I.* Król Angielski R. 1617. cudzoziemskim okrętom koło brzegow Angielskich bez pozwolenia żeglować zakazał. Smierć Jakuba y domowe za Karola *I.* jego Syna zamieszanie do skutku przywieść ten zakaz niedozwoliło. Kromwell najeźdnik tronu Angielskiego wskrzesił zamysły Jakuba. Zkąd potym cięszkie w R. 1650, 1665, y w 1672. powstały między temi narodami woyny. Hollendrowie z tym wszystkim przy profitnym dla siebie śledzi połowie podziś-

dzień

by: do Hiſzpanòw, o wypłacènie ſumm za wyſpy Maniiſkie. Interes naypierwſzy tego Dworu jeſt: utrzymać domową wewnątrz ſpokoyność. Pretendent Angielſki w Rzymie ſiedzący, a ſprawiedliwe do tronu mający prawo, (n) panujący teraz w Anglii Dom Bruńświcki, w oſtrożności zawſze trzymać powinien. Niepodobno, aby kiedy zbywać miało na

dzień ſię utrzymują. Wiele z tey przyczyny o wolności morza wyſzło piſm: jako to *Grociuſza*, *Puffendorffa*, *Seldena*, *Welwoda*, *Maryzotty y innych.*

(*n*) Teraźnieyſzy pretendent Angielſki w Rzymie rezydujący jeſt Edward Jakuba *III.* Syn, wnuk zaś Jakuba *II.* Króla Angielſkiego. Nie roztrząſam tu, jeżeli narod w tych wolności y ſwobod granicach obarczony, w jakich jeſt Anglia, ma moc właſną powagą roztrząſać y ſtanowić prawo ſukceſſyi tyczące ſię; y z jakieykolwiek przyczyny oddalać od tronu tego, króry władzę panowania Bogu ſamemu y urodzeniu ſwojemu jeſt winien. Sami Anglicy przeczyć nie mogą, iż wedle prawa nic pretendentom do objęcia Anglii nie przeſzkadza, prócz Katolickiey religii.

(o)

na nieukontentowanych z rządow obywatelach. Kròl tedy Angielſki pròcz tey, którą ma, polityki, iż pod imieniem zagranicznych poſiłkòw, Hannowerſkie dla beſpieczeńſtwa ſwojego w Anglii trzyma wòyſko, zachowywać jeſzcze powinien dobre z Parlamentem narodowym porozumienie. Oſady takoż Amerykańſkie mocno na ſiebie oko Anglikòw obracać powinny. Uważając rozległość kraju Angielſkich w Ameryce oſad, żyżność ziemi, obywatelow polor, nauki, rzemiosła, y handle w doſyć dobrym ſtanie będące, prócz tego niejakąś prawie wrodzoną Amerykanòw ku Europeyczykom nienawiść; obawiać ſię potrzeba,(*o*) aby ſię kiedy

one

(o) Elżbieta y Jakub *I*, chcąc zachęcić Anglików, aby ſię do oſad Amerykańſkich przenoſiii, prócz innych przywilejow oſadom owym nadanych, mocą je takoż prawodawczą, jaką w ſamey Anglii rezydujący mają obywatele, zaſzczycili. Te ſwobody źrzódłem ſię mogą nazwać tey nieſpokoyności y trwogi, która ſię naſzych czaſow w Angli-

one z pod władzy Anglii nie wybiły. Z poſtronnych zaś narodòw Dom Burboński

---

Anglii wydaje. Oſady bowiem Amerykańſkie ſame o ſobie radząc, y Angielſkiego Parlamentu uſtaw nie ſłuchając, prócz dania oczekiwaney folgi y pomocy Matce ſwojey ſtraſznemi długami ściśnioney, wielką jey przynoſzą ſzkodę. Kray poſiadają niezmiernie żyżny: ludność oſad milionem zgórą duſz Anglią przechodzi: przemyſł y pracowitość mieſzkańcow tamecznych handle y rękodzieła do doſyć wyſokiego przywiodły ſtopnia. Zgoła ſami ſię ſobą obeyść, y nic u Anglikow mogą nie potrzebować. Odrzucenie ſtęplowanego papieru, otworzenie w domu zabronionych ſobie przedtym manufaktur, wywożenie towarow Amerykańſkich nie do Londynu, jak prawo każe, dla zapłacenia cła, ale proſto do różnych państw, y z nich wzajemnie Europeyſkich do ſiebie ſprowadzenie, nieposłuſzeńſtwo Parlamentowi przez nieprzyjęcie uſtanowionych podatkow okazane; ſą to początki grożące Anglii utratą tak pożytecznych prowincyi; jeſli ſpieſznym roſtropnie umiarkowanych krokow użyciem dalſzemu nie zabieży złemu.

bońſki jeſt to jeden, który Anglikow naybardziey obchodzić powinien. Prócz wrodzoney niejakieyś między Francuzkim y Angielſkim narodem nienawiści, nigdy Paryſki y Madrycki Dwory zapomnieć nie mogą świeżo utraconey Kanady y Florydy. Jednomyſlność, którą ma Anglia z Roſſyą, Hollendrami, y Duńczykiem, ſtraſznym ją czyni Burbońſkiemu Domowi. Dziedziczne zaś w Niemczech Królą Angielſkiego Xięſtwa, aby od Domu Auſtryackiego, z Francyą teraz złączonego, nagabane nie były; (p) interes Dworu Londyńſkiego jeſt, Króla Pruſkiego przy ſobie utrzymać. Łatwo tego dopiąć, gdyż ſamemu Dworowi Berlińſkiemu liga

(p) Oſtatnia woyna doſyć jaśnie pokazała, iż gdyby Francya przewyżſzającemi ſwojemi na lądzie ſiłami dziedziczne w Niemczech Króla Angielſkiego państwa opanowała, znacznieby ſobie utratę Kanady nadgrodziła. Batalia pod Rozbach y częſte Marſzałkow Francuzkich odmiany te Francuzow zamyſły pomieſzały.

z Anglią jeſt potrzebna. Naybardzieyby zaś ſwoim intereſſom narod zaſzkodził Angielſki, gdyby z Rzeczą-poſpolitą Hollenderſką w jakie wſzedł nieſnaſki. Tymby albowiem ſpoſobem nie łatwoby ſię przy nabytych mògł utrzymać krajach, gdyby do lądowych wòyſk Francuzkich ſtraſzne ſwoje na morzu ſiły Hollandya przyłączyła. Wreſzcie, jako duſzą Anglii jeſt handel, tak utrzymanie jego, y chowanie jak naymocnieyſzey na morzu flotty iſtotnym tego narodu jeſt intereſem.

ZDANIE VI.

O Rzeczy-poſpolitey Hollenderſkiey.

Rzecz-poſpolita Hollenderſka, jeſt to kray w tak ſzczupłych zamknięty granicach;(*a*) iż zaledwie w roz-le-

(*a*) Hollenderſka Rzeczpoſpolita ſkłada ſię z ſiedmiu tylo prowincyi: których w ſtarſzeńſtwie porządek ten jeſt: *Gieldrya niżſza*, *Hollandya*, *Zelandya*. *Utrecht*

ległości ſwojey jednemu Zmuydzkie-
E 5 mu

---

trecht. *Fryzya*, *Over-yſſel* albo *Tranſyſalania*, y *Groninga*. Należą prócz tego do Holendrow część *Flandryi*, *Brabancyi*, *Giéldryi* wyżſzey, y *Limburga*: wyſpy także *Texel*, *Flieland*, y *Weryngen*. Kompania Hollenderſka Indyi wſchodnich poſiada w Azyi prowincyą *Malacca* miaſta w ſamey Indyi *Tutecoryn*, *Mannapaar*, *Negapatan*, y *Ligor*. Wyſpy *Ceylan*, *Sumatra*, *Jawa*, *Timor*, *Bally*, *Florys*, *Banda*, *Amboine*, *Papous*, *Machian*, *Motyr*, *Bachian*, y część *Formozy*, prócz innych pomnieyſzych. Hołdownikami zaś tey kompanii ſą Królowie *Solor*, *Gilolo*, *Tidor*, *Ternate*, y *Ceram*, w Affryce wyſep S. *Maurycego*, przygórek *dobrey nadziei*, y w Gwinei miaſta *George-della-Mina* nowa *Bengwela* z minerami ſrebr nemi. Z Japonią takoż w Azyi y Abiſſynią w Affryce prócz innych mniey znacznych krajow ſami handluią Holendrowie. Kompania zaś Indyi zachodnich ma w Ameryce miaſta *Surynam*, *Middelburg*, *Sommeldyk*, *Brebices*, y *Eſquillę* traktatem Bredeńſkim R. 1667 od Anglii ſobie uſtąpione, takoż wyſpy *Curaſſau*, *Oruba*, *Bonnir*, *Awes*, y *S. Euſtachiego*.

mu u nas Xięſtwu wyrównać może. Wolność religii y życia uczyniła go nayludnieyſzym w całey Europie państwem. Wielkie albowiem grómady z Anglii za rządow Elżbiety y Kromwella, z Francyi za Ludwika *XIV.* po odwołaniu Edyktu Nantſkiego, z Niderlandu pod czas woyny z Hiſzpanami, z ſwoich wynioſſzy ſię krajow, tu oſiadły. Nieurodzay ziemi, (*b*) zaledwie ſzòſtą część mieſzkańców wyży-

(*b*) Powſzechnie przyznaią, iż w całey Europie kray Hollenderſki nayniezyżnieyſzy jeſt, y naymniey pożytku ſwoim mieſzkańcom przynoſzący. We wſzyſtkim go natura upoſledziła. Ziemia błotniſta y nieurodzayna. Powietrze grube, wilgotne, y niezdrowe. Woda po większey części ſtojąca, y ſłona. Ogień z darna ktòrym dla niedoſtatku drzewa palą, dym z ſiebie wydaje cięſzki y głowie ſzkodzący. Same kraju położenie od morza niżſze Hollandyi y Zelandyi potopem grozić zdaje ſię; jako ſię w R. 1421 z 72 wſiami ſtało; gdy więcey 100. tyſięcy duſz znagła woda zalała. Jezioro teraz *Bieſboſch* trzyma mieyſce oſiadłych wio-

wyżywić mogącey, w handlu, rzemiosłach, y rybitwie wszystkich zanurzył obywatelow. Jakoż te trzy są rzeczy, ktòre nie wyczerpanym potęgi Hollenderskiey będąc źrzòdłem

---

wiosek y piękney niegdyś równiny. Tłuste pastwiska na opuszczonych po większey części błotach y jeziorach jedną są rzeczą, którą się Hollandya zaszczyca. Z pasącego się na nich bydła zbierają Hollendrowie przednie masło y syry; które do Francyi, Anglii, Niemiec y innych wywożą krajow. Liczba dusz w Hollandyi mieszkających do 4, 500. tysięcy dochodzi. Wóyska lądowego chowa ta Rzecz-pospolita 40. tysięcy, Siły zaś morskie do 140. okrętow przystępują. Intrata roczna 165. milionow wynosi. Umiarkowaniu podatkow Holendrow oszczędność po większey części przypisać potrzeba. Nie tak bowiem one ściągają się do dòbr, ile kto ich trzyma, jako raczey, ile używa. Ztąd im kto wygodniey y okazaley żyje, tym więcey płaci podatkow: tak dalece, iż wedle Puffendorfa (*histoire universelle VI. p215.*) jedną rybę należycie przyprawioną nim dadzą do stołu, trzydzieści różnych podatkow płacić potrzeba,

dłem, wſzyſtką mieſzkańców uſilność na ſiebie obróciły. Y w rzeczy ſamey, żadnemu jeſzcze dotąd narodowi w niektórych rzemiosłach Hollendrowie przewyżſzyć ſię nie dali, Z łowienia zaś ryb tak wielkie zbieraią ſkarby; iż, jeżeli donieſieniu niektórych Anglików wierzyć mamy, ſamych śledzi na brzegach Angielſkich łowionych na 500 tyſięcy beczek do cudzych wyſyłaią krajow. Handle nakoniec do tak wyſokiego przyſzły ſtopnia; że, wedle powſzechnego mniemania, w ſamey Hollandyi więcey będzie okrętów, niżeli w innych wſzyſtkich Europy Państwach. Służy do pomnożenia ich nayprzód położenie kraju na wſzyſtkie Europeyſkie Królestwa wydatne, do tego przemysł y zanurzenie ſię w nich obywatelów, małe cła, utrzymanie na morzu dla kupców beśpieczeństwa, y kredyt, który dla ſwojey rzetelności wſzędzie mają Hollendrowie: przydać także wrodzoną Hollendrów w życiu oſzczędność y pomiarkowanie. Nie wiele albowiem na żywność y wygody ſwoje tracąc, y miernego ſzu-

ſzukając zarobku, tanio także ſwoje ſprzedać mogą towary. Co zaś niewyczerpanym bogactw Hollenderſkich nazwać można źrzódłem, ſą oſady Azyatyckie, czyli Indyi wſchodnich Kompania: (c) gdzie na ruinach Portugalſkich ſwoją Hollendrowie zało

(c) Z dawnych czaſow Holendrowie z innych części świata przywiezione towary brali w Portugalii, y rozwozili je po różnych Europy państwach. Podczas buntu przeciw Hiſzpanom uczynionego, Filip *II.* Hiſzpański razem y Portugalſki Król, chcąc w początkach ſamych osłabić Holendrow, y przymuſić do przyjęcia jarzma Hiſzpańſkiego; zniſzczyć ich handle za nayſkutecznieyſzy obrał ſpoſob. Na ten koniec zakazem ſwoim Hiſzpańſkie im y Portugalſkie porty zamknął. Przeſtraſzeni wynikającą z tego zakazu zgubą ſwoją Holendrowie, odważyli ſię ſami do Azyi płynąć. R. 1596 chcieli ſobie drogę otworzyć przez morze pułnocne; lecz nie wſkórawſzy w tych zamysłach, zwykłą koło Affryki drogą udali ſię. Pomyſlny ſkutek y znaczna korzyść, którą w Indyach Azyatyckich z handlow ſwoich odnieſli, zachęciła w R. 1602

łożyli potęgę: mając w własney mocy całe południowe Azyatyckie morze, y wielu Krolow hołdownikami sobie uczyniwszy. Rząd tego kraju jest wolny: mając wprawdzie dziedzicznego Xiążęcia, Sztathuderem (*d*) zwanego; ale władza y powaga Jego jest bardzo okreslona. Dawniey rada

1602. kupcow 56 do złożenia się na expens. Składka ta była od 6, 454, 840 złotych Holenderskich: do tego zaś przyszła stopnia, iż teraz prócz wydatkow y prowizyi milionową do skarbu czyni intratę. Kompania ta chowa dla beśpieczeństwa handlu na 60. okrętow wojennych prócz 200 kupieckich: ma na 20 tysięcy w Azyi wòyska, y 100 tysięcy zgòrą ludzi Europeyskich około handlu bawiących się.

(*d*) Urząd ten ustanowiony jest R, 1576, y oddany dziedzicznym prawem Domowi Nassawskiemu. R. 1650 gwałtowne Fryderyka Henryka Sztathudera przeciw Amszterdamowi y innym miastom zamysły przymusiły Holendrow do zniesienia tego urzędu. Lecz R. 1672, kiedy Ludwik *XIV*. Król Francuzki szczęsliwym wóysk swoich powodzeniem w krótkim bardzo czasie w samym śrzodku

rada ſtanu wſzyſtkie decydowała intereſſa, lecz potym dla utrzymania ſekretu Kraju przeciw Anglikom, inna uſtanowiona rada,(e)pod imieniem: *Stany Generalne Prowincyi zjedno-*

---

ku Holandyi ſtanął; Rzeczpoſpolita dla zabieżenia oſtatniey kraju ſwojego zgubie, znowu Sztathuderſką wſkrzeſiła godność. Sztathuder jeſt oraz naywyżſzym rządcą wſzyſtkich kraju ſił tak lądowych, jako y morſkich. Wielka jego władza jako z jedney ſtrony użyteczną jeſt Holendrom, tak z drugiey wolności narodowey niebeſpieczna. Y ztąd wieku naſzego tyle wyſzło piſm o utrzymaniu albo też znieſieniu władzy Sztathuderow.

(e) Holendrowie dla utrzymania buntu przeciw Hiſzpanom, udali ſię pod protekcyą Elżbiety Krolowey Angielſkiey. Traktatem R. 1585 zawartym uſtanowiono, aby dwóch z ſtrony Angielſkiey do rady ſtanu wchodziło. W krytycznych natenczas okolicznościach będąc Hollendrowie, punkt ten tak uciążliwy w 16 y 20 artykule traktatu zawarty, przyjąć muſieli. Lecz w kilkanaście lat potym, nie mogąc znieść politycznego Anglii podlegania tym punktem wprowa-

czonych, w których zaſiadają Komiſarze ze wſzyſtkich Prowincyi wybrani. Nad tą radą Komiſarze koleją z każdey Prowincyi po tygodniu prezydują. Każda z tych Prowincyi od początków ſwoich różnie do różnych należała. (*f*) Zebrał je Karol *V.* Ceſarz, y do Hiſzpanii przyłączywſzy, oddał Filippowi *II.* Synowi ſwemu, a Hiſzpańſkiemu Królowi. Monarcha ten nieſkończonych zamyſłów chcąc całą władać Europą; za plac wykonania ich właſny y Hollenderſki

---

wadzonego; użyli pozoru, jakoby Rada ſtanu przez zbyteczną ſwoją powagę wolnemu narodowi była uciążliwa: zwłaſzcza, iż wybrani ze ſtanu ſzlacheckiego komiſſarze dożywotnie ten urząd ſprawowali. Uſtanowiono przeto, aby Rada ſtanu do exekucyi tylo przywodziła prawa y uſtawy narodowe. Moc zaś prawodawczą ſtanom generalnym oddano, dokąd Anglicy wchodzić nie mają prawa.

(*f*) Hiſtorya Holenderſka ściſle ieſt złączona z Hiſtoryą Niderlandu właſnego. Oba te kraie wieku *V.* od Franków były opanowane; y do korony Francuzkiey

ſki obrał Niderland: jako mieyſce do ſzkodzenia Anglii, Francyi, y Niemcom nayzręcznieyſze. Że zaś przy-

F

kiey przyłączone. Kray ten nie tak oſiadły, a przeto nie tak wielkiey wagi, jako jeſt teraz, y po większey części laſami zaroſły, Królowie dziedzicznym prawem oddawali zaſłużonym ſobie oſobom, które jednak Francyi hołdowały. Ztąd ſię różne Xięſtwa y Hrabſtwa poczyniły. R. 840 przez podział między Synami Ludwika pobożnego Ceſarza razem y Króla Francuzkiego, Niderland właſny zwany *Belgium* częścią Króleſtwa Auſtrazyi uczyniony: *Batavia* zaś czyli dziſieyſza Rzeczpoſpolita Hollenderſka przy Króleſtwie Niemieckim zoſtała. Późnieyſzemi czaſy kraje Belgiczne, takoż Hollandya y Zelandya już przez ſukceſſye już przez kupna Domowi Burguńſkiemu doſtały ſię. Marya Córka Karola śmiałego zabitego R. 1477, oſtatnia Domu Burguńſkiego dziedziczka, poſlubiona Maxymilianowi, Niderland w Dom Auſtryacki wnioſła. Wnuk jey Karol *V.* Ceſarz nabył Gieldryą, Utrecht, Fryzyą, Tranſyſalanią, y Groningę; a cały Niderland do Korony Hiſzpańſkiey przy-

przywileje tego narodu mogłyby jemu bydź znaczną w przedsięwzięciach przeszkodą; zaczął przeto Filip dzieło swoje od ujęcia narodowey wolności, a to pod pozorem swojey o wiarę gorliwości. (g) Gwilhelm Xiąże Orańskie obywatel natenczas Niderlandu, y rządca wielu jego Prowincyi, mąż równie wyniosły, jako w po-

przyłączywszy, zapisał Synowi swemu Filippowi *II.* Hiszpańskiemu Królowi R. 1556.

(g) Od początków swoich Niderland nigdy samowładnym nie podlegał rządom. Władza Monarchow bądź to Xiążąt, bądź także Królow ściśle narodowemi prawami była obostrzona. Przywileje narodu za rządow Xiążąt Burguńskich na tych mianowicie zalegały punktach. *I.* Dawne zwyczaje y pierwiastkowe narodu prawa zachowane bydź powinny; y gdyby co przeciwnie Xiąże kazał, słuchać go nie potrzeba. II. W niedostatku synow córka dziedziczka za wiadomością stanów za mąż iść powinna. III. Stany same się zebrać mogą, chociaż bez wiadomości Monarchy. IV. Mo-

w polityce głęboki, chwycił ſię pochodzącego z zamyſłow Królewſkich nieukontentowania, do wynieſienia ſiebie, pod miłym bronienia wolności pretextem. Okrucieńſtwo Xiążęcia Albańſkiego niechętne ku Dworowi zjednoczyło ſerca. Bunt ſię powſzechnie zaczął: y po 80 lat trwającey woynie, ſiedm Niderlandu Prowincyi za wolną, y Hiſzpanii nie podległą Rzeczpoſpolitą na Weſtfalſkim

---

Monarcha zjazdu ſtanów do miaſta za granicą leżącego nakazywać nie powinien. V. Cudzoziemcy wyżſzych urzędow poſiadać nie mają. VI. Monarcha bez pozwolenia ſtanow podatkow nakazywać, y woyny wypowiadać nie może. VII. Monarcha żadney prowincyi od kraju odrywać nie ma. VIII. Moneta przyjęta nie będzie, aż wprzód od ſtanow będzie approbowana. IX. Monarcha innego prócz Niemieckiego języka używać nie ma. X. Sprawiedliwość przez ſędziow ordynaryinych nie zaś przez wolę Monarchy ſprawowana bydź powinna. XI. Monarcha ſam oſobą ſwoją nie zaś przez zeſłanych od ſiebie

traktacie uznano. Interes naywiękſzy Hollendrów jeſt: ozierać ſię na Francyą, Anglią, y Hiſzpanią, jako kraje mogące ich y ratować y zagubić. Naylepieyby zaś ſobie ta poradziła Rzecz-

---

ſiebie na zjazdach ma zaſiadać. XIII. Opiekunow młodemu Monarſze ſame ſtany naznaczać moc mają. *Lenglet du Freſnoy Methode pour l'hiſtoire tom. IV. p.* 184. Te prawa narodowe nienaruſzenie zachowane były za rządow Domu Burguńſkiego. Karol V. Ceſarz w Niemczech y Hiſzpanii jednowładztwa używający, przywilejow Niderlandu w naymnieyſzym punkcie naruſzyć niechciał. Ztąd im bardziey był od obywatelow kochany, tym w więkſzą ſyn jego Filip *II.* popadł nienawiść. Ten Monarcha Kaſtylſką abſolutnością chciał wſzyſtkiemi rządzić prowincyami. Pod czas woyny z Henrykiem *II.* Królem Francuzkim wóyſko Hiſzpańſkie do Niderlandu wprowadzone. Po zawartym R. 1559 w zamku Kameraceńſkim, *chateau de Cambrai*, pokoju narod o odwołanie tych wóyſk Króla upraſzał. Nie takie były zamyſły Filippa, aby tey proźby uſłuchał. Wielu

Rzeczpospolita; gdyby się jak nayściśley z Burbońskim y Austryackim łączyła Domami. Z Anglii bowiem więcey szkody niż pomocy obiecywać sobie powinna. Państwa te oba w handlach zanurzone, a w tak wielkiey będące bliskości, są to jak dway kupcy, bliskie wzajem mający kramy. Gròmadzenie się kupczących do jednego, niepodobna, aby bez szkody było drugiego. Handle Anglików

ze Francyi kalwinow, z Anglii za Henryka *VIII.* y Elżbiety Lutrow przeniosło się do Niderlandu; nie mało samych mieszkańcow Lutra y Kalwina chwyciło się nauki. Filip dalszemu zabiegając złemu, ustanowił Inkwizycyą; nowe ufundował Biskupstwa; dla utrzymania Biskupow trzeba było dobra niektóre Zakonne obrócić na Biskupskie. Cięszkie na Dyssydentow prawa w Madrycie powagą samego Kròla stanowiono. Oburzony tą nowością narod uspokoiłoby rostropne umiarkowanie Małgorzaty Xiężny Parmeńskiey Karola *V.* naturalney Córki, którey Filip rządy nad Niderlandem powierzył: Ale Kardynał *Gran-*

do tak wysokiego, w jakim widziemy, przyszły stopnia. Kompania w Indyach wschodnich Bengalska niedawno od Anglików ustanowiona, obawiać się potrzeba, aby swego czasu władzę Holendròw nad Azyatyckim morzem nie pomieszała. Nie dobrym także okiem patrzą Anglycy na tak znaczne Holendrów korzyści

---

Granwell do pomocy Małgorzacie dany, człowiek rozumny, lecz ostry y gwałtowny w radach rozjątrzył umysły Niderlańczykow. Wysłany z suppliką do Króla Hrabia *Egmont* otrzymał wprawdzie odwołanie Granwella; ale na jego mieysce przybył do Niderlandu Xiąże *Albański* w 10 tysięcy Hiszpanow R. 1568. Małgorzata rządy złożyła. Xiąże rządy swoje zaczął od ukarania tych, którzy się ustawom Królewskim przeciwili. Sąd nazwany krwawy ustanowiony. Hrabiowie *Egmont* y *Horn* publicznie ścięci. Xiąże *Orański* udał się do Niemiec; z kąd z wóyskiem powróciwszy, cały narod do buntu pobudził. Aż nakoniec R. 1579. liga Utrechtska stanęła.

ści; które z łowienia ryb na brzegach Angielskich mają: (*h*) wybieraiąc corocznie, prócz wydatków na 36. milionów złotych naszych. Pretensye nakoniec o Surynam y Bandę (*i*) mogą te poniechęcić państwa. Zawczasu tedy potrzeba Holendrom takich

(*h*) Obacz pretensye Anglii do tey Rzeczypospolitey. Łowienie na brzegach Angielskich śledzi jest jedną z nayistotnieyszych handlu Hollenderskiego części: y gdyby nieszczęśliwa jaka woyna do poprzestania tego połowu ich przymusiła, wieluby tysiącom Holendrow sposob do życia był odjęty.

(*i*) Wieku przeszłego Anglia za mierną summę *Surynam* Holendrom w zastaw puściła. Była to prowincya nie ludna y opuszczona. Holendrowie, żadnych nieżałując wydatkow, w tym ją postawili stanie, iż jey intrata sameysię równa summie. Traktat Bredeński R. 1667. warował im dzierżawę wszystkich osad w ogulności. Anglicy teraz wracają summę. Hollandya zaś z przyczyny poczynionych na tę osadę wydatkow przyjąć jey niechce. Tegoż właśnie roku Holendrowie wyrugowali Anglikow z *Polorong* jedney z wysp Bandeyskich.

kich mieć poplecznikow, za którychby pomocą mogła Angielſką wytrzymać potęgę. Interes całey Europy, aby Niderland do Francuzkiey y złączoney z Francyą Hiſzpańſkiey nie należał korony; od Werſalſkiego y Madryckiego Dworu niczego ſię im obawiać nie każe. (*k*) Dóm także Auſtry-

(*k*) Wſzyſtkie handlem ſię bawiące potencye znieśćby nie mogły, aby Niderland właſny miał wpaść w ręce Domu Burbońſkiego. Tymby albowiem ſpoſobem handel powſzechny narodow wielki ſzwank ponieść muſiał. Wiedzą wſzyſcy, jak wiele uczyniła zamieſzania kompania *Oſtendy* od Karola VI. Ceſarza uſtanowiona R. 1722. Do cięſzkieyby zapewnie przyſzło woyny, gdyby jey Ceſarz R. 1726 nie ſkaſſował. Niedoſtatek ſił Ceſarſkich na morzu, przeciw tylu zjednoczonym Państwom utrzymać jey niemógł; zwłaſzcza gdy Filip V. Król Hiſzpańſki, traktatem Wiedeńſkim R. 1725. zawartym do bronienia jey obowiązany, do ligi Hannowerſkiey oderwał ſię. Lecz gdyby Niderland do Burbońſkiego należał Domu, łatwo-

ſtryacki dawne linii Hiſzpańſkiey do
F 5 Nider-

twoby taż kompania wſkrzeſzoną y wſpartą bydź mogła : a tak śmiertelny raz Angielſkim Holenderſkim y innych narodow handlom nieuchronnie byłby zadany. Prócz tego Utrechtſkim, Wiedeńſkim, y Akwisgrańſkim traktatem w tak wyſokim potęgi ſtopniu Dóm Burbońſki poſtawiony:cóż gdyby do tak mocnych tego Domu Państw Niderland jeſzcze tak ludny, tak żyzny, tyle fortec, y tylo ſpoſobnych do lądowey y morſkiey woyny ludzi mający, był przyłączony? Obchodziłoby to inne narody; Hollandya zaś pewnąby ſwoją zgubę w tym upatrywała. Temu zabiegając, R. 1715. w Antwerpii, z Karolem *VI.* Ceſarzem zawarła traktat, mocą którego uſtanowiono, aby 30. do 40. tyſięcy wóyſka było w Niderlańdzie, expenſu na nie aby trzy piąte części Holandya, dwie zaś piąte Auſtrya łożyła: aby w miaſtach *Tournay*, *Namur*, *Menin*, *Furnes*, *Warneton*, *Ypres*, y *Knoque* ſame Holenderſkie, w *Dendermonde* zaś ſpolne były Garnizony. Jakoż w rzeczy ſamey, aby Holendrowie przeciw Domowi Burbońſkiemu odkazali ſię, doſyć jeſt teatrum woyny założyć

Niderlandu posiadający pretensye, dla własnego interesu o utrzymaniu raczey, niżeli zagubieniu Hollendrow my-

łożyć w Niderlandzie. R. 1730. nigdyby Cesarz od Holendrow y Anglikow nie był opuszczony, gdyby Xiąże de *Fleury*, Minister Francuzki przyrzeczeniem *neutralitatis* względem Niderlandu Holendrow nie zabiegł. Po uczynioney między Wiedeńskim Dworem a Domem Burbońskim lidze, nie ma się czego Rzeczpospolita o Niderland obawiać, jeżeli wprzòd sama nieukontentowania tych Dworow nie będzie przyczyną. Łączyć się zaś im z sobą jak nayściśley wzajemny Holendrow y pomienionych Dworow każe interes. Niechęci Hiszpanow y Francuzow ku Anglikom coraz nowe pokazują się dodowody. Anglikow y Holendrow potęgi duszą jest handel. Francuzkie y Hiszpańskie handle po większey części trzymają Anglicy. Korzyści ztąd ich łatwoby w ninieyszym stanie następcami bydź mogli Holendrowie. A tak ileby Holendrowie ztąd profitowali, tyleby Anglia szkodowała; o co się starać nie mały Domu Burbońskiego jest interes.

myślić powinien. (*l*) Ile zaś do innych narodów ściąga się; wszystkich przyjaźń Hollandyi potrzebna: aby mile ich wszędzie przyimowano, y handle rozszerzać dozwalano. W reszcie, w tym teraz kray ten zostaje położeniu, iż jak naydłuższego życzyć sobie powinien pokoju; a woyny handlom swoim bardzo szkodliwey unikał, iżby tak w niz coraz idący handel do dawnego przywiodł stanu: w dobroci towarow y ich tanności, jesli nie przewyższyć Anglikow, tedy przynaymniey wyrównać usiłując.

ZDA-

(*l*) Równy jest Holendrow y Wiedeńskiego Dworu interes utrzymania Niderlandu w Domie Austryackim. Hollandya większą część wydatkow na obronę tego kraju podeymuje. W siedmiu miastach całe sama garnizony trzyma. Austrya może bydź upewnioną, iż od nikogo Niderlańskie jey prowincye nagabane nie będą. Inaczey zaś o pomocy Holendrow wątpić nie może.

ZDANIE VII.

O Pańſtwach Włoſkich.

Z Włoſkich Pańſtw, ktòry nay-więcey w intereſſach Europey-ſkich może, jeſt Król Sardyńſki. Szczupłyć wprawdzie jeſt Jego kray; (*a*) ale położenie około gór Alpey-ſkich

(*a*) Pańſtwo Sardyńſkiego Kròla ſkłada ſię z wyſpy *Sardynii* na morzu śrzod-ziemnym leżącey, na 50. mil naſzych wzdłuż, a na 20 wſzerz mającey, y Xięſtw we Włoſzech: *Sabaudyi*, *Pedemontu*, *Montferratu*, y części Medyolanu. Cały ten kray długi jeſt na 70, a ſzero-ki na 50 mil naſzych. Prowincye Wło-ſkie obfitują w zboże, wino, oliwę, owoce, y bydło: mają w gòrach kruſzce złote, ſrebrne, miedziane, y żelazne. *Sabaudya* gòrzyſta y nieurodzayna. *Sardynia* dość żyżny ale niezdrowy kray. Lądowe wòyſka Kròla Sardyń-ſkiego ledwie 20. tyſięcy wynòſzą. W potrzebie na 50. tyſięcy wyſtawić może

ſkich, y na ſamym z Francyi do Włoch przeyściu, czyni Jego dość wiele ważącym Monarchą. Otoczony z jedney ſtrony Francyą, z drugiey Auſtryackiemi we Włoſzech Państwy, podczas cięſzkich między Francyą y Auſtryą wojen, wiele ucierpiał; (b) przymu-

może. Na morzu dwie tylo galery y cztery ſtatki pomnieyſze trzyma. Dochody roczne do 50. milionow złotych przyſtępują. Wiele w tym Państwie znayduje ſię ludzi, niewiadomo. W całych zaś Włoſzech liczą duſz 9, 500,000. Król Sardyński jeſt z Domu Sabaudzkiego idącego z linii *Wittykindow* tychże, z ktòrych y Saſcy Xiążęta pochodzą. Naypierwſzy z tego Domu *Bertold* czyli *Berold* R. 999. kupił Sabaudyą od *Rudolfa* Burgunſkiego albo Arelatenſkiego Króla.

(b) R. 1521. wſzczęta między Karolem *V*. Ceſarzem y Franciſzkiem *I*. Kròlem Francuzkim woyna początkiem była tak pomnożenia Państw Sabaudzkich, jako też nieſzczęścia ich. Karol *III*. Xiąże Sabaudzki za daną pomoc Karołowi y buntującemu ſię przeciw Francyi Xiążęciu Burbonſkiemu, utra-

muszony zawsze, samym kraju swojego położeniem, do ktòreykolwiek wiązać się strony. Ponieważ zaś teraz te dwa nayznacznieysze w Europie Domy w stałą, jak się można spodziewać, weszły z sobą jednomyślność;

---

utracił Sabaudyą y część Pedemontu; y zaledwie we sto lat zupełnie je odzyskał. Od tego czasu ilekroć między Francyą y Domem Austryackim w Niemczech y Hiszpanii panującym były woyny, zawsze do nich Xiążęta Sabaudzcy wiązać się musieli: a to iż we wszystkich woynach Francya wpadała do prowincyi Hiszpańskich we Włoszech leżących. Przeyść zaś do Włoch z Francyi y przeprawić się przez gòry Alpeyskie inaczey nie można, jak w Sabaudyi. Pozwolić tedy przeyść Francuzom przez swòy kray, było toż samo, co odkazać się przeciw Domowi Austryackiemu; jako przeciwnie nie dozwolić, rozgniewać na siebie Francyą. Nim do woyny przyszło, wprzód zawsze z obustron ubiegano się o przyjaźń Xiążąt Sabaudzkich. Wiktor Amedeusz *II.* naylepiey profitował z położenia Państwa swojego, y potrzeby, w ktòrey

ność; Dwòr przeto Turyńſki w beſpieczeńſtwie zoſtawać może. Oderwane przez bunt, y przyłączone do Szwaycarow Genewa y Waldeńſkie Xięſtwo, (c) mogłyby te dwa poróżnić narody; gdyby potędze Szwaycar-

rey wojujące Dwory zoſtawały, ſzukania jego przyjaźni. Raz do jedney, drugi raz do drugiey wiążąc ſię ſtrony, nie tylo granice kraju we Włoſzech znacznie rozſzerzył, ale jeſzcze mocą traktatu Utrechtſkiego Sycyliiſką koroną był ozdobiony: którą jednak przez czworaką alliancyą w zamianę za Sardynią oddać muſiał. Syn jego Karol Emmanuel *III.* teraz panujący R. 1733. Francuzkiey, R. zaś 1741. Auſtryackiey trzymał ſię ſtrony. Związek bliſkiego pokrewieńſtwa z Domem Burbońſkim upewnił go przez traktat Utrechtſki o ſukceſſyi tronu Hiſzpańſkiego, jeśliby linia Filippa *V.* zgaſnąć miała.

(c) Króla Sardyńſkiego pretenſye ſą: *I.* o Xięſtwo *Waldeńſkie.* Należało to Xięſtwo zdawna do Xiążąt Sabaudzkich. Około R. 1540 Szwaycarowie Berneńſcy je opanowali, lecz przez traktat oddać muſieli. R. zaś 1650. Emmanuel Filibert chcąc wygubić Kalwinow w Pańſtwie

carſkiey Dworu Turyńſkego ſiły wyrównać potrafiły: y gdyby ściſła z Szwaycarami przyjaźń nie była jemu wielce pożyteczna: zwłaſzcza gdy mili-

---

ſtwie, wyſłał na ten koniec wòyſko do Xięſtwa Waldeńſkiego. Lecz Waldeńczykowie bunt podnioſłſzy, do Szwaycarſkiey Rzeczypoſpolitey przyłączyli ſię. *II.* Podczas wyprawy Karola Wielkiego przeciw Lombardom, *Toton y Beltram* za okazaną dzielność Hrabiami Geneweńſkiemi byli uczynieni. Następcy ich wielkie z miaſtem względem wolności mieli kłótnie. Nakoniec miaſto dla utrzymania ſwobod, Biſkupa do rządow przypuściło. Godność y władza nad miaſtem Hrabiow ſpadła przez ſukceſſyą w Dom Hrabiow *de Villars*. R. 1401. Odon *Villars* przedał ją *Amedeuſzowi VIII.* Xiążęciu Sabaudzkiemu. Biſkup także Jan władzy ſwojey w rządach uſtąpił Karolowi *III.* Tym ſpoſobem Xiążęta Sabaudzcy nabywſzy prawa do Genewy, abſolutnie ją rządzić chcieli. Lecz R. 1550. miaſto, Kalwina naukę przyjąwſzy, przy pomocy Szwaycarow, Xiążąt Sabaudzkich od rządow oddaliło. R. 1579. Karol Ema-

milicya Szwaycarſka ſą to naydzielnieyſi Sardynii żołnierze.

G Nea-

Emmanuel w nocy po drabinach wòyſko do miaſta chciał wprowadzić. Lecz zamyſły ſię nie udały; y dotąd Genewa przy ſwojey ſię utrzymuje wolności. *III.* Pretenſya Kròla Sardyńſkiego do Rzeczypoſpolitey Genueńſkiey funduje ſię na dobrowolnym jey poddaniu ſię *Teodorowi Paleologowi* Hrabi Monferraty; którego naybliżſza ſukceſſorka *Jolanda* była za *Aymonem* Xiążęciem Sabaudzkim. Genueńczykowie we cztery lata po poddaniu ſię, bunt podnieśli. Pretenſye jednak Domu Sabaudzkiego gwarantowane ſą R. 1624. przez Francyą, Anglią, Danią, y Wenecyą. *IV.* Czwarta pretenſya Króla Sardyńſkiego jeſt do Medyolanu. R. 1585. Filip *II.* Król Hiſzpańſki wydając Córkę ſwoją Katarzynę za Karola, Emmanula *I.* Xiążęcia Sabaudzkiego, obowiązał ſię uſtąpić Medyolanu ſtarſzemu Karola Synowi. Syn pierwſzy Xiążęcia Sabaudzkiego umarł w Madrycie. Syn zaś drugi *Wiktor Amedeuſz* objął po Oycu ſukceſſyą, lecz Medyolanu Filip *II.* uſtąpić niechciał. *V.* do Królеſtwa Hiſzpańſkiego ma pretenſyą Król Sardyńſki z przyczyny teſtamentu Karola *II.* Kròla Hiſzpańſkiego, którym warowano, aby po zgaſłey linii Filippa *V.* Dom Sabaudzki na tron Hiſzpańſki poſtąpił. Toż ſamo opiſano traktatem Utrechtſkim y poźnieyſzemi.

Neapolitańſkie Króleſtwo, (*d*) do ktòrego razem y wyſpa należy Sycylijſka, oſobney nad ſobą nie wyciąga uwagi. Gdy bowiem Syn Hiſzpańſkiego Króla na tym ſiedzi tronie; ſtan przeto y intereſa Neapolu też ſame ſą; ktòre w ſzczegulności Hiſzpanii, w ogulności zaś całego Burbońſkiego ſą Domu. Wielu ten narod podlegał odmianom: rządzony nayprzòd przez Normańczykòw, (*e*) po

(*d*) Pańſtwa tego Monarchy ſkładają ſię z *Neapolu*, *Sycylii*, wyſp *Liparſkich*, *ſtato delli Preſidi*, y miaſt na wyſpie *Elbie*. *Neapol* ma wzdłuż mil 70, wſzerz 22. *Sycylia* wzdłuż 66, wſzerz 45, Tak Sycylia jako Neapol kray jeſt żyżny, zdrowy, ma zadość różnych miner, a naybardziey jedwabiu. Siły lądowe Kròla Neapolitańſkiego zalegają na 30. tyſiącach wóyſka, na morzu zaś nad 16. galer więcey nie ma. Intrata ſkarbu na 52. miliony złotych wynoſi.

(*e*) Pańſtwo to ſtraſznie wielu podlegało rewolucyom. Należało wprzòd do Ceſarzow wſchodnich pod imieniem Wielkiey Grecyi. R. 807. opanowali je Sarace-

po których zgaſley linii na Konradynie publicznie ściętym przez Karola Andegaweńſkiego Xiążęcia, a brata Luwika IV. Króla Francuzkiego, między

dzy

---

racenowie. Około R. 1000. Normannowie rodem z Normandyi Francuzkiey powracający od Paleſtyny tu oſiedli. Oſtatnia z tego Domu Konſtancya idąc za Henryka *VI.* Ceſarza, Neapol z ſobą y Sycylią wniosła w Dom Szwabſki. Wnuk ich Konrad *IV.* Ceſarz uczynił Rządcą Państwa y opiekunem Syna ſwojego *Konradyna*, *Manfreda* naturalnego ſwojego Brata, Ten po śmierci Konrada Królem ſię obu Sycylii ogłoſił, rozſiawſzy wieść o śmierci Konradyna. Urban *IV.* Papież Sycyliiſkie Królestwo ofiarował Karolowi Xiążęciu Andegaweńſkiemu na fundamencie opiſu, którym R. 1160. Gwilhelm *I.* Król Neapol y Sycylią za hołdownicze Kościołowi Państwa uznał. Jakoż w R. 1264. Karol Neapol y Sycylią opanował; złapanego Konradyna za wzniecone zamieſzanie ściąć kazał. Idący na śmierć Konradyn znalazł ſpoſob przesłać ſygnet ſwòy Piotrowi *III.* Aragońſkiemu Królowi na znak, iż ſię jemu zrzeka ſwojego do Sycylii prawa, jako nay-

dzy Swięte policzonego, Francuzi to państwo opanowali. Lecz po sławnych Sycyliiskich nieszporach (*f*) Hiszpanom się dostało. Po śmierci Karola II. ostatniego z Austryackiego Domu Króla Hiszpańskiego, Austrya, mocą Utrechtskiego traktatu, przy Neapolu się utrzymała. Ale Doczworzyste przymierze Sycylią Domowi Austryackiemu przysądziło, dawszy

naybliższemu następcy mocą żony jego Konstancyi Córki Manfreda Kròla Neapolu.

(*f*) Rzeź ta stała się R. 1282. Sycyliiczykowie niemogąc znieść przykrego Francuzow z sobą obchodzenia się, umowę uczyniwszy, wszystkich Francuzow wycięli. Pierwsze na Nieszpory dzwonienie hasłem im było do zabijania. Natychmiast ogłoszony Sycylii Królem Piotr *III*, Kròl Aragoński. Od tego czasu po różnych rewolucyach Kròlowie Aragońscy, a potym Hiszpańscy przy Sycylii się utrzymali. Neapol zaś przy Domie się Andegaweńskim został aż do R. 1417; ktòrego od Domu Aragońskiego był opanowany. Trwał tedy tak Neapol jak Sycylia przy koronie

wſzy Sabaudzkiemu Xiążęciu tytuły dzierżawę Króleſtwa Sardyńſkiego. Karól teraźnieyſzy Kròl Hiſzpańſki przez traktat Wiedeńſki Neapol y Sycylią przy ſobie zatrzymał. (g)

Ile już do Weneckiey należy Rzeczy-poſpolitey; ta początki ſwoje bie-

---

nie Hiſzpańſkiey aż do R. 1713; kiedy traktatem Utrechtſkim Neapol y Sardynia Auſtryackiemu, Sycylia zaś Domowi Sabaudzkiemu doſtała ſię.

(g) Sławny wiekow naſzych Miniſter Hiſzpańſki Kardynał *Alberoni*, chcąc znakomitym jakim dziełem ſwoje wſławić Miniſterium, o odzyſkaniu oderwanych od Hiſzpanii przez traktat Utrechtſki Włóſkich prowincyi zamyślał. Sycylia y Sardynia naybardziey oczy jego na ſiebie obròciły. Woyna między Wenetami a Turkami podała jemu pozorną przyczynę ſił Hiſzpańſkich pomnożenia. Pod pretextem pomagania Wenetom otrzymał u Klemenſa *XI.* pozwolenie wybrać z dòbr Duchownych trzy miliony czerwonych złotych. Alić znagła nad ſpodziewanie wſzyſtkich Dworow Flotta Hiſzpańſka w R. 1717. opanowała Sardynią. Ten poſtępek cały

rze od ludu przed Attylą Hunnow (*h*) Kròłem uciekającego: ktòry skrywszy się na wyspach, czyli raczey bło-

---

łą zatrwożył Europę. Stanęła wraz w Londynie R. 1718. między Cesarzem Francyą y Anglią czworzysta liga; chociaż ją nie była, aż za przyłączeniem się Domu Sabaudzkiego, któremu oddano Sardynią, Sycylią zaś do Neapolu przyłączono. Traktat Wiedeński R. 1735. Neapol y Sycylią oddał Królewicowi pod ów czas Hiszpańskiemu Karolowi w zamianę za Toskanią, Parmę, y Placencyą.

(*h*) Ten Monarcha R. 451. w 700. tysięcy wóyska wpadł do Francyi, ogniem y mieczem wszędzie pustosząc, *Aecyusz* Wódz Rzymski z *Meroweuszém* Frankow y *Teodorykiem* Wizygotow Królem w Szampanii pod Katalaunią albo *Chalon sur Marne* zbili go mocno: 180. tysięcy z obustron legło. Attyla wrócił się wnet do kraju, y nowemi siłami wzmocniony, wpadł do Włoch R. 452: gdzie *Akwileję*, *Tyczyn*, y *Medyolan* zruynował. Niektòrzy bojaźnią przejęci, uciekli na błota Adryackie y tam osiedli. Ztąd to początek Wenecyi miasta na 72. małych wyspach

błotach Adryackich, grunt założył ſtraſznego potym ſiłami Weneckiego miaſta. W początkach granice władzy tey Rzeczypoſpolitey z ſamemi kończyły ſię wyſpami: lecz potym na klęſce y ſzkodzie państw ſąſiedzkich ſwoje rozſzerzyła granice. Wolny tego narodu rząd w ſamego tylo ſzlacheckiego ſtanu (*i*) zoſtaje ręku: ten dożywotniego obiera rządcę, pod

ſpach leżącego. Kraje do tego miaſta należące ſą: *Padwa*, *Polezyna*, *Wincencya*, *Werona*, *Bryxya*, albo *Breſſan*, *Crema*, *Bergamaſc*, *Trewizan*, *Fryol*, *Iſtrya*, y część *Dalmacyi*; z wyſpami *Corfu*, *S. Maura*, *Cefalonia*, *Theaco*, *Zante*, *Curzolari*, y *Cerygo*, takoż w *Epirze* prowincyi Greckiey powiat *Butrinto*. Wóyſka jey lądowe dochodzą 26. tyſięcy, na morzu ma na 16. galer. Intrata jey roczna do 200. milionow przyſtępuje.

(*i*) Rząd Wenecki oſobliwością ſwoją dłuższegoby wyciągał wyrażenia, aniżeli krótkość rzeczy pozwala. Dość jeſt namienić o nim cokolwiek. Nayważſza tey Rzeczypoſpolitey powaga jeſt przy *radzie wielkiey*, która ſię a-

nie

imieniem Doży, który od innych nie udzielną jaką władzą, ale ſamą tylo go-

niedziela, y co Swięto zgrómadza. Ma w niey głos wſzyſtka ſzlachta do rządow należąca. Nic ſię na tey radzie nie dzieje, prócz tylo, iż większością głoſow wſzyſtkich urzędow odprawują ſię Elekcye. Pod czas tey rady wſzyſtkie inne Juryzdykcye uſtają. Po radzie wielkiey idzie *Senat* zwany *Pregady*. Prezyduje w Senacie *Doże*. W tey radzie wſzyſtkie intereſſa ſtanu agitują ſię. Trzecia rada zowie ſię *Collegium*, w którey zaſiada *Doże* z 25. innemi. Ta rada naznacza czas radzie Senatu, do exekucyi przywodzi jego dekreta, poſelſtwa zagranicznych Dworow odbiera, wſzyſtkie przyimuje memoryały, ſuppliki, manifeſta, &c. Po tych trzech radach idzie *radą ſześciu Mędrcow*. Jeſt to jakby Miniſteryum Rzeczypoſpolitey. Aby kto w tey rądzie zaſiadał, powinien mieć lat 38. Tu układają projekta do Senatu y Kollegium. Poſłow innych Dworow przyimują memoryały, y Senatowi donoſzą. Powſzechnie ſię dzieje, iż na ich radzie cały Senat przeſtaje. *Rada dzieſięciu* jeſt to Trybunał naywyżſzy bez apella-

godnością y pierſzeńſtwem w radzie różni ſię. Naywięcey dawniey w rządach mogło poſpòlſtwo: (*k*) lecz ſzlachta go przy ſobie utrzymawſzy,
G 5 tey

---

lacyi. Wſzyſtkie *crimina ſtatûs* do nich należą. Trzech z tey rady wybranych inkwizytorow ma moc prawie abſolutną ſzpiegowania tak dalece, iż kiedy ſię podoba, prywatne domy y ſam Doży Pałac rewidować mogą. Zapozwany bez żadney dyſtynkcyi oſob wraz w areſzt wzięty bywa; gdzie Przełożony Rady, co każdy koleją po tygodniu ſprawuje, czyni z areſztantem Inkwizycyą. Samego nawet Doży życie od ich władzy nie jeſt wyłączone. Dekreta tu wſzyſtkie ſtanowią ſię pluralitate.

(*k*) Z początkow ſwoich rząd Wenecki róznym podlegał odmianom. R. 742. uſtanowiono *Xiążąt*, ktòrzy prawie abſolutną władzą ſprawowali ſwóy urząd dożywotnie. Trwało to aż do R. 1173, kiedy władzę Xiążąt znieſiono, a uſtanowiono 470. oſob, bez których Doża czyli Xiąże nic czynić nie powinien. Oſoby zaś te co rok obierał lud cały. R. zaś 1298. Doże Piotr Grandenigo uſtanowił 40. oſob: y aby wſzyſcy ci, którzy tego roku y trzema laty

tey z ludem używa polityki; że, a by go na zawſze do dopomnienia ſi ſwojego prawa nieſpoſobnym uczyni ła, w pokoju jemu y roſkoſzy nie wieściec dozwala: cudzoziemcòw p większey części do wóyſka zaciągając: od ſamey nawet wyźſzey w wóyſkach komendy, fundamentalnym narodu prawem, właśni obywatele ſą oddaleni. Pretenſye tego Państwa naywiękſze ſą do Turkow, o zawojo-

---

ty przedtym ſkładali 470. oſob, jeśliby w radzie 40. oſob dwanaście mieli kreſek, ſami z potomſtwem ſwoim należeli do rządow; inni zaś wſzyſcy, bądź to ſzlachta, bądź także poſpòlſtwo na zawſze od rządow byli oddaleni. Uſtawa ta potym od całey Rzeczypoſpolitey approbowana. Dodano potym 30. Familii zaſłużonych, 70 zaś dokupili ſię władzy rządòw. Z tey to tylo ſzlachty ſkłada ſię Rada wielka, ściśniona tak wielą y tak cięſzkiemi prawami; iż nie wolno im bydź w uſługach zagranicznych Państw, żadney za granicą nie mieć korreſpondencyi, nawet żenić ſię nie może z familią do rządow nie należącą.

jowany Cypr, Kandyą, Nigropont, y Moreę: (*l*) do ſtanu Papieſkiego o Ferrarę: do Auſtryi o Tyrol y część Karyntyi. Lecz z drugiey ſtrony Turczyn czyha na Korfu, y wyſpy około

---

(*l*) Wſzyſtkie Weneckiey Rzeczypoſpolitey pretenſye ściągają ſię. *I.* o wyſpę y Kròleſtwo *Cypru*. Jan *II.* Krόl Cypru umarł R. 1458, zoſtawiwſzy Syna naturalnego Jakuba. Sioſtra Jana *Charlotte* prawo do Cypru wnioſła z ſobą w Dom Sabaudzki. Jakub zaś przy pomocy Wenetow utrzymał ſię przy Cyprze, y na okazanie wdzięczności, poiął za żonę Katarzynę *Cernaro* rodem z Wenecyi. Jakub umarł R. 1473, Syn takoż wkròtce zſzedł z tego świata. Katarzyna żona Jakuba zrzekła ſię prawa ſwojego do Cypru na Rzeczpoſpolitą Wenecką. Lecz Selim Ceſarz Turecki za namową Jana *Miquez* żyda tę wyſpę opanował R. 1571. *II.* Pretenſya Wenetow do *Kandyi* funduje ſię na kupnie, ktòrym tey wyſpy doſtali od Bonifacego Hrabi Mόntferratu w R. 1204. Turcy zaś ją opanowali woyną R. 1669. *III. Nigropont* Wenetom uſtąpiony był od Alexego Komnena za daną jemu pomoc do objęcia tronu Caro-

ło Grecyi leżące, Papież ma prawo do Polezyny, Auſtrya do Iſtryi, Dalma-

---

rogrodzkiego: odebrany zaś mocą od Machometa *II.* R. 1470. *IV.* Przywyſpu *Morei* Wenetowie opanowali znaczną część R. 1687. lecz utracili R. 1715. *V.* Xięſtwo *Ferrara* od dawnego czaſu za naywyżſzą głowę uznawało Papieża, y lennym tylo prawem należało do ſwoich Xiążąt. Azon *VI.* oſtatni Ferrary Xiąże miał naturalnego tylo Syna *Freſco* zwanego. Ten prawo ſwoje do Ferrary przedał Wenetom R. 1309. Jakoż wkrótce Wenetowie to Xięſtwo opanowali. Lecz przez kombinacyą oddać muſieli Klemenſowi *V.* Papieżowi R. 1380. *VII.* Miaſta Exarchatu Raweńſkiego wzięte były od Wenetow R. 1503. po śmierci Cezara Borgiaſza Walentyny Xiążęcia: ale w lat 6. potym nieſzczęśliwą woyną przez ligę Kameraceńſką wznieconą przymuſzeni, oddać wſzyſtkie te miaſta Papieżowi muſieli. *VIII.* Karyntya y Tyrol udzielnych ſwoich miało Xiążąt. Złączyły ſię te dwa kraje wieku X. kiedy Meinhard Hrabia *de Göritz* pojął za żonę *Adelaidę* dziedziczkę Tyrolu. Starſzy Syn ich wziął w podziale Tyrol y Karyn-

macyi, Kròacyi, Fryoli, y Xięſtw od Medyolanu oderwanych. (*m*) Którego ſię zaś naybardziey ſąſiada lękać powinni Wenetowie; jeſt Turczyn: przeciw któremu aby ſię obronić mogli: wóyſka im nayprzód tak lądowe, które ſą mocno zaniedbane, jakò y morſkie w ſtanie jak naylepſzym trzymać potrzeba: powtóre ſtarać ſię o przyjaźń Dworów Chrześci

ryntyą, młodſzemu zaś Albrychtowi doſtał ſię *Göritz*. Albrycht niemogąc oprzeć ſię potędze ſwoich ſąſiadow, poddał ſię Wenetom; wymòwiwſzy ſobie poſſeſſyą lennym y hołdowniczym prawem tego Hrabſtwa. Oſtatni z jego potomkow *Leonard* R. 1500. zapiſał *Göritz* Fryderykowi *III.* Ceſarzowi z Domu Auſtryackiego. Jakoż wkròtce Maxymilian Fryderyka Syn objął to Hrabſtwo, lubo Wenetowie z ſwoją pretenſyą manifeſtowali ſię.

(*m*) Pretenſye do Wenetow Porty Ottomańſkiey y Auſtryackiego Domu na ſwoim ſię wyrażą mieyſcu. Papieża zaś prawo do *Polezyny* y Hrabſtwa *de Rovigo* na tym ſię gruntuje. *Polezyna* y *Rovi-*

ściańſkich, cokolwiek u Turkow ſwoją mogących; powagą aby ſię za nimi u Ceſarza Tureckiego wſtawiali: potrzecie jednoczenie ſię jak nayściśleyſze z pogranicznemi Turkom Panſtwami; jakie ſą Perſya, Auſtrya, Polſka, y Moſkwa; nakoniec, co ſię im częſto udawało, ſekretne domowego w Turczech zamieſzania utrzymywanie. (*n*) Zewnątrz zaś wſzelkiemi ſpoſobami ściſłą z tym mocarſtwem utrzymywać przyjaźń: a to dla pomnożenia handlu, ktory wielkie z Tureckie-

---

vigo częścią były Xięſtwa Ferrary. Alfons *I*, albo podług innych *Herkules* Xiąże Ferrary R. 1480. woyną przyciśniony, uſtąpić ich muſiał Wenetom. Papież przeto *Polezyny* y *Rovigo* jako krajow do Ferrary należących zawſze ſię dopomina.

(*n*) Pòki Wenetowie w ſamym śrzodku Pańſtw Tureckich Moreę, Kandyą, Cypr, Nigropont, y inne trzymali kraje; nigdy Turcy gruntownego z niemi pokoju nie czynili; y jeżeli jakie zawarte były traktaty, tych drogo ſię Wenecyi dokupować trzeba było; y nigdy ſię ich

ckiego Państwa do Wenecyi przeno-
ſi bogactwa. Dóm także Auſtryacki,
eſt to ſtraſzny dla Wenetow ſąſiad,
mogący za naymnieyſzą urazą docho-
dzić oderwanych od Węgier, Au-
ſtryi, y Medyolanu krajow. Zgoła
wſzyſtkie Wenetom ſiły obracać na-
eży, na utrzymywanie jak naydłuż-
że tych, ktòremi ſię zaſzczycają, ſe-
retnych obrotow y polityki, do u-
rzymania y powagi narodu, y jak
aydłużſzego pokoju. Prócz ſamych
owiem Szwaycarow, z ktòremi je-
nomyślnie trzymają, nie mają ſąſia-
a, któryby jakiey do nich nie miał
retenſyi.

Zo-

---

ich trwałości ſpodziewać nie mogli. Te-
raz zaś, uważając z jedney ſtrony, iż
prócz wyſp na morzu *Jońſkim* y nie-
ktorych *Dalmacyi* części, nic Weneto-
wie nie trzymają, coby Turkow oczy
na ſiebie obracało; z drugiey ſtan Pań-
ſtwa Tureckiego bardziey pokoju niż
woyny potrzebujący; długiego między
temi P.ńſtwy pokoju ſpodziewać ſię po-
trzeba: chybaby Rzeczpoſpolita z ſwo-
jey

Zostaje już mòwić o Rzeczypospolitey Genueńskiey. Stan, w którym daw-

jey strony jaką do kłótni dała przyczynę. Lecz y Wenetowie dostatecznie poznają siły swoje potędze Tureckiey wystarczyć nie mogące. Woyna wieku teraznieyszego Passarowickim traktatem zakończona aż nad to Wenetow nauczyła, iż nie wiele im przyda pomocy naymocnieysza liga z potencyami na lądzie gòrującemi. Nieprzerwanym ogniwem ciągnące się Xiążęcia Eugeniusza zwycięstwa stracie *Morey* nie przeszkodziły. Pożegnaćby się trzeba było y z *Korfu*, gdyby tego do Włoch klucza Hiszpańska nie ratowała Flotta. Jakoż w rzeczy samey poseł Wenecki w Carogrodzie rezydujący żadnych na ujęcie Dywanu Tureckiego nie żałuje wydatkow. Całyby sławny S. Marka skarb dla niego nie był bronny; aby tylo odwrócił nawałność z strony Tureckiey na Wenecyą spaść mogącą. Inaczey prócz niepomyślności woyny, dusza miasta Weneckiego handel, którego zawsze naddatek jest na stronę Wenetow, cięszkiby szwank odniosł: manufaktury Weneckie, których naywiększą część Turcya zakupuje, prawie żadnego nie mieliby odbytu.

dawniey ona zostawała, (o) naywięcey mogąc we Włoszech, Panią będąc czarnego morza, Archipelagu, y y całego śrzodziemnego, potęgą na morzu swoją wszystkim południowym straszna mocarstwom: a stan, w któ-
H rym

(o) Dawniey taż sama, ktòra y teraz, na lądzie Genueńskiey Rzeczypospolitey była obszerność. Na morzu zaś trzymali *Korsykę*, *Sardynią*, o których niżey, takoż wyspę na Archipelagu *Lesbos* R. 1360. od Jana *V*. Cesarza Carogrodzkiego sobie darowaną. Syn Jana *V*. Emmanuel ustąpił im wyspy *Tenedos*. R. 1379. Król Cypryiski został hołdownikiem Genueńczykow. Prócz tego mieli wiele miast w Krymie, Natoli, *Syryi* y Grecyi: prawie sami trzymali handle na morzu czarnym, Archipelagu, wschodnim, y większey części śrzodziemnego. Podległe częstym domowym rewolucyom Carogrodzkie Państwo tych częstokroć miała Cesarzow, których Genueńczykowie swojemi wspierali posiłkami. R. 1261. zaczęły się w Genui domowe wzmagać zamieszania. Kłótnie między familiami *Grymaldy* y *Fiesque* z jedney strony, z drugiey *Dorya* y *Spino-*

rym teraz zoſtaje, wewnątrz nieſpokoyna, ſłuchająca we wſzyſtkim rozkazow Werſalſkiego Madryckiego, y Turyńſkiego Dworow, (*p*) obawiająca ſię zawſze, aby czyją nie była zdobyczą: ſmutny zoſtawuje nam przy-

---

wola w cięſzką zamieniły ſię woynę: którą pierwſi pognębieni zoſtali. Drudzy ſzczęśliwe dla narodu rządy utrzymywali do R. 1396; którego ſkołatana Genua fakcyami *Adornich* y *Fregoſow* poddała ſię Karolowi *VI.* Królowi Francuzkiemu. Od tego czaſu Panow tylo odmieniała. Francya, Monferrat, Medyolan, Hiſzpania, koleją rządy nad Genuą trzymali. Aż R. 1527. Piotr *Dorya* z rąk Francuzkich wyrwany narod do dawney przywrócił wolności.

(*p*) R. 1684. Genua weſzła w ligę z Karolem *II.* Królem Hiſzpańſkim przeciw Ludwikowi *XIV.* Królowi Francuzkiemu. Nie tego Francya miała Króla, aby w czym Genueńczykowie korzyſtać mogli. Francuzkie za Ludwika *XIV.* ſiły w naywyżſzym były ſtopniu. Genua ſama bombardowaniem od flotty Francuzkiey po wielkiey części zruynowana, przyjąć muſiała punkta wſpaniałość

przykład okropnych ſkutkow domowey niezgody, y obywatelow prywaty. Rząd w niey podobny Weneckiemu: pròcz iż Doża do dwóch tyto lat bywa obierany. Ma ſwoje pretenſye do Sardynii: (q) lecz do jey ſamey mają prawo Francuzki y Sar-

 dyń-

łość udzielnego Pańſtwa bardzo podląee. Paweł *Maryni* Doża Genueńſki ſam z 4. Senatorami Króla w Werſalu przepraſzać muſiał. R. zaś 1741. wòyſka Auſtryackie Genuę opanowały. Roſpacz obywatelow Auſtryakow wypędziła: Francya zaś od rządow tego Domu tą Rzeczpoſpolitą uwolniła.

(q) Około wieku òſmego Saracenowie Panami będąc morza śrzodziemnego, opanowali *Korſykę* y *Sardynią*. Jan *IX.* Papież przyſądził te wyſpy temu, któryby Saracenow z nich wypędził. Genueńczykowie przeto y Rzeczpoſpolita Pizańſka po opanowaniu tych wyſp, podział między ſobą uczynili tym ſpoſobem: iż Genueńczykom *Korſyka*, *Kapraja* y *Gorgone*, Pizanom zaś Sardynia doſtała ſię. Stało ſię to R. 1015. Po długim czaſu pociągu *Baryzon* Król Sardyńſki zadłużywſzy ſię Genueńczykom,

dyńſki Królowie: z których drugiemu, jako potrzebnemu, (r) nie bardzoby podobno tey zdobyczy inne zayzdrościły narody. Interes Genueńczy-

kom, był od nich w Genui zatrzymany. Traktatem R. 1180. za medyacyą Fryderyka I. Ceſarza zawartym Sardynia w pół rozdzielona, Genueńczykom y Pizanom doſtała ſię. Toż ſamo potwierdził traktat R. 1299. uczyniony. W tym ſtanie była Sardynia, póki od Hiſzpanow opanowaną nie zoſtała.

(r) Nie tak wielkiey jeſt wagi Rzeczpoſpolita Genueńſka, ani to jeſt jey kraju położenie; iżby zupełne jey od którego Monarchy opanowanie całą Europę obchodzić miało. Obwarowanie całości y beſpieczeńſtwa bankowi S. Jerzego łatwoby uſpokoiło Włoſkie miaſta, które ſwoje w nim złożyły ſummy. Trzech jeſt, których ſię Genua obawiać powinna: Ceſarz z ſtrony Xięſtwa Medyolańſkiego, Kròl Francuzki, y Król Sardyńſki. Pierwſzy z nich y drugi w tym potęgi jeſt ſtopniu, iż nie bardzoby inne pozwoliły Dwory, aby opanowaniem Genui ſiły ich były powiękſzone. Całey zaś Europy interes jeſt, aby Król Sardyńſki większey nieco był mocy. On al-

czykow jeſt: utrzymać domową ſpokoyność, y dobry w kraju uſtanowić porządek: aby ſię powſzechne o niey nie prawdziło zdanie: niema narodu w ktòrymby kray ubòżſzy, a obywatele byli bogatſi. Korſyka (s) do Genui należąca od dawnego już to cza-

albowiem jeden jeſt, który nayſnadniey Włochy w ſpokoyności utrzymać może. Genueńſka Rzeczpoſpolita, dla ſłabości ſił y domowego zamieſzania w powſzechne intereſa wchodzić nie mogąca, Europie niejakimś jeſt ciężarem. Są przeto Dwory, które chętnieby widziały Genuę w ręku Króla Sardyńſkiego. Prócz tego *Ville-Franche* jeden jeſt port, którym ten Monarcha z wyſpą Sardyńſką ma kommunikacyą. Przyległość kraju, bogactwa obywatelow, ich nieuſtanne między ſobą kłótnie mogą bydź jemu y pobudką y ſpoſobnością do wykonania zamyſłow dla Genueńczykow nie bardzo pomyślnych.

(s) Z początkow ſwoich Korſyka należała do Etruſkow, potym do Kartagińczykow, nakoniec do Rzymian. Wieku *VII.* po narodzeniu Chryſtuſa Pana Saracenowie ją opanowali. We 166. lat po-

czaſu bunt podnioſła, y niema ża-
dney

---

potym *Hugo Kolumna* Saracenow wypędził. Po zmarłym bezpotomnie jego Synie *Biankonie*, kray ten w nierządzie y domowych kłótniach zoſtawał. R. 1077. Genueńczykowie oſiadać poczęli. R. zaś 1091. Urban *II.* Papież Korſykę lennym prawem oddał Pizanom. Po długiey nakoniec uſilności r. 1289 Genueńſka Rzeczpoſpolita przy tey ſię wyſpie utrzymała. R. 1728. Korſykanin jeden w Genui wóyſkowo ſłużący, za letki wyſtępek na kobylycę był oſądzony. Naśmiewanie ſię z niego wzbudziło innych tam będących Korſykanow, iż ſię porwawſzy do broni, wielu z poſpólſtwa zabili. Dekret Genueńſkiego Senatu na ſzubienicę ich ſkazujący tak Korſykańſki narod rozjątrzył, iż w R. 1729. bunt podnieśli. Otoż początek całego zamieſzania. Korſykanie ſwòy poſtępek naſtępującemi racyami wymawiają. *I.* Nieznośne podatki, którémi Genua Korſykanow do oſtatniego ubóſtwa przywiodła. *II.* Iż Senat Genueńſki ſzlachtę Korſykańſką za nieſpoſobną do poſiadania urzędow ogłoſił, wſzyſtkie przeto w Korſyce tak świeckie jako y duchowne urzędy ſamym rozdawano Genueńczykom. *III.*
Ze

dney nadziei, aby ſię przy tey wy-

Ze Genua takich do Korſyki wyſyłała Gubernatorow, ktòrzy ſami ſię tylo zbogacali. Ztąd nayciężſze zbrodnie winą tylo pieniężną były karane: nawet przed ich popełnieniem z Gubernatorem o karę pieniężną umawiano ſię; tak dalece, iż w 24. łeciech oſtatnich przed zaczęciem buntu 27000. ludzi nieſłuſznie zabitych rachowano, a ledwie 100. zabòycow gardłem ukarano. *Recueil hiſtorique tome XIX. pag.* 301. *IV.* Ze Genueńczykowie żadnego o zbogaceniu y uſzczęśliwieniu Korſyki nie czynili ſtarania: Nadmorſkie brzegi wſzyſtkie ſami trzymali, pożytki krajowe ledwie za połowę ſłuſzney ceny brali, zagraniczne towary dwa razy drożey przedawali, niżeli warte były, Korſykanom handlu zabronili, polowanie, łowienie ryb, y inne korzyści ſobie przywłaſzczyli, otworzenia w kraju żup ſolnych nie pozwolili; a tak odebrawſzy obywatelom ſpoſob zarobku, zgaſili w nich przemyſł, kray z ludzi ogołocili: zgoła tak ſię z Korſykanami obchodzili, jak ſię obchodzi ſłaby Pan z mocnieyſzym od ſiebie poddanym, którego inaczey utrzymać nie może, aż przez zupełne jego zagubienie. Te ſą prócz in-

ſpie Genueńczykowie utrzymali.

ZDA-

---

innych dowody, ktòremi Korſykanie ſwòy bunt wymawiają. Czytelnika jeſt rzecz, ſądzić o ich ważności. Doſyć ſu namienić, iż 40. już jeſt rok, jak ſię przy ſwoim Korſyka buncie utrzymuje. W przeſzłym roku zaledwie ſię Genueńczykowie przy *Baſtya*, *Calvi*, *Ajaccio*, y *Bonifacio* utrzymać mogli, wyſpę *Capraja* utracili. Przekonani o ſłabości ſił ſwoich, traktat w przeſzłym roku z Francyą zawarli, którym Król Francuzki obowiązuje ſię bunt poſkromić, y pòty Korſykę poſiadać, póki wydatki na woynę tę łożone nie wybierze. Prawda, iż Korſyka dla handlu na morzu śrzodziemnym Francyi jeſt mocno potrzebna: ale na to wielu ludzi poświęcić potrzeba. kray ten cały jeſt w górach, obywatele ſą dzielni, ſamo o poddaniu ſię Genueńczykom wſpomnienie oſtatnią w nich ſprawuje roſpacz, inne narody żywności y broni im doſtarczają, póty ich Francya mieć będzie ſpokoynych, pòki liczne wóyſka na tey wyſpie trzymać będzie; Wòdz ich *Paoli* między naywiękſzemi wieku naſzego wojownikami liczyć ſię może.

ZDANIE VIII.

O
Cesarstwie Tureckim.

GDyby do tey rozległości, y do tak pomyślnego położenia, w jakim Tureckie teraz jest Cesarstwo, (*a*) ten obywatelow przemysł, y ten wewnętrznego rządu był wprowadzony sposob, jaki w Chrześciańskich znayduje się Mocarstwach; w świecieby zapewnie strasznieysza nie znalazła się potęga. W każdey albowiem ze

(*a*) Turcya posiada w Europie: *Romanią*, *Bułgaryą*, *Bośnią*, *Serwią*, *Oczakow*, *Budziak*, *Macedonią*, *Liwadyą*, *Tessalią*, *Epir*, *Albanią*, *Moreę*, część *Kroacyi* y *Dalmacyi*; także wyspy *Kandyą*, *Nigropont*, y *Cyklady* na Archipelagu. W Azyi do Turkow należą: *Natolia*, *Syrya*, *Turkomania*, *Dyarbek* z wyspami *Cypr*, *Rod*, y *Sporady*. W Affryce Sułtan Turecki ma *Egipt*, *Barka*, y *Abech*. Prócz tego hołdowni-

trzech świata części takich kilka w zupełności obeymuje Pańſtw; (*b*) ktòrych ſił y bogactw pamięć jeſzcze do tych czas nie wygaſła: y z kąd niegdyś niezliczone wóyſk wyprowadzano orſzaki; dzikie tam teraz odłogiem leżą puſtynie. Przyczynę tak ſtraſzney

---

kami Porty Ottomańſkiey ſą: *Han Krymſkich* y *Nogayſkich* Tatarow, *Czerkaſſy, Kubanie*, *Georgianie*, y *Arabowie*; Wojewodowie *Moldawſki* y *Wołoſki*; Rzeczypoſpolite *Raguzańſka*, *Algierſka*, *Trypolitańſka*, y *Tunetańſka*. Długość Pańſtwa Tureckiego w Europie jeſt na mil Polſkich 260, ſzerokość na 200; w Azyi długość na 700, ſzerokość na 360: w Affryce zaś wzdłuż na 540, wſzerz na 160.

(*b*) Wſzyſtko to teraz do Sułtana Tureckiego należy, cokolwiek dawniey ſkładało w Azyi *Aſſyryą*, *Babilonią*, *Mezopotamią*, *Armenią*, *Chaldeą*, *Syryą*. *Fenicyą*, *Iberyą*, *Albanią*, *Scytyą*, *Paleſtynę*, *Pont*, *Bitynią*, *Kappadocyą*, *Eolią*, *Galacyą*, *Jonią*, *Licyą*, *Karyą*, *Dorydę*, *Likaonią*, *Lidyą*, *Pizydyą*, *Paflagonią*, *Mizyą*, *Frygią*, prócz innych wielu pomnieyſzych Pańſtw: W Europie *Tracyą*, *Dardaryą*, *Getyą*, *Tryballią*, *Illiryą*, *Mace-*

ce-

ſzney kraju ruiny w ſamym rządow Tureckich ſpoſobie można upatrzyć. A nayprzòd: Maxyma to jeſt narodu tego, z uſtawicznego poznana doświadczenia; iż gdy jaki zawojują kray, wſzelkiemi uciemiężenia ſpoſoby ſtarają ſię jego mieſzkańcow do oſtatniey przywieść nędzy: dla odjęcia im ſpoſobności jakiego podnieſienia buntu. Powtòre: iż Sułtan Turecki ſam doſtatku ſwoich poddanych jeſt dzie-

---

cedonią, *Teſſalią*, *Epir*, y Rzeczypoſpolite *Lacedomońſką*, *Ateńſką*, *Tebańſką*, nie licząc mniey znacznych; w Affryce *Egipt*, *Numidyą*, y większą część Państw *Kartaginy*. Dawnych wiekow dzieje świadczą, jakie bogactwa, y jak wielkie każdego z tych wſzyſtkich Ceſarſtw y Króleſtw były ſiły. Same Kròleſtwo *Judzkie* ledwie ſzòſtą część Paleſtyny ſkładające, na 200. tyſięcy żołnierza wyſtawiało. Filip y Alexander Kròlowie Macedońſcy opanowaniem Grecyi, która cała ośmey części Państwa Tureckiego nie czyni, do tey przyſzli potęgi, iż Azyą ſplądrowali. Ptolomeuſz *Egiptu* Kròl z ſamego cła miał do-

dziedzicem: co łubo się do pospólstwa nie ściąga; nie zbywa jednak na tych, ktòrzy y na nim toż wykonywają prawo. Potrzecie: iż ile rządcow y sędziow w każdym jest powiecie, tylu można nazwać zdziercow, z nędzy ubogich ziemian swoje napełniających szkatuły. Do tych przyczyn, jeżeli jeszcze wrodzone narodu dodamy niedbalstwo; dosyć będzie do naylepszego zniszczenia kraju. Jeśli wierzyć ma-

---

dochodu rocznego 13, 800 tysięcy talarow. Wszystkie wyliczone wyżey kraje, w jednych Sułtana Tureckiego będące ręku, nie wyròwnają wielkości dawnych Kartagińczykow. Taż sama jest y teraz ziemi obfitość, ktòra dawniey była; też same bogactw zrzòdła; niezbywa w tak różnych naturą y obyczajami krajach na obywatelach dowcipnych, pracowitych, do woyny sposobnych: ale gdy inne narody przez dobry rząd do większego coraz przychodziły poloru, Turcy od dawney swojey do prac y trudow ochoty odstępowali. Zrzódło potęgi Tureckiey *Alkoran* pożyteczniey-szy jest Monarchom zdobyczuym, ani-

mamy niektòrym pisarzom, dochody Sułtana Tureckiego do 80. milionow (c) talarow przystępują. Wòysko jego co do liczby, na 300. tysięcy wyno-

niżeli chcącym zdobyte utrzymać kraje. Dzikość y grubiaństwo, które gruntem ich jest religii, jedną mieszkańcow część przez zbytki zniewieściło, drugiey przez cięszką niewolę do przemysłu odjęło ochotę. Rolnictwo teraz u nich opuszczone: manufaktury same się jedwabne utrzymują; naywiększy handel Francuzom, Anglikom, Holendrom, y Wenetom zostawiony; nauki, w których miarę siły y bogactwa każdego się pomnażają kraju, u Turkow są zakazane. Liczba dusz w całym Państwie Tureckim do 30. milionow może przystępować.

(c) Oprócz tego Sułtan Turecki jest nayblizszym dziedzicem dóbr wszystkich poddanych: y z spadającey sukcessyi ledwie połowa dostanie się potomstwu. Tak wielka liczba wóyska bardzo małych potrzebuje nakładow. Sami tylo *Jańczarowie*, *Szpahowie*, y *Czauszowie* płacę ze skarbu biorą. Inne zaś wszystkie wóyska utrzymują się z dóbr któ-

noſzące, wſzyſtkie Europy przewyżſza Państwa: nie żbywa Turkom na wrodzoney dzielności: porządek od Bonnewala (*d*) wprowadzony w dość dobrym ſtanie potęgę Turecką poſtanowił. Oſtatnia z Karolem *VI.* Ceſarzem y Moſkwą woyna naprawiła Turecką ſławę, dawnemi za Leopolda Ceſarza ſkażoną klęſkami. Sułtan

---

które znacznieyſi Turcy poſiadają. Od 30. czerwonych złotych intraty jednego dają konnego. Każdy Baſza kommenderuie dywizyą z ſwojey prowincyi zebraną. Utrata takowych żołnierzy żadney ſkarbowi nie przynoſi ſzkody. Poſiadający dobra na mieyſce zabitych innych ſwoim koſztem przyſtawić muſzą. Dawniey na morzu śrzodziemnym Sułtan Turecki trzymał 40. okrętow więkſzych, y 60. galer. Lecz teraz ſiły jego morſkie znacznie ſą umnieyſzone.

(*d*) Bonnewal był urodzeniem Francuz. Emulacya, którą on, ſłużąc w wòyſku Ceſarſkim, z jednym miał Generałem, była jemu pobudką, a przynaymniey pozorem do udania ſię w ſłużbę Turecką. Dla zjednania kredytu w Narodzie Tu-

tan Turecki żadnych do nikogo nie ma pretensyi, sam wiele krajow, nie prawem, lecz woyną nabytych trzymając. Nie miłe się jemu wydają Węgry, pod Austryackiego Domu będące rządem. Dało się tylekroć jawnie poznać, jakby się chętnie chwycił sposobności zawojowania tak wiele ważącego tego narodu. Strasznych około ma sąsiadow, wyglądających prawie wszystkich szkodzenia jemu sposobności: a te są: Austryackie, Pol-

Tureckim, trzeba było katolickiey wyrzec się religii. Woyna ostatnia Belgradzkim traktatem zakończona, na którey Turcy przeszłemi dwóma woynami upadłe interessa swoje podźwignęli, była wedle planty y rady Bonnewala prowadzona. Był on potym potrzykroć Wezyrem wielkim.

(e) Innych państw do Turkow pretensye na swoim sie wyrażają mieyscu. Między Persami zaś y Turkami nienawiści początkiem jest różnica w religii. Lubo oba te kraje Machometa trzymają się nauki, obrządki jednak różne mają. Turcy *Alego*, Persowie zaś *Husseyna* obu Ma-

Polſkie, Moſkiewſkie, Perſkie, Abiſſyi-ſkie y Weneckie (e) Páńſtwa. Interes jego cały, aby ſię kilku razem nie złączyło: każdemu zaś pojedyńczo lądowym zwłaſzcza wòyſkiem może wyrównać. (f) Na morzu nieco zaniebane ſą tego narodu ſiły: gdyż nigdy ſię jemu na nim nie ſzczęści-

Machometa uczniow, chwycili ſię. Dawniey cięſzkich między niemi wojen przyczyną był grob Machometa. Po wielu z obuſtron odebranych y zadanych klęſkach, Turcy ſię nakoniec wieku przeſzłego przy nim y całey Arabii utrzymali. Pròcz tego Perſowie mają pretenſyą do *Bagdadu* czyli Babilonii, miaſta bardzo wielkiey wagi, ktòre Amurat *IV*. R. 1638. opanował.

(f) Páńſtwo Tureckie w tym jeſt ſtanie, iż przy lepſzym nieco rządzie wſzyſtkich ſąſiadow złączone razem ſiły wytrzymać powinno. Ma Turcya ſama w ſobie nie wyczerpane potęgi źrzódła. Kray obſzerny, ludny, żyźny, y bogaty. Oſtatnia woyna tym większą Porcie Ottomańſkiey przyniosła ſławę, im ſtan jey pod ów czas był niebeśpiecznieyſzy. Skarb Turecki dwóma cięſzkie-

ściło: wedle ſamychże Turkow przyſłowia: *Bòg Chrześcianom nieſtateczne dał morze, Muzulmanom zaś nieporuſzoną w trwałości ziemię.*

I ZDA-

ſzkiemi woynami był wycieńczony, kray nadzwyczaynemi podatkami zubożony, naydzielnieyſze wóyſka od Perſow znieſione, w Carogrodzie ſamym nieuſtanne bunty oſtatnią ruiną groziły. Przezorne Baſzy Bonnewala dyſpozycye wyprowadziły z chwałą Turkow z tey woyny, ktòrey w początkach pomyślności nigdy ſię narod Turecki nie ſpodziewał. Niedoſtatek w Turczech dobrych maytkow, doſkonałych Indzynierow, y biegłych Komendantow, nie dozwala temu Państwu korzyſtać z tak wielkiey potęgi. Wſzczęta w nınieyſzym roku między Turcyą a Moſkalami woyna w politykach wznieca ciekawość, jeśli którakolwiek potencya ſama jedna siłom Ottomańſkim oprzeć ſię potrafi.

ZDANIE IX.

O

Domie Auſtryackim.

NIm ſię cokolwiek o ſtanie y intereſach tego Domu namieni; (*a*) wyrazić wprzòd w kròtkości potrzeba, jakim on ſpoſobem do tak wyſokiego potęgi przyſzedł ſtopnia. Z początkow ſwoich przodkowie tego Domu; pod imieniem Hrabiow Habsburſkich nie mieli, jak tylo dziedziczne niektòre w Szway-

(*a*) Prócz ſamey *Auſtryi* ma Dom Auſtryacki w Niemczech, *Styryą*, *Karyntyą*, *Karniolę*, *Tyrol*, y *Szwaby Rakuſkie*; we Włoſzech Xięſtwa *Medyolańſkie*, *Toſkańſkie* y *Mantuańſkie*; takoż Kròleſtwa *Czeſkie* z *Morawą* y 4. Szląſkiemi powiatami *Opawą*, *Karnowem*, *Cieſzynem*, y *Bielſkiem*; Króleſtwo *Węgierſkie* z *Siedmiogrodem*, *Sklawonią* y częściami *Kroacyi* y *Dalmacyi*: nakoniec prowincye Niderlandu. Kray ten

w Szwaycarach y Alſacyi Hrabſtwa. Rudolf *I.* Ceſarz, a wprzód Hrabia Habsburſki, założył fundamenta wielkości tego Domu; dawſzy lennym prawem, jako Ceſarz, jednemu z Synow ſwoich Auſtryą, drugiemu

---

ten cały doſyć jeſt rozległy, ludny, y żyżny. Handel Auſtryi, Niderlandu, y Medyolanu zalega na manufakturach; Węgierſkie zaś Króleſtwo handlu y bogactw wewnętrznych wielkie ma źrzòdła. Wino Węgierſkie Polacy y y Niemcy mocno zakupują: wołow około 100. tyſięcy co rok za granicę wyprowadzają. Nieprzebrane minery wielkie do kraju ſprowadzają pieniądze. Liczba duſz w Węgrzech będących dochodzi 7,000,000: w Niderlandzie 2,500,000, w Czechach y całych Niemczech 16,000,000. Wòyſko Auſtryackie znacznie po przeſzłey Szląśkiey woynie pomnożono: wynoſi one 200. tyſięcy ludzi. Rzeſzy zaś Niemieckiey wóyſka dochodzą 130 tyſięcy. Dochody roczne Domu Auſtryackiego doſyć ſą znaczne: jednak w woynach oſtatnich pokazało ſię, iż w wykonaniu wielkich zamyſłow pierwſzy jeſt ſkarb, ktory na wſzyſtkie expenſa nie wyſtarcza.

Szwabſkie Xięſtwo. Szkodowałć wprawdzie ten Dom przez bunt Szwaycarow; (*b*) lecz znacznie jego pomnożył ſiły Maxymilian Ceſarz przez

(*b*) Dom Auſtryacki początek ſwòy bierze od dawnych Hrabiow Habsburſkich. Wieku *XI.* wzmiacniać ſię on począł w Szwaycarach y Alſacyi. Albert Hrabia Habsburſki miał ſobie uſtąpione od Fryryka *I.* Ceſarza Hrabſtwa *Baden*, *Uthdorff*, y *Argaw*. Otton *IV.* Ceſarz dał Rudolfowi Alberta Synowi *Rhinfeld*. Tego zaś wnuk Rudolf Ceſarz objął *Ury*, *Schweitz*, *Unterwald*, *Zurych*, y *Fryburg*. Syn zaś Albrycht *I.* Ceſarz wziął *Lucerne*, *Glarys*, y wiele innych krajow Szwaycarſkich. Uſiłował on łagodnością ſwoją całe Szwaycary dziedzicznym prawem do ſwojego przyłączyć Domu. Gwałtowność y oſtre ſpoſoby poſtępowania, w dziedzicznych krajach okazane, cały narod odraziły. *Gryśler* Gubernator Unterwaldy do tey przyſzedł wynioſłości, iż zawieſzonemu Kapeluſzowi ſwojemu takie przechodzącym czynić kazał uſzanowanie, jakie jemu ſamemu czynić zwykli. Wilhelm *Tell* obywatel Altorfu za nieposłuſzeńſtwo ſka-

przez ożenienie ſię z Maryą Burgundyi y Niderlandu dziedziczką. (c) Syn zaś jego Filip po Joannie żenie ſwojey wziął Hiſzpańſkie y Neapolitańſkie Króleſtwo; gdy z drugiey ſtrony Fer-

 dy-

ſkazany był od Gryslera na zerwanie ſtrzałą jabłka z głowy właſnego Syna. To było początkiem całego pożaru. *Tell* jabłko zbił pomyślnie, lecz poſtrzeżony, iż w gotowości drugą miał ſtrzałę na zabicie Gubernatora, jeśliby Syna ſwojego raził, porwany do więzienia. Lecz ztamtąd umknąwſzy, innych do buntu pobudził. Hrabſtwa *Ury*, *Schweytz*, y *Unterwald* R. 1307 ligę na wypędzenie Gubernatorow uczynili. Pomyślny tey ligi ſkutek, y klęſki Auſtryakow, odjęli Domowi Auſtryackiemu nadzieję odzyſkania Szwaycar: które na traktacie Weſtfalſkim R. 1648. za wolną y nikomu niepodległą Rzeczpoſpolitę uznano.

(c) Dziedziczne Xięſtwa Burguńſkiego dobra były. *I.* Xięſtwo Burgundyi, które wraz po śmierci Karola opanowane było od Ludwika *XI.* Króla Francuzkiego, na fundamencie, iż oderwane wprzód było od Korony Francuzkiey, y dane lennym tylo prawem Filippowi ſmia-

dynand po Annie żenie swojey Czech y Węgier dostał w posagu. (*d*) W tym tedy potęgi stopniu Dòm był Austryacki aż do Leopolda Cesarza: za ktòrego, śmierć Karola II. Króla Hiszpańskiego Hiszpanią wprzòd, a potym y Neapol Domowi Burbońskiemu upewniła. Interesa głowy domu Austrya-

śmiałemu Pradziadowi Karola przez Jana Króla Francuzkiego jego Oyca w R. 1363. *II.* Hrabstwo Burgundyi albo *Franche Comté*, które w Domie Austryackim było aż do traktatu Nimegskiego, mocą ktòrego Francyi ustąpione. *III.* Prowincye Niderlandu całego pròcz piąciu od Karola *V.* Cesarza nabytych.

(*d*) Maxymilian Cesarz miał jednego Syna Filippa dziedzica po żenie Hiszpańskiey Korony, po Matce dòbr Burguńskich. Dway Filippa Synowie Karol y Ferdynand początkami byli dwòch Domu Austryackiego linii. *Karol* objął Hiszpanią ze wszystkiemi prowincyami we Włoszech, Azyi, Affryce, y Ameryce leżącemi, y sukcessyą Burguńską. Linia od niego pochodząca nazwana Hiszpańską zgasła na Karolu *II.* Królu Hiszpań-

ſtryackiego inne ſą, jako Ceſarza Niemieckiego, inne jako Państw Auſtryackich dziedzica. Pzez dziedziczne państwa rozumie ſię, Auſtrya, Węgry, Czechy, Niderland, także Xięſtwa we Włoſzech: Toſkańſkie, Medyolańſkie y Mantuańſkie. Ma zaś ſwoje pretenſye do Turkow, o Serwią, Bośnią, y część Dalmacyi, (*e*) do Wenetow, o Iſtryą, Dalmacyą, y wiele innych miaſt: do Szwaycarow, o wybicie ſię przez bunt z władzy tego domu: do Burbońſkiego

---

ſzpańſkim R. 1700. *Ferdynand* młódſzy Karola Brat objął Auſtryą y dobra w Niemczech leżące. Pojął on za żonę około R. 1520. Annę Władyſława *VI.* Czeſkiego y Węgierſkiego Króla Còrkę. Linia Niemiecka zakończyła ſię na Karolu *VI.* Ceſarzu R. 1740.

(*e*) Rzeczby była prawie nieſkończona, gdyby wſzyſtkie Domu Auſtryackiego pretenſye z ſamych początkow wywodzono. Dwojakiego one ſą rodzaju: jedne do linii Hiſzpańſkiey, drugie do Niemieckiey ściągają ſię. Ile do pierwſzych; ponieważ na traktacie Badenſkim

Domu, o Hiſzpanią, Neapol, Sycylią, Alſacyą, Burgundyą, Lotaryngią, y Xięſtwa od Niderlandu oderwane: do Pruſs, o Szląśk y Luzacyą: do Polſki, o ſtaroſtwo Spiſkie. Interes tego Domu naypierwſzy jeſt: utrzymać ſię przy ſwoich w całości dzierżawach. Nie można zapewnie

---

ſkim R. 1714, Wiedeńſkim R. 1725, ſolennie Karol *VI.* Ceſarz zrzekł ſię ſwojego do Hiſzpanii prawa; wſzyſtkie zatym linii Hiſzpańſkiey pretenſye tym zrzeczeniem na linią Andegaweńſką Domu Burbońſkiego ſą wlane. Y owſzem Dom Burbońſki zdaje ſię niemałe mieć prawo do oderwanych od Monarchii Hiſzpańſkiey Niderlandu y Medyolanu. Podobnieyſza rzecz zdaje ſię, iż Hiſzpania dochodzić tak wielkiey ſwojey będzie ſtraty, aniżeli aby Dom Auſtryacki, czyli dziedzicznie po nim naſtępujący Lotaryńſki o Koronie Hiſzpańſkiey tak od ſiebie odległey miał zamyślać. Linii zaś Niemieckiey pretenſye ściągają ſię nayprzód do Weneckiey Rzeczypoſpolitey o *Dalmacyą* y *Kroacyą*. Kraje te dawniey należały do Ceſarzow wſchodnich. R. 999 Obywatele tych pro-

twierdzić, aby przy ſpoſobney porze nie miał Dom Saſki ſwojego do Czech

I 5 po-

---

prowincyi, nie mogąc ſię obronić przeciw częſtym Saracenow wpadnieniom, poddali ſię Wenetom za pozwoleniem Bazylego y Konſtantyna Ceſarzow wſchodnich. Ludwik Król Węgierſki przymuſił Wenetow do odſtąpienia nadmorſkich *Kroacyi* y *Dalmacyi* miaſt R. 1358; lecz podczas domowego w Węgrzech zamieſzania Wenetowie utracone prowincye odzyſkali. Co *Karłowickim* y *Paſſarowickim* traktatem było potwierdzono. Z tego zrzòdła wynika pretenſya Auſtryi do morza Adryatyckiego. Karol *VI.* Ceſarz chciał uſtanowić w *Tryeſte* mieście Iſtryi kompanią kupiecką na morzu Adryatyckim. Wenetowie ſię temu oparli na fundamencie powſzechney decyzyi, iż wſzyſtkie ciaſniny y morza partykularne należeć powinny do tych, którzy na koło ſwoje kraje poſiadają. Druga Auſtryi pretenſya jeſt do *Fryoli.* Oſtatni tego Hrabſtwa dziedzic Ludwik *Techio* uczynił przeciw Wenetom ligę z Zygmuntem Ceſarzem R. 1420. Lecz dla niepomyślney woyny wielką *Fryoli* część utracił. Maxymilian *I.* Ceſarz złą-

popierać prawa, mocą Jozefy Krò-lo-

---

złączonemi ſiłami z Juliuſzem *II.* Papieżem, Ludwikiem *XII.* Francuzkim, y Ferdynandem Katolikiem Hiſzpańſkim Kròlami przez wznieconą od ſiebie ligę Kameraceńſką Wenetow chciał poniżyć. Woyna R. 1503. zaczęta, gdy innym Alliantom była pomyślna, Ceſarz w niey reſztę *Fryoli* utracił; kontentując ſię wypłaceniem ſummy 200. tyſięcy czerwonych złotych. Z całego tego Hrabſtwa ledwie jedne miaſto *Aquileja* przy Auſtryi ſię zoſtało. Tegoż właśnie czaſu Wenetowie opanowali więkſzą część *Iſtryi* przy wyſpu na morzu Adryackim leżącego, prócz miaſta y powiatu *Tryeſte.* Do domu zaś Burbońſkiego Auſtryackie pretenſye o Hiſzpanią, Neapol, Sycylią, y Burgundyą ſą z liczby tych, do ktòrych linia Hiſzpańſka tylko prawo miała. Część prowincyi Niderlandſkich prawem woyny przez Francyą różnemi czaſy była zawojowana. *Alſacya* z dawnych czaſow należała do Xiążąt *Hochenſtauffe.* Rudolf Ceſarz okolo R. 1290 oddał lennym prawem młódſzemu Synowi ſwojemu Rudolfowi. Na tym przywileju cały fundament Auſtryackich do tego Xięſtwa pretenſyi polega: Francya zaś prze-

lowey Polſkiey, Jozefa Ceſarza Còrki.

---

przeczy temu, y iż Dom Habsburſki, czyli Auſtryacki przywłaſzczył tylo ſobie dzierżawę tego Xięſtwa. *Alſacya* uſtąpiona Francyi na traktacie Weſtfalſkim, *Strażburg* zaś ſtołeczne jey miaſto wzięte od Ludwika *XIV*. R. 1681. Szląśk dolny od Domu Brandeburſkiego przez woynę był opanowany w R. 1742. Gòrnego zaś połowę Auſtrya uſtąpiła na traktacie Hubertsburſkim R. 1762. Pretenſya Brandeburſka fundowała ſię na opiſach Jerzego Margrabi Brandeburſkiego z Janem Opolſkim, y Walentynem Racyborſkim Xiążętami uczynionych R. 1520. względem wzajemney ſukceſſyi w niedoſtatku potomſtwa. *Spiſkie* Staroſtwo zdawna do Polſki należące wieku *XII*. dane było w poſagu *Kolomanowi* Królowi Węgierſkiemu przez Bolesława Krzywouſtego. Zygmunt Król Węgierſki w R. 1412. zaſtawił je Polſzcze za 40. tyſięcy kop groſzy Praſkich, pod kondycyą, iż po nieoddaniu, corok we dwoy ta ſumma pomnażać ſię miała. Do Turkow nakoniec Auſtryi pretenſye na tym ſię fundują, na czym y innych wſzyſtkich Państw z Turkami graniczących. Ceſarz Turecki w żadne z innemi Dworami nie wchodzi

ki. (*f*) Umowa takož z Domem Bawarſkim uczyniona względem wzajemnego po zgaſłych męſkiey płci potomkach na Państwa wſtąpienia, przez śmierć Karola *VI.* Ceſarza, a oſtatniego dòbr Auſtryackich dziedzica, doſyć ważne Bawarczykowi

---

dzi pokrewieńſtwa; z ktòrych po większey części wſzyſtkie prawa y pretenſye wypływają: a zatym prowincye od Państw Tureckich albo ſię odrywają, albo ſię też do nich przyłączają nie innym, tylo woyny prawem. Tym ſpoſobem woyny Karłowickim, Paſſarowickim y Belgradzkim traktatem zakończone, przyłączyły do Państw Ottomańſkich Węgierſkie prowincye *Bośnią*, *Servią*, część *Dalmacyi*, y część *Kroacyi*.

(*f*) Nie można tu zamilczeć o ſukceſſyi Auſtryackiey, która tak wielkie wieku naſzego w całey Europie uczyniła zamieſzanie. Woyna z tąd R. 1741. zaczęta, a Akwisgrańſkim traktatem zakończona, uſpiła nieco, ale nie wcale umorzyła pretenſye do Auſtryi dwòch wielkich w Ceſarſtwie Niemieckim Domow. Początek całego zamieſzania jeſt ta-

kowi do Austryi dała prawo. Nakoniec nie ostygł jeszcze y w Węgrach duch dawną im wolność smakujący. Prócz tego także Turczyn na Węgry, Francuz na Medyolan niemiłym patrzą okiem. Lecz Dwór Ber-

---

takowy. Leopold Cesarz zostawił dwóch Synow: *Jozefa* y *Karola*. Z dwóch pozostałych Jozefa Cesarza Córek, starsza *Marya Jozefa* poszła za Elektora Saskiego, króry potym Królem był Polskim pod imieniem Augusta *III*; młòdsza zaś *Marya Amelia* poszlubioną była Karolowi Albertowi Elektorowi Bawarskiemu. Brat Jozefa Karol został Cesarzem y dziedzicem dóbr Austryackich. Ten zostawił jedną Córkę *Maryą Teressę*. Przenikając on to, które potym nastąpiło, o sukcessyą dóbr Austryackich zamieszanie, wydał R. 1713 ustawę, nazwaną *Sanctio Pragmatica Carolina*. Naznacza Karol tą ustawą za dziedziczkę wszystkich nierozdzielnie Domu Austryackiego Państw *Maryą Teressę* Córkę swoją: oddalając obydwie Córki Brata swojego Jozefa. Manifestowali się przeciw tey ustawie Saski y Bawarski Elektorowie, pierwszy do *Czech*,

Berlińſki naybardziey na ſiebie tego Domu obraca oczy, mocno ſobie wzięcie Szląśka przykrzącego. Nie małym także byłoby intereſſem, zetrzeć plamę oſtatnią woyną powadze w Niemczech Ceſarza uczynioną. Za wojen Domu Auſtryackiego z Domem Bur-

---

Czech, drugi do Auſtryi y Węgier ſwoje wywodząc prawo. Nie miła zatym Anſtryackiemu Domowi nayprzód względem Czech wſzczęła ſię kweſtya: jeżeli Tron Czeſki jeſt dziedziczny albo też Elekcyiny. Y ſprawiedliwość ſama y interes Karola wyciągał, aby Czechy dziedzictwu nie podlegały. Gdyż y *Bulla złota* od Karola *IV*. uſtanowiona, na ktòrey ſię rząd Niemiecki funduje, Czechy za Elekcyine Króleſtwo uznała, y jeśliby było dziedziczne, bliżſząby była do objęcia tego Tronu *Marya Jozefa*, jako ſtarſza ſtarſzego Brata Còrka. Do Auſtryi zaś y Węgier *Marya Amelia* więkſze mieć zdawała ſię prawo. Karol zaſadzony na zrzeczeniu ſię obydwòch, do którego ich wprzòd jeſzcze przymuſił, także na Anglii, Hollandyi, y innych Dworach. które tę jego uſtawę gwarantowały, zda-

Burbońskim, Anglia y Hollandya przy Austryi stojące, szali pilnowały Europeyskiey; lecz gdy za naszych czasow Angielskie Królestwo w tak wielką wzbiwszy się potęgę, głową z jedney strony Europeyskich staje się interessow; Europy tedy całey potrzeba

---

zdawał się lekce ważyć tak widoczne Synowic swoich pretensye. Po śmierci jego R. 1740, chciwy pognębienia Austryi Dom Burboński obydwòch Elektorow wspierał pretensye. Woyna się z tąd wszczęła. Traktatem Akwisgrańskim *Marya Teressa* przy ustawie się Karolińskiey utrzymała. Ile zaś do Węgier należy, te z początków swoich nadanemi sobie od Andrzeja Króla R. 1222 cieszyły się swobodami, aż pòki w Dom Austryacki nie wpadły. Usilność tego Domu w nadwerężeniu wolności Węgierskiey przyczyną była tylu buntow y wojen, które się nie zakończyły, aż za Leopolda R. 1687; kiedy Węgrowie potraciwszy nayznacznieysze kraju głowy, po zruynowaniu przez Austryakow równie jako y Turkow całego narodu, przymu-

ba wyciąga, aby dla utrzymania wagi przeciw tak mocney Angielſkiey lidze, Ceſarz przy Domie był Burbońſkim. Polſka wieleby jemu w wielu okolicznościach dopomodz mogła: gdyby ſię z domowych nieſnaſek y wkorzenionego wybiła nierządu; którey, aby w dobrym ſtanęła ſtopniu, dopomagać, powinnoby bydź między niemałemi Dworu Wiedeńſkiego inrereſſami.

ZDA-

muſzeni byli podpiſać ſię do uſtawy, ktòra ſukceſſyą Domowi Auſtryackiemu męſkiey płci obwarowała. Smierć przeto Karola *VI.* dawne Węgrom wracała obierania Królow prawo. Lecz te narodu pretenſye uſpokojone zoſtały Elekcyą, którą *Marya Tereſſa* za Królową Węgierſką uznaną zoſtała, dawne Węgrow przywileje potwierdzając y zaprzyſięgając.

ZDANIE X.
O
Królestwie Pruskim.

DOm Brandeburski, który pod imieniem teraz Królestwa Pruskiego do większey coraz w Niemczech przychodzi potęgi,(*a*) niedawno tak wysokie sobie w Europie zjednał poważanie. Przodkowie tego Domu byli tylko Burgrabiami Nirenberskiemi.

K

(*a*) Państwa Króla Pruskiego składają się z Pruss Xiążęcych, Marchii Brandeburskiey, Pomorza bliższego y dalszego, Xięstw Szląskiego, Magdeburskiego, Halbersztackiego, Julii, Kliwii, Minden, Morch, Neuchatel, Walengen, Mur; y Fryzyi wschodniey: Hrabstw Mark, Teklenburg, Lingen, Rawensberg, Bütow, Lawenburg, y Mansfeld; także miasta Glatz, Hala, Gieldern: Starostwa Drahin, y Zuław Elblońskich; włości Sereja y Taurogi. Prócz dóbr w Niemczech położonych, w samych Prusiech rachują milion dusz; wòyska lądowe

mi. Wieku dopiero *XV*. Zygmunt Cesarz Margrabstwa Brandeburskiego ustąpił Fryderykowi. Albert Mistrz Krzyżacki, lennym prawem od Zygmunta *I*. Króla Polskiego dostał połowę Pruss, zwaną Prussami Xiążęcemi: a (*b*) przez małżeństwo z Eleonorą Xiężniczką Kliwii, tego Xięstwa nabył dziedzictwo. Nieszczęśliwe za Jana Kazimierza z Kozakami, Moskwą, y Szwedawi woyny przymusiły Polakow na traktacie Welawskim uznać Fryderyka Wilhelma za nie pod-

we Krola Pruskiego wynoszą 120 tysięcy ludzi. Intrata roczna do 14. milionow talarow przystępuje.

(*b*) Prussy Xiążęce Krzyżakow dawniey było Państwem. Niewdzięczność ich ku Polakom krwawych wojen przyczyną była; których skutkiem było przyłączenie do Korony R. 1466. przez Kazimierza Jagiellończyka tey części Pruss, którą teraz koronnemi Prussami zowiemy. Resztę hołdowniczym prawem trzymać musieli. *Albrycht* Xiąże Brandeburskie, a Pruskich Krzyżakow Mistrz R. 1525, od Zygmunta *I*. Króla Polskiego lennym y hołdowniczym prawem Prussy Xiążęce otrzymał.

podległego Polſzcze Xiążęcia Pruſkiego. Natenczas to Bitow, Lawenburg, Drahim, y przedmieście Elbłońſkie Xiążętom Pruſkim w ſummie 400. tyſięcy talarow zaſtawiono. Leopold Ceſarz, chcąc Fryderyka Xiążęcia Pruſkiego do ſtraſzney o ſukceſſyą Hiſzpańſką wplątać woyny; tytułem Jego Króla Pruſkiego ozdobił.(c) Teraźnieyſzy zaś Król Pruſki Szląſk od Państw oderwał Auſtryackich. Niedawne Domu tego z Xiążęciem Sztathuderem Hollenderſkim y Domem Brunświckim ſkolligacenie mocnym jego czyni w Niemczech Elektorem: y gdyby do tak znacznych ſił lądowych, jakie ſię podczas oſtatniey wydały woyny, jakakolwiek przynaymniey na morzu Baltyckim uſtano-

(c) Tytuł Królow Pruſkich nadany R. 1701. Rzeczpoſpolita Polſka z przyznaniem tego tytułu ociągała ſię, bojąc ſię, aby godność ta prawu jey do Pruſs nie przeſzkadzała. Lecz teraznieyſzego Króla Pruſkiego oświadczeniem ubeſpieczona, tytuł Królewſki na Seymie R. 1764. przyznała.

wiona była flotta; większąby nierównie Dwòr Berliński prowadził figurę, y wyższąby w interessach Dworow pòłnocnych miał powagę. Pretensye jego bardzo się obszernie rozciągają; znacznieysze z nich ściągają się do Xięstwa Meklenburskiego y Hrabstwa Mansfeldzkiego. (*d*) Położenie Pruss Xiążęcych na Prussy y Pomorze Polskie nie bardzo miłym okiem temu Monarsze patrzyć każe. Na kogo się naybardziey ma ozierać Dwór Berliński, jest Dom Austryacki. Z wielu można miarkować okoli-

(*d*) Na początku wieku teraźnieyszego wielkie się w sądach Niemieckich rostrząsały sprawy tyczące się pretensyi Domu Brandeburskiego do Mansfeldu, Meklenburga, y Kliwii. Z tych ostatnie dwa Xięstwa Królowi Pruskiemu przysądzone; *Mansfeld* od tegoż Monarchy y Elektora Saskiego wzięty w sekwestr. *Meklenburska* sprawa zakończona traktatem między Domem Brandebuskim y Xiążętami Meklenburskiemi uczynionym R. 1707. mocą którego po zgasłey linii Xiążąt *Meklenburskich*; dobra ich Domowi Brandeburskiemu dostać się mają.

liczności, jak krzywym on okiem na oderwany Szląſk pogląda. Uczyniona z Anglią liga oboygu tym państwom dla wzajemney ſwoich w Niemczech krajow obrony jeſt potrzebna. Zaſzła zaś z Moſkwą aliancya albo ſamym Pruſſom jeſt pożyteczna, albo do Polſki y Szwecyi (e) ściągać ſię muſi. Jednym ſłowem, Króleſtwo Pruſkie nie tak gruntuje potęgę ſwoją na wewnętrzney kraju ſile y rozległości, jako raczey na tym, iż od dawnego czaſu wielcy im zawſze rządzili ludzie.

(e) Traktat ten R. 1763 zawarty ściąga ſię do wzajemnych w czaſie woyny poſiłkow, zalegających z obu ſtron na 12000. To pewna, iż co do Polſki y Szwecyi równe ſą obu tych Dworow intereſſa.

ZDANIE XI.

O

Królestwie Polskim.

ZUpełna stanu y interessow narodu naszego wiadomość, jako nierównie y przyzwoitsza nam, y pożytecznieysza, ponieważ dłuższego potrzebuje wyrażenia; aniżeli cierpliwość godnych słuchaczow pozwoli; (*a*) obszernieysze przeto o Polszcze zdania na inny osobny czas odkła-

---

(*a*] Ninieysze zamieszanie Polskie ciekawe całey Europy oczy na siebie obraca. Los domowey rewolucyi, y z niey początek swóy biorącey Turkow z Moskalami woyny, decydować będzie o przyszłym tak wewnętrznym jako też powierzchownym narodu naszego stanie. Okropnością ninieyszych, bojaźnią przyszłych okoliczności, y niepewnością zamysłow tak jedney jako y drugiey strony ściśnieni, w niechętnym milczeniu zostawać musiemy; czas następujący objaśni, czego kto chciał; gdy się pokaże, czego, y jakiemi drogami dokazał.

kładamy; zwłaſzcza gdy oſobną około niey w tym roku mieliśmy zabawę. Tu tylo cokolwiek o niey w kròtkości namienić niezawadzi. Rozległość pańſtwa naſzego, na 200. zgórą mil wzdłuż mającego, (*b*) ta jeſt; iż ledwie który w Europie kray znaydziemy, któryby w granic ſwoich obſzerności nam mògł wyrównać. Zyżność zaś ziemi, y obfitość co do żywności y wygody taka; iż Hollendrowie więcey ſamego zboża z Polſki y Litwy, aniżeli z innych krajow do ſwojego y południowych pańſtw przewożą: y gdyby w lepſzym nie-

 co

(*b*) Cały Rzeczypoſpolitey Polſkiey kray ma wzdłuż od Wielkiey Polſki do brzegow Tatarſkich mil Polſkich 260, wſzerz od granic Węgierſkich do brzegow Województwa Witebſkiego tychże mil 195. Składa ſię cały ten kray z Wielkiey y Małey Polſki, Litwy, białey y czerwoney Rusi, Mazowſza, Podlaſia, Poleſia, Wołynia, Podola, Zmuydzi, Pruſs Koronnych, y części Pomorza, Kijowa, y Inflant. Xiąże Kurlandzkie jeſt hołdownikiem Polſkim. Wſzyſtkie prowin-

co ſtopniu były rzemiosła ; gdyby wzmagające ſię zbytki , y niejakieś w zagranicznych rzeczach upodobanie góry nie brało: więceyby zaiſte naſzych towarow w cudze kraje, aniżeli zagranicznych w naſze wchodziło granice. Ile już do położenia Oyczyzny naſzey należy ; otoczona ona czterma tak wielkiemi w Europie pańſtwy: Moſkwą, Turkami, Pruſſami, y dobrami Domu Auſtryackiego ; jako w ninieyſzym zoſtając ſtanie, wſzyſtkich tych tak ſtraſznych ſąſiadow obawiać ſię muſi; tak gdyby w należytym domowego porządku ſtanęła ſtopniu ; ledwieby nie we wſzyſtkie Europy wpływać mogła intereſa. W zręczności albowiem będąc tak ſzkodzenia, jako pomagania tym , bez ktòrych żadne większey wa-

wincye ſą doſyć żyżne, ale nie ludne. Towary za granice wychodące zalegają na zbożu różnym, lnie, pieńce, miedzie, woſku, potażu y bydle. Duſz w Polſzcze mieſzkających rachują około 8,000,000 ; lubo inni ledwie 6. milionow naznaczają.

wagi Europy nie kończą ſię intereſa: przyjaźń jey, jako wſzyſtkim potrzebna, tak od wſzyſtkich byłaby ſzukana. Jaki jeſt kraju naſzego rząd, (c) jaka Krolow, jaka ſtanow narodowych powaga, y jakiemi drogami w tym Szlachta ſwobod y przywilejow ſtanęła ſtopniu, wiądomſza wſzyſtkim jeſt, aniżeli gdybym ſię obſzernie nad tym miał rozwodzić. Krol wolnemi obrany głoſami, dozgonnie właściwey ukoronowanym głowom używa powagi: naywyżſze wedle ſwojey woli rozdaje urzędy: prace zaſłużonych obywatelow ſtaroſtwami nadgradza: czas ſeymom naznacza: pod jego imieniem, y za jego ręki podpiſem wſzyſtkie narodowe wychodzą prawa: jego powagą wſzyſtkie ſię agitują ſądy. Moc zaś (d) ſtano-

(c) Rząd Polſki doſtatecznie jeſt opiſany przez Godfryda Lengnicha. Jaſność y porządek rzeczy czynią go łatwym y nietęſknym w czytaniu.

(d) Iſtotę ſwojey wolności dawniey narod Polſki założył na jednomyślności gło-

nowienia praw wewnętrznych, woyny wypowiadania, czynienia pokoju, naznaczania podatkow, pomnożenia albo umnieyſzenia ſił narodowych, w ręku zgromadzonych na ſeymie jeſt ſtanow. Wiele jeſt krajow, które niegdyś do Polſki należały: a te ſą: Szląſk, Pomorze, Pruſſy, Inflanty, wielki Nowogrod, Ukraina y Wołoſzczyzna. (*e*) Słabe tego narodu ſiły, ſzczupłe ſkarbu dochody, trwające od tylu lat między obywatelami roz-

---

głoſow, czyli *liberum veto*. Złe tego prawa używanie poſtawiło Rzeczpoſpolitą w tym ſtanie, w jakim ją niedawnemi czaſy widzieliśmy. Nieuſtannego Seymow zrywania ſkutkiem było, iż narod bez rady jako bez duſzy będąc, nie mògł zabiec ſkutkom fatalnego ſobie nierządu. Konfederacya R. 1764. okryśliła ściśle tę wolności Polſkiey źrzenicę. Lecz Wileńſkiey y Radomſkiey Konfederacyi podobało ſię R. 1767. w całości ją ſwojey zachować.

(*e*) Szląſkie Xięſtwo od dawnego czaſu Pólſką było prowincyą. Około R. 1030. obywatele tego Xięſtwa do broni ſię byli

rozdwojenie ſię, a nadewſzyſtko wkorzeniona ſtanow ku majeſtatowi nieufność, nie dozwalają jemu okazać, jakim ſię ku któremu z państw ſąſiedzkich unoſi ſercem. Wewnętrzny zaś naypierwſzy, a ten prawie jedyny jeſt

---

li porwali; y przy pomocy Konrada *II.* z pod władzy Polakow wybili ſię: Lecz wkròtce poſkromił ich Syn Mieczyſława Kazimierz *I.* Przez podzìał między Synow Bolesława Krzywouſtego Szląśk doſtał ſię Władyſławowi, którego potomkowie pod hołdem Polakow zoſtawali, częſte między Synow czyniąc podziały. Z tąd ſię tyle Xięſtw poczyniło. Jeden z nich Kazimierz Xiąże Opolſkie R. 1289. poddał ſię Wacławowi Kròlowi Czeſkiemu. Za jego przykładem y inni wſzyſcy poſzli Xiążęta. R. 1335. Kazimierz *III.* Król Polſki zrzekł ſię ſwojego do Szląśka prawa. To zrzeczenie w ſamych tylo Czeſkich znayduje ſię dziejopiſach. Zaden zaś z Polſkich y poſtronnych o nim nie namienia. *Pomorze* zaś prowincyą niegdyś Polſką opanowali byli Krzyżacy. R. 1435. Kazimierz Wielki przez traktat zrzekł ſię tego Kraju Krzyżakom niby prawem tylo

jeſt interes: jedność obywatelow, y uſtanowienie domowego porządku. Tych dwòch rzeczy jeſli ſię kiedy doczeka Oyczyzna, łatwo, przy tylu,

---

tylo funduſzowym albo *pro perpetua eleemoſina*. Lecz poślednieyſzemi czaſy Kazimierz *IV.* albo Jagiellończyk część Pomorza z Gdańſkiem odebrał, reſzta przy Krzyżakach, potym przy Domie Brandeburſkim zoſtała ſię. *Pruſs Brandeburſkich* albo Xiążęcych nigdy wprawdzie Polacy w ſwojey nie mieli dzierżawie; ale tylko, ponieważ lennym prawem ten kray Domowi *Brandeburſkiemu* jeſt uſtąpiony; po zgaſſey tey linii Pruſsy podług prawa do Polſki wracać ſię powinny. Prawda, iż traktat Welawſki gwałtownie od Rzeczypoſpolitey w cięſzkim zoſtającey ſtanie jeſt wytargowany; z tym wſzyſtkim nie w tym jeſt Polſka ſtanie, aby y dawnych ſobie poczynionych krzywd dochodzić, y nowe gwałtowności gwałtownością odpędzać mogła. *Inflanty* dawniey do Krzyżakow należały. Zkąd dla różnicy od Krzyżakow Pruſkich, Inflantſkiemi ſię Krzyżakami nazywali. Wieku *XVI.* Jan Bazylewicz Kniaź Moſkiewſki podbić ten kray uſiłował. Ale okrucień-

y tak biegłych w krajowym intereſie mężach, większey nieco, aniżeli teraz ma, ſławy y w intereſſach Europeyſkich powagi ſpodziewać ſię może.

---

cieństwo jego tak umyſły Krzyżakow odraziło; iż poddali ſię Zygmuntowi Auguſtowi Krolowi Polſkiemu. Traktat je Oliwſki Szwedom przyſądził R. 1660. Zamyślał je wieku naſzego odzyſkać Auguſt *II.* Krol Polſki, lecz nieprzychylne jemu narodu umyſły tak ten interes pomieſzały, iż zaledwie przy Polſkim Tronie mógł ſię utrzymać. Inflanty Neuſztackim traktatem Moſkwie ſię doſtały; lubo ſię jeſzcze Rzeczpoſpolita ſwoich pretenſyi nie zrzekła. *Nowogrod Wielki* opanowany był od Iwana Bazylowicza *I.* około R. 1470. *Ukrayna* zaś czyli Xięſtwo Siewierſkie, Województwa Smoleńſkie Kijowſkie y Czerniechowſkie, y powiat Starodubowſki przyłączony do Moſkwy około R. 1554. Wołochy należały do Polſki na fundamencie opiſu, którym Piotr Wołoſki y Moldawſki Wojewoda R. 1396. Polſzcze ſię poddał. Sukceſſorowie Piotra zawſze pod hołdem zoſtawali Polakow aż do R. 1617. którego pod protekcyą Turecką udali ſię.

ZDANIE XII.

O

Páństwie Moskiewskim.

W Swiecie podobno całym nie znaleść kraju, któryby w rozległości swojey Moskiewskiemu Páństwu mògł wyrównać. (*a*) Ma albowiem to Cesarstwo wzdłuż od brzegow

(*a*) Moskwa posiada w Europie kray rozległy na mil Polskich wzdłuż od brzegow Inflantskich aż do brzegow Tartaryi Wielkiey 1,200; wszerz zaś od Laponii Moskiewskiey aż do granic Perskich na mil 600. kraje do tego Páństwa należące są: *Moskwa* własna, *Syberya* albo Tartarya Wielka, Królestwa *Astrachan* y, *Kazan*, *Ukraina*, *Inflanty*, *Ingrya*, *Laponia*, *Karelia*, y część *Georgii*. Liczba dusz dochodzi 21,000,000. Woyska lądowe wynoszą z Kozakami 250 tysięcy. Na morzu R. 1754. było okrętow Moskiewskich 95. fregat 120, y bardzo wiele galer. Intraty roczney mają Carowie Moskiewscy 20. milionow rublow

gow Inflantſkich aż do wſchodniego w Azyi morza na 2000. mil Polſkich. Lecz większa tak niezmierney tey obſzerności część ſamemi tylo Kałmukami y Tatarami z łowow y paſterſtwa żyjącemi napełniona, prócz ſamey podległości, żadnego krajowi nie przynoſi pożytku. Podatki albowiem, które dzikie owe narody do ſkarbu płacą, zaledwie na wóyſko, ktòreby w poſłuſzeńſtwie ich utrzymało, mogą wyſtarczyć. Nie dawno Moſkwa do tego, w ktòrym teraz widziemy, potęgi y poważania przyſzła ſtopnia. Do żadnych ſię dawniey Europy nie wtrącała intereſow: y nie używana była, procz tylo do ſzkodzenia ſamym, z któremi graniczyła, Szwedom albo Polakom. (*b*) Jakoż za czaſow Jagiełły Iwan Bazylowicz

---

(*b*) Hiſtorya Moſkiewſka w początkach ſwoich bardzo jeſt zawikłana; aż dopiero od czaſow Włodzimierza Wielkiego dokładnieyſzą nieco dzieł Moſkiewſkich mamy wiadomość. Ten Monarcha w R. 989. wyrzekł ſię bałwochwalſtwa

wicz odebrał Litwie Nowogrod Wielki; za Jana zaś Kazimierza Alexy Michałowicz wziął: Smoleńſk, Starodub, Siewierz, Czernichow, y Kijow. Szwedom zaś niedawnemi czaſy odebrano Laponią, Karelią, Ingryą, Inflanty, y władzę nad morzem Finlandzkim. Piotr dopiero Alexiewicz ten to jeſt, ktòry przyjaźń Moſkiewſką całey Europie uczynił potrzebną. Wielki tego Monarchy umyſł, gruby narodowego wychowania ſpoſob przewyżſzający, nabytym w zagranicznych pańſtwach polorem oświecony, poznał w kraju ſwoim zawady, przeſzkadzające poſtanowieniu

ſtwa. Potomkowie jego panowali aż dó R. 1237, ktòrego Jerzy Kniaź Moskiewski hołdownikiem Tatarow Azyatyckich zoſtał. Jęczała pod jarzmem Tatarow Moskwa blisko przez lat 200. Iwan Bazylewicz pierwſzy wybił ſię z pod ich władzy. Około R, 1610. Zygmunt *III*. Król Polski oſadził na Tronie Moskiewskim Władyſława Syna ſwojego: który jednak nad lat trzy więcey nie panował.

niu jego w należytym ſił y potęgi ſtopniu. Surowość jego do okrucieńſtwa przyſtępująca, w ſlepym poſłuſzeńſtwie poddanych utrzymując, zabiegła zwykłym w tym kraju buntom y rozruchom. Dzielność jego w długich y ſtraſznych z Szwecyą, Turkami, y Perſami woynach okazana, prócz wprawienia do dzieł rycerſkich narodu ſwojego, znacznie państwa Moſkiewſkiego rozſzerzyła granice. Pracowitość jego nieznajome Moſkalom rzemioſła, do doſyć wyſokiego przywiodła ſtopnia. Słowem przez wprowadzenie nauk, handlow, y rzemioſł, w krótkim bardzo czaſie cały ſię odmienił narod. Tłum ów dzikich, pierzchliwych, y należycie nie uzbrojonych ludzi, zwycięſką ręką ledwie nie koło ſamego opierał ſię Renu. (c) Lud ten, który dawniey zaledwie ſłyſzeć kiedy mogł o okrętach, znagła nie tylo na Baltyckim morzu, ale y na ſamym wi-

 dzia-

(c) R. 1744.

dziany był oceanie. Jakoż y teraz przyznać należy, iż doſyć jeſt wielka Państwa Moſkiewſkiego potęga. Zyżność kraju, wielkie ſkarbu dochody, łatwość zaciągania żołnierzy czyni go ſpoſobnym do wytrzymania przez niejaki czas woyny. Handle, które z Chinami, Indyami, Perſami, Turkami, Anglią, Hollandyą, y Szwecyą prowadzi, morzami białym, Kaſpiiſkim, y Baltyckim, znaczne do kraju ſprowadzają bogactwa: (*d*) Szlachta Moſkiewſka, częſtym cudzych krajow zwiedzeniem, coraz więcej

---

(*d*) Piotr Alexiewicz uſiłował otworzyć handel na morzu czarnym. Na ten koniec R. 1700. wykopano kanał Wolgę z Donem łączący. Po wzięciu *Azofu* w R. 1696. wyſtawiono Port *Pawelsburg* nazwany. Flotta Moskiewska już ſię na morzu czarnym znaydowała w R. 1698. Lecz to wſzyſtko znioſł traktat R. 1711, z Turkami uczyniony, mocą którego *Azof* Turkom oddano. R. zaś 1736. Moskwa przy *Azofie* ſię utrzymała, lecz żadnego jey okrętu nawet kupieckiego na morzu czarnym mieć nie pozwolono.

większego nabywa poloru: do którego jey niegdyś zagrodzona była droga surowym wyjeżdzania za granice z kraju zabronieniem. Dostoyność Carow Moskiewskich jest, a przynaymniey bydź powinna dziedziczna: władza ich absolutna jest y samowładna. Do nikogo Carowie nowych nie mają pretensyi; bo sami wiele bronią nabytych trzymają krajow. Dawne zaś do samey ściągają się Polski, względem Czerwoney y Białey Rusi od Królow Polskich y Xiążąt Litewskich zawojowaney. Dawniey Moskwa z Domem trzymała Austryackim; dla wzajemnego oparcia się Turkom interessu: lecz w teraźnieyszym Europy stanie, tak dla religii, jako też pokrewieństwa, y zgadzających się z sobą bardziey wzajemnych interessow z Prussami y Angielskim się łączy królestwem: przychylną sobie Danią, a posłuszną mając Szwecyą. Ozierać się to państwo naybardziey powinne, prócz dwóch innych narodów, na Tureckie y Perskie Cesarstwo: z których pierwszy Azofu, drugi Derbentu sobie wyrwane

nego nie prędko zapomni. (e) Lecz polityka Mofkwy utrzymuje zawfze wzajemną między dwóma temi Państwy niechęć: a w czafie nieſkuteczności fwoich obrotów, łatwo Indyiſkiego Mogoła do wpadnienia w granice Perſkie pociągnie. Założona na fzkodzie ſąfiedzkiey potęgi tego państwa wielkość, nie bardzo mu przychylnemi czyni ſąfiadow. Skłonność narodu do buntow, większa, dla jedności religii ku Turkom y Perfom, aniżeli ku Mofkalom ich Tatarow przychylność, nieoſtygła mimo wfzelkie uciemiężenie Kozakow dzielność, y nie zagrzebiony w niepamięci ich żal z użytych okrutnych nieco od Mofkwy do pofkromienia ich fpofobow, ſą to wewnętrzne zarazy, które za niewcześnym poſtrzeżeniem ſię, mogłyby w wielkie to państwo wprawić zamieſzanie.

ZDA-

(e) Derbent opanowany przez Piotra Alexiewicza R. 1723. a gwarantowany przez Turkow traktatem Carogrodzkim R. 1724.

ZDANIE XIII.
O
Królestwie Szwedzkim.

SZwedzkie Królestwo, dla dzielności Obywatelow, y wysokiego umysłu niektórych Królow swoich, w większym nierównie, aniżeli teraz jest, zostawało poważaniu: y można mówić, że między wszystkiemi północnemi Państwy, w potędze swojey było nayztrasznieysze. Nie mogą podziśdzień zagrześć w niepamięci, Niemcy, Moskwa, Polska, y Dania tych szkod, które im Gustaw Waza, Gustaw Adolf, Karol Gustaw, y Karol *XII.* poczynili. (a) Zimne tego kraju powietrze czyni Szwedow do wytrzymania wszystkich prac y niewygod sposobnemi: a niedostatek y nieżyżność ziemi utrzymuje w nich do

(a) *Gustaw Waza* pochodził z linii dawnych Królow Szwedzkich. Wypędziwszy Duńczykow z Szwecyi, Królem Szwedzkim ogłoszonym został R. 1522. Ten to jest Gustaw, który wolność

do pracowania ochotę, y nie jakąś ſzlachetną umyſłu wſpaniałość: która w obfitujących we wſzyſtkie wygody Państwach, przez ſame zbytki y roſkoſze tępieje. Nieuſtała y w teraźnieyſzych Szwecyi obywatelach taż ſama ſzlachetność chciwego ſławy umyſłu; która ich przodkow do dzieł rycerſkich zagrzewała; lecz ſtan w któ-

ność narodową zagubił. Ponieważ zaś Duchowieńſtwo, które pod ów czas w Szwecyi naywięcey mogło, zamyſłom Królewskim y abſolutnym jego rządom opierało ſię; zaczął przeto Guſtaw dzieło ſwoje od poniżenia Duchowieńſtwa; Łatwo tego było dokazać; gdyż im bardziey cały narod kochał Króla, jako wybawiciela ſwojego z jarzma Duńczykow; tym więcey miał nienawiści ku Duchowieńſtwu, które z *Guſtawem Trollem* Arcybiſkupem Upſalskim za Duńzcykami trzymało. *Guſtaw Adolf* Syn Karola Xiążęcia Sudermanii, a Brat ſtryjeczny Zygmunta *III.* Kròla Polskiego, po cięſzkich klęskach Danii, Moskwie, y Polſzcze zadanych, wſzedł do Niemiec podczas trzydzieſtoletniey woyny na pómoc Rzeſzy Niemieckiey, którą Ferdynand *II.* Ceſarz, wygraną pod Pragą bitwą wynieſiony, ab-

w którym to krôleſtwo zoſtaje, ſamą im tylo dawney ſławy pamięcią cieſzyć ſię dozwala. Nieſzczęſliwa woyna, w którey ſię uporem y ambicią ſwoją plątał Karol *XII.* nazbyt ſwojey y wóyſka ſwojego dzielności ufający *M*onarcha, ſkarb wycięczyła, kray zubożyła, rzemiosła y handle zagubiła, y tę nieludną z ſiebie kraine większey części obywatelow pozbawiła. W tym ſtanie będące królestwo objąwſzy Ulryka Eleonora Ką-

 ro-

abſolutnie rządzić zamyſlał. Adolf zabity w batalii pod *Lutzen* R. 1632. *Karol Guſtaw* Guſtawa Adolfa po Matce wnuk złączywſzy ſię z Fryderykiem Wilhelmem Xiążęciem Pruskim, Alexym Michałłowiczem Kniaziem Moskiewskim, y Ragocym Xiążęciem Siedmiogrodzkim, zagubiłby ze wſzyſtkim Pólskę buntem Kozakow osłabioną; gdyby Jan Kazimierz z Państwa wypędzony, wczesną z Ceſarzem y Królem Duńskim ligą oſtatniey kraju ruinie nie zabiegł. Klęski nakoniec, które *Karol XII*, Danii, Polſzcze. y Moskwie zadał w świeżey jeſzcze u wſzyſtkich ſą pamięci: Przegrana Pułtawska R. 1709. założyła granice zuchwałym y uporczywym jego zamyſłom.

rola *XII.* Siostra, przybieraiąc sobie za męża, a stanom za króla Fryderyka Landgraffa Haskiego: dawną, a sprawiedliwie narodowi należącą wolność. y naywyższą w rządach władzę przywróciła. (*b*) Nie długo Szwedzi usilność swoią obracali na naprawienie tego, co nie pomyślna zepsuła woyna. W krótkim cardzo czasie niejakaś między maiestatem a stanami wszczęła się nieufność; z ktòrey, jako ze źrzòdła jakiego zaniedbanie interesow krajowych, y publiczna nieszczęśliwość nieomylnie wypłynąć musiała. Nie zbyło na zagranicznym Państwie, swòy w tym maiącym interes: które tym usilniey wszczęte domowe utrzymywało niezgody; im większą y pewnieyszą swoią szkodę w Szwedzkiey upatrywało szczęśliwości. Y ta to naypierwsza, a podobno y jedna jest przyczyna, dla którey Szwecya y tyle krajow, y dawną w Europie utraciła powagę. Wóyska jey tak lądowe jako y morskie,

(*b*) Wolność ta stanom przywrócona R. 1720. na Seymie Sztokolskim.

ſkie, dochody ſkarbu, handle, rzemioſła, nauki, jeżeli nie do lepſzego, tedy przynaymniey do dawnego powróciły ſtanu: (c) lecz wewnętrzna z domowych nieſnaſek pochodząca niemoc, bliżſzym coraz krokiem, albo wolności, albo całości publiczney nieuchronną przyśpieſza zgubę: tym trudnieyſza do uleczenia, im mniey ją zanurzeni w prywacie poznają obywatele. Rząd wtym kraju jeſt wolny: naywyżſza władza zoſtaje przy Seymie złożonym ze czterech ſtanow: ſzlachty, Duchowieńſtwa, Miaſt y poſpólſtwa. Senat zaś Seymowe uſtawy do exekucyi przywodzi. Doſtoy-

(c) Kray Szwedzki doſyć jeſt rozległy, ale nie żyżny y nieludny. Prowincye do korony Szwedzkiey należące ſą: *Szwecya* właſna, *Gotya*, *Finlandya*, *Laponia* Szwedzka, *Bahuzya*, *Skania*, *Temptya*, część *Pomorza*, y miaſto *Wizmar* z wyſpami *Alandya*, *Gotlandya*, *Oelandya*, y *Rugen*. Dochody roczne wynoſzą 600. beczek złota, albo 126. milionow złotych naſzych. Woyska lądowego trzyma Szwecya 60.000, prócz 30. okrętow na morzu.

ność Królow Szwedzkich jest dziedziczna. Narodową wolność zagubił Gustaw Waza: chwalebny, iż z pod władzy wybił się Duńczykow; lecz naganny, iż chciwością dóbr Duchownych uwiedziony, z całym Państwem Protestańskiey się chwycił religii, katolickich się wyrzekając obrządkow. Lecz w terazniezszym wieku nie wprzòd narod na Ladgrafa Haskiego zezwolił; aż mu pierwiastkowe swobody przywròcono. Interes Swecyi jest naypierwszy, wzajemną wykorzenić nieufność; a jednomyślnie około dobra publicznego pracować. Sąsiedzi, od których szkodę poniosła, są: Moskwa, Prussy y Dania; z których do pierwszego (d) o Inflanty, Laponią, Karelią, Ingryą, y morze Finlandskie; do drugiego o Pomorze; do trzeciego o cło Sundzkie Szwedzi mają pretensye. Narod ten dawniey z Domem trzymał Burbońskim: własny jego interes tego wyciągać zdaje się: jakoż y

(d) *Inflanty*, jako się wyżey namieniło, zdawno do Krzyżakow należały. Kiedy

y teraz zupełney między dwóma tem Państwy jednomyſlności ſpodziewać ſię można.

ZDANIE XIV.
O
Króleſtwie Duńſkim.

dy Krzyżacy okrucieńſtwem Jana Bazylewicza Kniazia Moſkiewſkiego przeſtraſzeni, Zygmuntowi Auguſtowi Królowi Polſkiemu poddali ſię; Rewel, Eſtonia, y cała północna Inflant część udała ſię do Jana *III.* Króla Szwedzkiego, Guſtaw Adolf całe południowe Inflanty woyną opanował. Lecz podczas woyny za Karola *XII*, Piotr Alexiewicz Car Moſkiewſki nietylo Inflanty, ale Ingryą razem, część Karelii y część Laponii nazwaną teraz Laponią Moſkiewſką, Szwedom odebrał. Tegoż właśnie czaſu Król Pruſki utrzymał ſię przy części Pomorza, oprocz Stralſundu. Ile do cieśniny *Sundskiey* y *Beltſkiey* należy, wielka część dochodow Króla Duńskiego zalega na cle, które okręta przez te ciaſniny przechodzące, do ſkarbu Duńskiego płacić muſzą. Guſtaw Adolf y Karol Guſtaw wolne bez cła przeyście dla Szwedzkich okrętow wymówili. Lecz traktat R. 1720. w Sztokolmie zawarty tę dla Szwedow excepcyą ſkaſſował.

CO ſię powſzechnie dzieje między Portugalczykami a Hiſzpanami, co między Francuzami a Anglikami, że jakaś między temi narodami wrodzona panuje nienawiść: toż ſię ſamo mòwić może o Szwedach z Duńczykami. Pamięć na poczynione wzajemnie ſzkody nie dozwala tym dwóm Państwom w ścisłą z ſobą weyść przyjaźń. Początek ich był takowy. Małgorzata Kròlowa Duńſka (*a*) Swecyą do Danii przyłączyła. Jedność ta, Seymem Kalmarſkim uſtanowiona, trwała aż do Fryderyka *I.*, którego bez wiadomości ſtanow Szwedzkich Duńczykowie za Kròla obrali. Tym ich poſtępkiem rozjątrzeni Szwedzi, ogłoſili Kròlem Guſtawa Wazę. Uſilność Kròlow Duńſkich naypierwſza była Szwecyą odzyſkać: co ſtraſznych y długich woyen było przyczyną. Ztąd wzajemna mię-

(*a*) Małgorzata była wnuczką po Matce *Magnuſa* Króla Szwedzkiego, Córką *Waldemara* Króla Duńskiego, Matką *Olauſa* Kròla Norwegii. Na fundamencie tego pokrewieńſtwa złączyła razem te trzy

między niemi nienawiść tak ſię wſkorzeniła; iż do pociągnienia jednego na ſwoją ſtronę, dosyć jeſt z drugim jakie zacząć kłotnie y nieſnaſki. Odebrana Duńczykom przez Szwedow znaczna Gottyi część, (b) wzajemnie zaś uſtanowione w Sundzie y Belcie na Szwedzkie okręta cła, utrzymują między temi Państwy niechęć oboygu intereſſom ſzkodliwą. Lepieyby nierównie ſobie poradzili, gdyby, w równym będąc potęgi ſtopniu poſtanowione, y nie mając przyczyny jeden drugiego ſię obawiać, jak nayściſley z ſobą ſię łączyli, dla oparcia ſię bliſkiemu ſąſiadowi: którego wzroſt coraz biorące ſiły, ligą z Angielſkim Króleſtwem wzmocnione, mogą znacznie ſzkodzić, tak Duńczy-

---

trzy Króleſtwa pod jednym imieniem *Scandinavia*. Zoſtała ona Krolową Danii R. 1375. Norwegii R. 1389. po śmierci Olauſa Syna ſwojego: Szwedzki zaś Tron poſiadła R. 1395. Dla częſtych y ſzczęśliwych wojen nazwana *Semiramis* połnocna.

(b) Szwedzi za Guſtawa Adolfa y Karola Guſtawa opanowali *Bahuzyą*, *Skanią* y *Jemptyą*.

czykom co do Sundſkiey ciaśniny; jako y Szwedom, co do całości ich granic, zwłaſzcza z ſtrony Finlandyi. Rząd w Danii dawniey był wolny. Stany, równie jako y w Szwecyi, ſkładały ſię z Duchowieńſtwa, ſzlachty, miaſt, y poſpólſtwa. Po wprowadzeniu religii Luterſkiey, ſzlachta nayw iękſzą ſobie przywłaſzczyła władzę: obróciwſzy na ſiebie wſzyſtkie Duchowne dobra, y nic Królom bez ſiebie czynić nie dozwalając. Co inne ſtany tak obchodziło; iż pod pozorem odwdzięczenia Fryderykowi *III.* Królowi za obronienie Państwa przeciw Szwedom; dziedziczne Familii jego do tronu prawo, y zupełną w rządach władzę przyſądzili. (c) Pretenſye Króla Duńſkiego ściągają ſię do Szwecyi Holſztynu, Hamburga, Skanii, Biſkupſtwa, Lubeckiego, y in-

(c) Odmiana ta rządow Duńskich jeſt jedną z nayciekawſzych w tym kraju rewolucyi. Pokazuje ſię w niey, jak wielkie korzyści mieć może Monarcha z miłości ku ſobie poddanych ſwoich. Fryderyk *III.* od całego narodu był mocno kochany, tak dla łagodnośc ſwo-

innych pomnieyszych. (*d*) Dochody jego po niemałey części zalegają na cle Sundzkim. Domowy interes jest, przez zaciąganie Cudzoziemcow do wóyska, utrzymywać Szlachtę w niesposobności dopomnienia się swobod y przywiejow dawnych. Siły lubo dosyć ma znaczne na lądzie, na morzu jednak tak wielkie, iż przy władzy jeszcze nad Baltyckim morzem do-

swojey w rządzeniu, jako też dla troskliwości o dobro całego Państwa. Po wprowadzeniu religii Luterskiey przez Chrystyerna *III.* R. 1536. wszystkie Duchowne dobra szlachta posiadła, y całą rządow powagę sobie przywłaszczyła. Nieukontentowanie ztąd miast y ziemian było Królowi pomocą do utrzymania wprzod sukcessyi, a potym y jednowładztwa. Stany prawodawczey władzy swojey zrzekły się R. 1660.

(*d*) Pretensya Królow Duńskich do *Szwecyi* funduje się na prawie Małgorzaty, jakeśmy wyżey namienili. *Holsztyńskie* zaś Xięstwo zdawna do Danii należało. Waldemar Król Duński dał inwestyturę tego Xięstwa *Gerardowi.* Po śmierci *Adolfa* Xiążęcia Holsztynu R. 1459. Chrystyern Król Duński a jego Synowiec objął to Xięstwo, y obowiązał się stanom przy-

dotąd utrzymuje się. (*e*) Słowem kray ten jest żyzny, ludny, zdrowy rzemiosła y handle w bardzo dobrym stanie maiący.

---

przyłączyć ie do Korony. Wnuk jednak jego *Chrystyern III.* R. 1555. podzielił Holsztyn na dwóch braci swoich Jana y Adolfa. Traktatem R. 1720. z Szwecyą zawartym część Holsztynu *Holszteyn-Sleświk* nazwana Danii się dostała, reszta do Moskwy należy, po wstąpieniu na tron Moskiewski Piotra *III.* z Domu Holsztyńskiego. Do *Hamburga* Króla Duńskiego pretensya ściąga się do rzeki *Elby* nad którą władzę otrzymał Hamburg od Ferdynanda *II.* Cesarza R. 1628. O prawie zaś do Gottyi wyżey się namieniło.

(*e*) Król Duński posiada przy wysep *Jutlandyi*; Królestwo *Norwegii* z wyspami na koło przyległemi, wyspy *Islandya Zelandya*, *Fionia*, *Amak*, *Langelandya*, *Lalandya*, *Falstrya*; *Mona*, *Bornholm*, 25. wysp *Ferro* na północ Szkocyi leżących, Xięstwo *Sleświckie*, Hrabstwo *Delmenhorst*, *Dytmarchya*, *Stormarya*, y *Wagrya*. W Azyi ma miasto *Trankwebar*, w Affryce *Chrystyansburg* y *Fryderychsburg* w Ameryce wyspy *S. Tomasza*, *S. Krzyża* y *Groenlandya*. Lądowe Danii woyska wynoszą na 70. tysięcy ludzi, na morzu ma 50. okrętow; intrata roczna przechodzi 9,000,000 talarow bitych. Dusz w tym kraju znaydnje się około 3,000,000.

lowem
zdrowy
dobrym

nuk je-
55. po-
swoich
1720. z
lsztynu
się do-
ży, po
Piotra
Hambur-
iąga się
otrzy-
. Cesa-
yi wy-

p *Ju-*
wyspa-
Islan-
Lange-
Mona,
północ
wickie,
rchya,
zyi ma
ystyan-
neryce
Gro-
wy-
rzu ma
chodzi
w tym
00.